

UNIVERSITETET I
NORDLAND

MASTEROPPGAVE

Tittel:

Nyordningen av Steigen 1940-1945

Navn på kandidat:

Arild Vaag Prestøy

Emnekode:

Hi320S

Dato:

16.11.2015

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	i
Forord	1
Kapittel 1: Innledning	2
Tema og problemstilling	2
Avgrensning	4
Kilder og litteratur	5
Arkiv i Nordland (AiN)	5
Riksarkivet	6
Statistisk sentralbyrå	7
Oversiktsverk	Feil! Bokmerke er ikke definert.
Dybdelitteratur	Feil! Bokmerke er ikke definert.
Annen forskning på området	8
Teori og metode	Feil! Bokmerke er ikke definert.
Utfordringer	9
Kapittel 2: Kommunalforvaltningen, Nasjonal Samling og Nyordningen	10
Kommunalforvaltningen før krigen	10
Fremtredende personer og endringer i statsstyringen	11
Innenriksdepartementets nyordning	12
Kapittel 3: Et vanlig nordnorsk herred?	15
Steigen kommune	15
Lokalt engasjement eller nasjonale interesser	16
Politisk bakteppe	17
Valgdeltakelse	18
Politisk oppslutning	21
Kommunens forvaltningsområder	27
Kapittel 4: Demokratiet for fall	29
Krigen kommer	29
Folkestyret satt til side	30
Nyordningens barndom	32
Kampen om ordførerne	33
Kapittel 5: Mistro, svik og maktkamp – ordførerne 1940-1945	37
Oppofrende patriot eller NS-lakei	37
Personlige motiver	40
Fylkesmannens og partiets innvirkning	45
Kapittel 6: Åtte utvalgte menn – formennenes betydning	48

Opposisjon, rådgivere eller statister?	48
De første formennene	50
Endringer	52
Kapittel 7: Motstand, ensretting og svekkelse	55
Kommunens saksbehandling	55
Ordføreren som buffer – Steigen herredsting 21.des. 1940 til 15. des. 1941 ..	56
Politisk ensretting – Steigen herredsting 15. des. 1941 til 14. aug. 1943	61
Fasaden slår sprekker – Steigen herredsting 14. aug. 1943 til 9. mai. 1945	66
Kapittel 8: Avslutning	75
Ordførerne og formennene	76
Lokalpolitisk linje	78
Kilder og litteraturliste	80
Litteratur	80
Arkivmateriale:	81
Arkiv i Nordland	81
Riksarkivet	81
Statsarkivet i Trondheim:	81
Statistisk materiale:	82
Valgstatistikk	82
Annet:	82
Nettsider:	82
Forskning og artikler:	83
Vedlegg:	84

Forord

Først og fremst vil jeg takke mine veiledere Svein Lundestad og Steinar Aas for at de har holdt ut med meg i disse årene. Selv om de måtte ta det på skift.

Jeg vil også takke mine søsken for konstruktive tilbakemeldinger og mange gjennomlesninger. En spesiell takk til Ståle for en fantastisk jobb med kartene i oppgaven.

Takk til mamma for mange supplerende detaljopplysninger i løpet av disse årene. Og til pappa for all støtte.

Til hele miljøet ved Historieseksjonen ved UiN for mange gode råd, støtte og...mas.

Sist, men ikke minst. Barna mine Louis Andreas og Tina.

Kapittel 1: Innledning

Tema og problemstilling

Denne masteroppgaven vil belyse den kommunale nyordningens innvirkning og på Steigen kommune under andre verdenskrig. Tysklands angrep på Norge den 9. april 1940 var startskuddet på en okkupasjon som varte i fem år. Det norske samfunnet gjennomgikk i løpet av denne tiden store endringer på flere plan. Et av områdene som endret seg kraftig var landets administrasjon. Kongen og regjeringen ble avsatt og Stortinget avskaffet. Nasjonal Samling (NS) under sin fører, Vidkun Quisling kom etter hvert til makten, og var det eneste tillatte politiske parti under okkupasjonen. Ved første øyekast kan det se ut som om den politiske styringen av landet ble endret til det ugjenkjenkelige.

Oppgaven vil omhandle den nyordningen som ble iverksatt etter 25. september 1940. Dette forsøket på å omstrukturere det norske samfunnet etter nasjonalsosialistiske, tyske, organisatoriske prinsipper rammet flere sektorer innenfor det norske samfunnet. Blant annet organisasjonsliv, skolesektoren, kirken, idrett og forvaltning på stats-, fylkeskommunalt- og kommunalt nivå. Hovedfokuset i dette arbeidet vil ligge på den delen av nyordningen som berørte de norske kommunene.

Første nyttårsdag 1941 ble innenriksdepartementets nyordning av kommunesektoren satt i verk, og førerprinsippet ble dermed innført i kommunalforvaltningen. Dette betydde, i korte trekk, at det tradisjonelle, norske demokratiske systemet opphørte. Ordføreren var ikke lengre valgt av kommunestyret, men ble utpekt. Han hadde nå suveren makt, og var kun underlagt fylkesmannen og ministeriet, samt tyske sivile og militære myndigheter.

Prosjektet startet som en komparativ undersøkelse av nyordningens innvirkning på to nordnorske kommuner, Steigen og Skjerstad. Steigen, en kommune i Nord-Salten, ble i 1942 gjenstand for en kraftig styrkeoppbygging og konstruksjon av et kystfort. Skjerstad i indre Salten forble stort sett uberørt gjennom hele okkupasjonen. Etter hvert dreiet fokus mer og mer i retning av den ene av disse kommunene. Årsaken til denne endringen var mengden av tilgjengelig kildemateriale, hvilket var stort for den ene kommunen og lite for den andre. På Steigen fantes det mengder materiale hos Arkiv i Nordland. Det var den relative mangelen på denne typen relevant materiale for Skjerstads del som veltet den opprinnelige tanken om en komparativ fremstilling av de to kommunene. Målsetningen endret seg således fra en komparativ fremstilling til en kartleggende og drøftende oppgave av den mest kilderike

kommunen. Valget falt på Steigen i Nord-Salten. Herredet var umiddelbart interessant av flere grunner. Det sterke, tyske nærværet man etter hvert fikk ved tettstedet Bø på Engeløy, som følge av konstruksjonen og driften av kystfortet Batterie Dietl, var en. Fortet var en sentral del i Atlanterhavsveggen og beskyttet innseilingen mot den strategisk viktige utskipingsbyen Narvik.

Ordførernes stilling innenfor nyordningen representerer det arketypiske bildet av førerskikkelsen innenfor fascistisk ideologi. En sterk mann, som ikke trenger å ta hensyn til prateglade, ineffektive politikere. En leder som, med privat initiativ og vide fullmakter, gjennomfører politikken sin til det beste for samfunnet. Mye forskning har blitt gjort på denne lederrollen innenfor fascistiske stater og bevegelser. Den verdenskjente historikeren og nazismeforskeren Ian Kershaw lanserte uttrykket «working towards the Führer», som kort forklart betyr at medarbeidere på nivået under lederen iverksetter tiltak som man oppfatter er i tråd med lederens førerens politiske og ideologiske mål.¹ Denne teorien blir nok for vidløftig for Steigen kommune, men vi kan prøve å se utviklingen i lys av et annet perspektiv.

Emberland presenterer en annen kjent teoretikers tanker i sin bok «*Da fascismen kom til Norge*».² Han fremhever her Roger Griffins syn på fascismen som: «*en revolusjonær form for nasjonalisme som har som mål å realisere en politisk, sosial og etisk samfunnsomveltning som vil smelte folket sammen til et dynamisk folkefellesskap under en ny elite styrt av heroiske idealer. Kjernemyten er at kun en folkelig, klasseoverskridende bevegelse kan skape den gjenfødelse som er nødvendig for å stoppe tidens forfall*». Nyordningen var ment å være denne gjenfødelse av samfunnet. Gjennomføringen av nyordningen ble dermed sett på som det ultimate målet for de norske fascistene. Ved hjelp av det tyske overfallet på Norge hadde man nå en sjanse til å starte gjenfødselen. Ut med det gamle, inn med det nye. Vi skal videre se om vi kan spore noe av dette i utviklingen vi ser i Steigen.

Oppgavens problemstilling lyder som følger:

Hvordan ble nyordningen implementert i Steigen kommune? Implementeringen drøftes ut ifra tre viktige moment. Ordførerrollen, overgangen fra herredsstyre til formenn og lokal politisk utvikling opp mot Nasjonal Samlings politiske intensjoner.

---

¹ Stackelberg, R; *Hitlers Germany – origins, interpretations, legacies*. Routledge. London (2009) s. 153

² Terje Emberland and Steffen Kverneland, *Da Fascismen Kom Til Norge: Den Nasjonale Legions Vekt Og Fall, 1927-1928* (Oslo: Dreyers forl., 2015). s. 102

Ordet «implementere» vil i denne sammenhengen bety å gjennomføre. Altså er det gjennomføringen av ordførerdirektivene, oppnevningen av formenn og NS' politiske intensjoner i Steigen kommune som er fokus i oppgaven.

Steigen hadde to ordførere i løpet av okkupasjonstiden. Den lovlig valgte ordføreren, Sigurd Vik, meldte seg inn i partiet og satt et knapt år etter at nyordningen ble innført før han ble fjernet, 1. desember 1941. To uker etterpå overtok NS-lagfører Johan Beck stillingen og satt i den ut okkupasjonstiden. Oppgaven vil kartlegge omstendighetene rundt disse oppnevningene. Deretter vil motivasjonen bak handlingene og deres lojalitet til lokalsamfunn og parti drøftes. Overgangen fra herredsstyre til formenn vil ta for seg hensynet bak utvelgelsen av disse rådgiverne. Var det NS-medlemskap som ble prioritert eller hadde man et mer pragmatisk syn på saken. I tillegg vil jeg se på hvilken rolle formennene fikk i herredstinget. Hadde de noen muligheter til å påvirke ordførerens beslutninger? Siste del av problemstillingen vil se nærmere på hvordan ordførerne i Steigen, sammen med sine formenn, tilpasset lokalpolitikken til NS' politiske intensjoner. Ser man kontinuitet eller brudd i den lokalpolitiske linjen på noe tidspunkt?

Avgrensning

Oppgavens vil hovedsakelig ta for seg den politiske utviklingen i Steigen herred under nyordningen. Perioden strekker seg fra 1. januar, 194 til suspensjonen av ordfører og varaordfører den 9. mai 1945. Den politiske utviklingen begrenser seg til de emnene som er spesifisert i problemstillingen. I denne sammenhengen vil jeg også gjøre en kort vurdering av den formelle behandlingen av sakene i herredstinget. Dette gjør jeg fordi den skiller seg ut fra direktivene på området og dermed kan si noe om lokalpolitiske holdninger.

I mindre grad vil oppgaven gå inn på den politiske utviklingen i mellomkrigstiden. Den vil bli belyst for å se etter spesielle politiske strømninger i perioden, og eventuelt forklare hva disse går ut på. Jeg vil fokusere på valgdeltakelse og partioppslutning i stortingsvalgene fra 1919-1936. Kommunevalgene vil ikke bli vektlagt i samme grad fordi partiene som stilte liste her ofte hadde lokalt eller regionalt preg. Det jeg er ute etter å kartlegge er politisk sinnelag og ideologiske strømninger i befolkningen. Dette er lettere å definere når det kommer til større nasjonale partier. Dessuten inneholder det statistiske valgmaterialet fra SSB relativt store mangler for noen av kommunevalgene i perioden.

De kommunale budsjettene fra 1938-1940 er inkludert for å gi et inntrykk av Steigens situasjon før det tyske overfallet og besvare spørsmålet som stilles i kapittel tre, om Steigen

var et vanlig nordnorsk herred. Den økonomiske utviklingen under okkupasjonstiden vil ikke bli lagt vekt på i resten av oppgaven, det er den politiske utviklingen som er interessant.

Oppgaven vil gjøre bruk av dokumenter som stammer fra landssvikoppgjøret etter okkupasjonen. Oppgaven vil ikke se nærmere på konsekvensene av landssvikoppgjøret for Steigen, men noen av dommene vil bli referert til i form av argumentasjon rundt eventuelle skyldspørsmål.

Sakene som legges frem vil i de fleste tilfeller være lokale behandlinger av nasjonale saker. For eksempel lærerstreiken i februar -42 og prestenes embetsnedleggelse i mars -42. Dette er tilfeller der det er sterke nasjonale føringer, både fra NS-hold og fra ledelsen for de to fraksjonene. Disse vil jeg supplere med noen lokale saker. Partiets intensjoner i disse sakene dreier seg om klare føringer fra sentralt hold, for eksempel avgjørelser fra departementene i lokale spørsmål, eller oppnevnelser til kommunale styrer og nemder som partiet har interesse av å kontrollere. Tanken bak dette er at lokale interesser vil være et insentiv til bidrag fra formennene, slik at jeg kan se nærmere på hvilken rolle og graden av innflytelse de hadde i herredsstyret under okkupasjonen.

Sakene vil bli behandlet kronologisk. Det er av interesse for oppgaven om saksbehandlingen i herredet forandrer seg nevneverdig i løpet av okkupasjonen og kanskje spesielt i forhold til viktige milepæler i krigføringen. Eksempelvis byggingen av Batterie Dietl og den russiske fremrykningen i Finnmark.

Kilder og litteratur

Her følger en gjennomgang av kildene og litteraturen jeg har benyttet meg av i arbeidet med oppgaven. Arkivmateriale har vært den mest sentrale delen av kildematerialet i oppgaven. Hovedtyngden av materialet har blitt hentet fra to kilder. Arkiv i Nordland har gitt meg innsyn i Steigens kommunale arkiver, mens Riksarkivet har gitt innsyn i landssviksakene. Litteraturen har for det meste stått for bakgrunnskunnskap og til å støtte opp om tolkningene av kildene og argumentasjonen.

Arkiv i Nordland (AiN)

Fra AiN har jeg gjennomgått vedtaksbok for ordføreren i Steigen i tidsrommet 1941-1946. Boken har ikke vært mye brukt, noe som er interessant i seg selv, men de sakene den inneholder viser ordførerens beslutninger i saker som krevde raske tiltak.

Videre har jeg sett på de kommunale protokollene for Steigen formannskap i perioden 1936-1940 og perioden 1941-1947. Protokollen for det første tidsrommet, 1936-1940 har først og fremst blitt brukt for å skaffe en oversikt over de kommunale budsjettene. Den inneholder også informasjon om viktige forhold i kommunen i tiden rett etter okkupasjonen, som situasjonen angående flyktninger/evakuerte fra Narvik og Bodø. Protokollen for 1941-1947 har vært en helt sentral kilde for oppgaven. De fleste vedtakene herredstinget gjorde under nyordningen ble nedtegnet i denne boken. Fyldige referater danner et godt bilde av herredstingets virke under nyordningen.

Til sist har jeg sett på Steigen formannskap bok over oppnevning til kommunale verv for perioden 1941-1960. Protokollen inneholder lister over ordførere, varaordførere, formenn og kommunale nemder og styrer under og etter okkupasjonen. Den har gitt meg detaljert informasjon om sentrale personer i Steigen under okkupasjonen. Boken utgjorde mye av grunnlaget for utformingen av søknaden om innsyn i Landssviksakene. I arbeidet med oppgaven har sammenligning med andre kilder, for eksempel kommuneprotokollene, vist at protokollen ikke er helt nøyaktig. Listen over formenn mangler blant annet noen navn. Siden jeg ble oppmerksom på dette tidlig har jeg sjekket opplysningene i boken opp mot andre kilder ved behov.

Riksarkivet

Kildene fra Riksarkivet inkluderer 11 landssvikssaker fra Steigen og en fra Bodø. Materialet jeg har fått innsyn i fra Steigen består av sakene mot de NS-medlemmene jeg har lyktes i å identifisere. Blant disse var de to ordførerne Sigurd Vik og Johan Beck, varaordfører Kåre Svendsen og lensmann Sverre Vaag. Saken fra Bodø omhandlet fylkesfører Leif Rabben, som var sentral i utvelgelsene av ordfører og formenn for herredet.

Landssviksakene består av bevismateriale og rettsbøker fra straffesakene etter krigen og innholdet kan derfor være svært variert. Det kan blant annet inkludere privat og offentlig korrespondanse, dagbøker, avhør av mistenkte og vitner, kvitteringer, offentlige dokumenter, osv. Landssviksakene har gitt meg innsyn i korrespondanse mellom sentrale aktører i herredstinget og partiorganisasjonen på regionalt- og fylkeskommunalt plan. Avhørene av tiltalte og vitner har i noen tilfeller hjulpet til med å utdype referatene av saker som ble behandlet i herredstinget. Et eksempel på dette var behandlingen av sogneprestens embetsnedleggelse.

Statistisk sentralbyrå

Fra SSB har jeg hentet kvantitativt materiale. Altså valgstatistikk for stortings- og kommunevalgene i mellomkrigstiden, samt økonomisk statistikk og folketellinger. Materialet har jeg blant annet benyttet for å produsere grafiske fremstillinger av valgdeltakelsen, partioppslutningen i mellomkrigstiden.

Litteratur

Coldevins «*Bodø by 1816-1966*», gir også et bilde av regionen. Dette ble brukt for å skaffe en over hendelsene i landsdelen, rett etter det tyske overfallet.

Dahl og Hagens «*Norsk krigsleksikon*» ble brukt for å forklare sentrale hendelser og begreper under okkupasjonen.

Furres «*Norsk historie 1914-2000*». Har gitt meg en grunnleggende oversikt over politiske og økonomiske forhold i mellomkrigstiden.

Dahl, Hagtveit og Hjeltnes «*Den norske nasjonalsosialismen*». Oversiktsverk over NS historie fra 1933-1945. En av bøkene som har blitt brukt for å få en grunnleggende forståelse av NS og nyordningen.

Næss «*Folkestyre i bygd og by*». Oversikt over 150 år med norsk kommunehistorie. Har gitt en innføring i kommunal politikk generelt, og bidrar også med noen sider tilegnet nyordningen. Bruker eksempler fra Nordland.

Emberlands «*Da fascismen kom til Norge*». Nytt verk som jeg har benyttet for å si noe om nasjonalistiske strømninger i politiske partier, som for eksempel Bondepartiet og Høyre.

Nøkleby «*Terboven: Hitlers mann i Norge*» og «*Norge i krig – bind 2: Nyordning*». Benyttet for å få oversikten over hendelsene etter okkupasjonen av Norge og frem til nyordningen ble satt i verk. Boken om nyordningen gir for så vidt et godt og grundig bilde av gjennomføringen, men Nøkleby fokuserer mot forholdene sør for Trøndelag i eksemplene sine. Boken gir dermed få nyttige opplysninger for oppgaven, utover de generelle trekkene.

Heiberg «*Innstilling fra undersøkelseskommissjonen av 1945*» Meget detaljert vurdering av enkelte elementer i statsstyringen. Det avsluttende kapittelet omhandler fylkesmennene og den kommunale nyordningen. Detaljert gjennomgang av prosessen med oppnevning av ordførere, fra fylkesmennenes perspektiv. Innstillingen er utgitt av Stortinget.

Tidligere forskning på området

Her følger en oversikt over de bøkene og forskningsarbeidene som tidligere har sett på den kommunale nyordningen av landkommuner i Nord-Norge. Dette for å vise at det ikke har vært gjort en slik dybdeundersøkelse av nyordningen innenfor en nordnorsk landkommune før.

Hilde Gunn Slottemo «*Malm, makt og mennesker*». Slottemo behandler okkupasjonstiden på litt over 50 sider av sin bok om Ranas historie. Hun viser her til nyordningen og ordførerbyttene og beskriver det politiske klimaet som preget av tilbakeholdenhet fra NS-krefter, men med enkelte kampsaker. Blant annet om bidrag til Den Norske Legionen, noe som også skjedde i Steigen. Forskjellene er likevel for mange til at kommunene kan sammenlignes i særlig grad. På nærings siden var Rana preget av industri, noe som går frem av Slottemos behandling av nyordningen. Hun bruker mye tid på å beskrive NS-ledernes forsøk på å ekspropriasjon, blant annet av industrien. Dette var ikke et tema i Steigen. En annen ting som skiller kommunene fra hverandre er innbyggertall, Nord-Rana er dobbelt så stort som Steigen, Sør-Rana er mer sammenlignbart. Dessverre er det ikke lett å skille forholdene i Sør-Rana ut fra Nord-Rana. Kommunene blir ofte behandlet under ett. Det finnes likevel likhetstrekk mellom forholdene i Steigen og Rana. Begge steder ble det satt i gang store byggeprosjekter, og tilført store mengder soldater og krigsfanger. Vel og merke var de soldatene, arbeiderne og krigsfangene Slottemo omtaler, spredt utover mellom Mo og Fauske. I Steigen var alle lokalisert i en kommune. Konklusjonen blir at kommunene var så forskjellige at de ikke er direkte sammenlignbare, Slottemos oversiktsverk går heller ikke nok i dybden på nyordningen av kommunene i Rana til å konkludere med at fremstillingene har fremtredende likhetstrekk.

Kjell Roger Eikeset «*Dramatiske tiår, 1920-1964*». Boken er det tredje bindet i Altas historie. Eikeset behandler i hovedsak nyordningen av Talvik. Dette dreier seg også om et oversiktsverk, der forfatteren ikke går i dybden på stoffet. Nyordningen av Talvik bærer flere likhetstrekk med Steigen. Sen gjennomføring, motstand mot bevilgning av penger til Den Norske Legion, få NS-medlemmer i kommunen og et større militært nærvær i forbindelse med slagskipene Schanhorst og Tirpitz. Boken tilbyr bare en kort, og nokså tilfeldig oversikt over nyordningen av kommunene.

Utfordringer

Spørsmålet om habilitet og objektivitet er sentralt i historiefaget. Arbeidet med oppgaven medførte et potensielt problem for meg i valget av tema og kommune. Formann, lensmann og partimedlem Sverre Vaag er min bestefar og familien har således sterke relasjoner knyttet til kommunen og Engeløy i særdeleshet. Av denne årsak må min personlige kobling til emnet og saksmaterialet bli et tema innenfor metodedelen av kapittelet.

Sverre Vaag døde før jeg ble født, jeg har derfor aldri hatt noe sterkt personlig forhold til ham. Likevel, det er viktig å være åpen om personlige relasjoner i denne typen forskningsarbeid. For min egen del har jeg forsøkt å løse dette ved å være bevisst på hvordan jeg har behandlet saker der han har vært representert.

Et annet viktig element er bruken av saker fra landssvikarkivet. Behandlingen av denne typen arkivmateriale bringer med seg en del utfordringer, som det er viktig å være klar over. For det første kan innholdet i sakene være sensitivt. For de sakene der dette anses å være tilfelle vil sannsynligvis klausuleringstiden økes. Noen av dokumentene i mitt kildegrunnlag var unntatt offentligheten i enda noen år. Dokumentene kan fortsatt ha en bruksverdi i så tilfelle. De kan brukes for å gi en klarere eller mer inngående forståelse.

Et annet viktig moment man må være oppmerksom med ved disse kildene er at tiltalte, eller vitner, kan etter rasjonalisere sine handlinger under avhøret. Bruker man informasjon fra avhør i slike saker, bør man etterprøve opplysningene via andre kilder, om mulig.

Kapittel 2: Kommunalforvaltningen, Nasjonal Samling og Nyordningen

Kommunalforvaltningen før krigen

Norske kommuner reguleres i dagens samfunn av den reviderte kommuneloven fra 2011. Denne loven sikrer at norske kommuner blir styrt på tilnærmet lik måte. Dagens ordning ble imidlertid ikke en realitet før den opprinnelige kommuneloven trådte i kraft i 1954. Forvaltningsmodellen som regulerte norske kommuners gjøren og laden i tiden før 1954 var gradvis reviderte versjoner av formannskapslovene fra 1837. Flertallsformen skyldes at styringen av herredskommuner (landkommuner), som f.eks. Steigen kommune, og bykommuner ble regulert ut ifra forskjellige lover i perioden 1837 til 1954.³

Status ved kommunevalget i 1937, for øvrig det siste før krigen, var at landkommunenes ordførere ble valgt blant kommunestyrets medlemmer av kommunestyrets medlemmer. Denne ordningen ble først implementert i endringene av formannskapslovene av 1879, 1896 og senere fastslått i endringen av 1921.⁴

Sammensettingen av kommunens styre gjennomgikk en utvikling i tiden fra 1837 og frem til den tidsperioden oppgaven behandler. I perioden 1837 til 1896 ble formannskap og representantskap valgt hver for seg. Ordfører og varaordfører ble valgt blant formannskapet av formannskapet.⁵ Representantskapet hadde således svært lite innflytelse i denne tidlige fasen, men maktbalansen ble gradvis endret. For eksempel ble ansvaret for valg av ordfører flyttet over fra formannskapet til representantskapet ved lovendringen i 1879, selv om ordføreren fortsatt måtte velges blant medlemmene av formannskapet.⁶ Først i perioden 1896 til 1921 ble formannskapsloven og valgordningene endret slik at man valgte et samlet kommunestyre som så i neste omgang valgte 1/4 av medlemmene til å danne formannskap. I tillegg valgte kommunestyret ordfører og varaordfører.

Vi kan bruke Steigen kommune etter valget i 1937 som en illustrasjon på hvordan styret av en norsk landkommune var satt opp i mellomkrigstiden. Kommunestyret i Steigen bestod da av

---

³ Øistein Vollen, *Kommunalteknikk* ([Oslo]: Yrkesopplæring, 1990). s.18-19

⁴ IKAH; "Kommunehistoria," <http://www.ikah.no/c-for-publikum/c4-finn-fram-i-arkiva/c4e-kommunehistoria/> (dato: 16.11.15)

⁵ Hans Eyvind Næss, *Folkestyre I by Og Bygd: Norske Kommuner Gjennom 150 År* (Oslo: Universitetsforlaget, 1987). s. 49

⁶ Ibid. s. 66-67

totalt 16 representanter. De fordelte seg på 6 personer fra *De borgerlige partiers felleslister*, tre personer fra *Småbrukeres, arbeideres og fiskeres lister* og syv personer fra andre partilister. Hverken Venstre, Det Norske Arbeiderparti, Bondepartiet eller Høyre var representert.⁷ Disse 16 skulle så velge ordfører, varaordfører og, i Steigens tilfelle, ytterligere fire representanter til formannskapet.⁸ Ordfører ble Sigurd Vik, han er oppført uten politisk tilhørighet i statistikken fra Statistisk Sentralbyrå men var på valg for Samfundspartiet.⁹

Fremtredende personer og endringer i statsstyringen

For å kunne forstå innføringen av førerprinsippet og den kommunale nyordningen bedre, må man kjenne til de tiltak som tyskerne og Nasjonal Samling (NS) iverksatte i tiden før, under og etter angrepet på Norge. Det er tre personer som skiller seg ut i denne sammenhengen. Disse er *Reichskommissar* (Rikskommisær) Josef Terboven, NS-lederen Vidkun Quisling og den fremtidige innenriksministeren Albert Viljam Hagelin.

Den 24. april fikk Terboven sin *Førerforordning* (Førerforordning) om utøvelse av regjeringsmyndigheten i Norge.¹⁰ Han dro straks tilbake til Oslo og tok offisielt over som øverste myndighet for de «besatte, norske områder» den 25. april.¹¹ I tiden fra invasjonen og frem til Terbovens erklæring hadde andre viktige hendelser funnet sted. Vidkun Quisling hadde i en radiotale på kvelden 9. april begått statskupp og utpekt seg selv som Norges statsminister. Kongen, som sammen med store deler av statsmakten var på flukt nordover, nektet å akseptere Quisling som ny statsminister. Hitlers sendemann til Norge, Dr. Curt Bräuer, avsatte etter hvert Quisling og et administrasjonsråd ble opprettet den 15. april.¹² Dette rådet ble oppnevnt av Høyesterett og skulle ta seg av den sivile administrasjonen på midlertidig basis.¹³ Ingen av de utpekte tilhørte NS.

25. september 1940 gikk det ut en proklamasjon fra Reichskommissar Terboven som oppløste alle politiske partier, avsatte kong Haakon og regjeringen Nygaardsvold og utnevnte en

---

⁷ Statistisk sentralbyrå (SSB), Valgstatistikk kommunevalg 1937, tabell 4 s. 54-55

⁸ IKAH; "Kommunehistoria." (dato: 16.11.15)

⁹ L-sak Narvik PKM 174/45, dokument 5

¹⁰ Berit Nøkleby, *Josef Terboven: Hitlers Mann I Norge* (Oslo: Gyldendal, 1992). s. 26

¹¹ Ibid s. 28

¹² Ibid s. 18

¹³ Ibid

kommissarisk regjering.¹⁴ Den midlertidige regjeringen var dominert av NS som hadde 11 av 14 ministre. De tre resterende var upolitiske.¹⁵

Innenriksdepartementet ble styrt av Albert V. Hagelin som hadde vært handels- og forsyningsminister i Quislings første regjering i april.¹⁶ Norsk krigsleksikon 1940-1945 fremholder Hagelin som arkitekten bak Quislings audiens med Hitler i 1939 og kuppet 9. april 1940. I tillegg vektlegges også hans iver etter tysk militær assistanse til Norge. Han ble etter hvert nestleder i NS og altså innenriksminister i september 1940.¹⁷ I kraft av sin stilling var han en sentral brikke i innføringen av den kommunale nyordning.

Gustav Heiberg, og resten av Undersøkelseskommissjonen av 1945, gikk langt i forsøket på å legge ansvaret for nyordningen på en mann når de skrev; *”Det er sannsynlig at den drivende kraft bak denne nyordningen var ekspedisjonssjef i Innenriksdepartementet Ole Vries Hassel”*.¹⁸ Det er liten tvil om at Vries Hassel spilte en sentral rolle under innføringen av nyordningen, men dette var også en naturlig følge av hans stilling. Som ekspedisjonssjef i kommunalavdelingen fikk han oppdraget med å utarbeide endringene i den eksisterende kommuneloven. Følgelig var hovedansvaret for innføringen hans.¹⁹ Nyordningen var i aller høyeste grad et omfattende prosjekt med et svært ambisiøst mål. Det å holde en enkelt person ansvarlig for innføringen vil grense til det absurde.

Innenriksdepartementets nyordning

Ordfører Sigurd Vik og Steigen kommunestyre hadde ved utgangen av 1939 styrt i to tredjedeler av sin periode. Før andre verdenskrig hadde Norge valgperioder på tre år istedenfor dagens ordning med valg hvert fjerde år. Noen av representantene hadde nok begynt å tenke på nyvalget som var planlagt på høsten 1940. Det tyske angrepet på Norge den 9. april endret ikke bare disse planene, men også viktige aspekter ved det norske politiske systemet.

---

¹⁴ Næss, *Folkestyre I by Og Bygd: Norske Kommuner Gjennom 150 År*. s. 191

¹⁵ Arkivverket: <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Bruk-av-arkiv/Nettutstillinger/Riksarkivets-vaarslipp-2011/De-kommissariske-statsraader-26.-september-1940-31.-januar-1942> (dato: 31.01.13)

¹⁶ Hans Fredrik Dahl and Eirin Hagen, *Norsk Krigsleksikon 1940-45* ([Oslo]: Cappelen, 1995). s. 150

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Gustav Heiberg, *[Innstilling I-V]: Utenriks- Og Forsvarspolitik under Regjeringen Nygaardsvold Til 7. Juni 1940 ; Administrasjonsrådet ; Riksrådsforhandlingene ; Høyesterett ; Fylkesmennene Og Nyordningen Av Kommunene 1940* (Oslo: Aschehoug, 1946). s. 344

¹⁹ Andresen, Ørnulf Wikstrand (2013), Upublisert manuskript

Fra den 25. september og frem til den 21. desember kom det til stadighet nye forordninger, som hadde til hensikt å forme landets politiske system etter malen av Hitlers ettpartistat.²⁰ Riktignok jobbet Terboven lenge med en alternativ måte å innføre nyordningen på. Hans plan var å legitimere den ved å benytte seg av Stortinget og de gamle norske partiene, samtidig som Quisling skulle fjernes som overhode for NS og erstattes med Jonas Lie.²¹ Deretter skulle NS reorganiseres og vokse for å være i stand til å utradere de andre partiene og dermed oppnå en liknende posisjon som den NSDAP hadde i Tyskland.²² Quisling hadde imidlertid mektige allierte i Berlin, blant disse var storadmiral Erich Raeder og Hitlers nære medarbeider Alfred Rosenberg.²³ Disse forbindelsene bidro til at Quisling både fikk fortsette som overhode for NS og i kraft av det embetet også ble statsminister den 1. februar 1942.

Den kommissariske regjeringen, og da spesielt Innenriksministeriet under Hagelin, startet arbeidet med innføringen av førerprinsippet i tråd med Reichskommissar Terbovens proklamasjoner. Nyordningen skulle innføres i de fleste deler av det norske samfunnsliv og dette inkluderte selvsagt også en omstrukturering av det politiske systemet i landets fylkeskommuner og kommuner. En rekke forordninger ble sendt ut i tiden etter 25. september. Blant de viktigste var forordningen av 8. oktober, som slo fast at rådmenn skulle utnevnes av innenriksdepartementet. Fire dager etterpå, den 12. oktober, kom beslutningen om at departementet skulle ha full kontroll over ansettelse, avskjedigelse og suspensjon av offentlige tjenestemenn. Til sist kom forordningen av 21. desember som tok utnevnelsen av ordfører og varaordfører bort fra kommunestyrene og la den til innenriksdepartementet i samråd med fylkesmann og NS-fylkesfører. Samtidig gav den ordførerne beslutningsfullmakt i alle saker som lå under kommunens virkeområde.²⁴ Ordføreren skulle i stedet for det tidligere formannskapet ha en gruppe med rådgivere (formenn) under seg. Disse formennene hadde ikke noen vedtaksrett. Deres rolle bestod i å skape legitimitet for vedtakene ordføreren fattet. Samtidig var de representanter for det kooperative elementet i fascismen. I tråd med førerprinsippet skulle disse formennene utnevnes av fylkesmannen, etter råd fra ordfører og lokale partiinstanser.²⁵ Beslutningsfullmakten virket i henhold til førerprinsippet i den grad at ordføreren kun skulle rapportere oppover til fylkesmannen, og denne i sin tur bare hadde

---

²⁰ Nøkleby, *Josef Terboven: Hitlers Mann I Norge*.s. 159-160

²¹ Ibid. s. 90

²² Ibid. s. 90

²³ Ibid. s. 86 og Dahl (1992) s. 140

²⁴ Næss, *Folkestyre I by Og Bygd: Norske Kommuner Gjennom 150 År*. s. 191

²⁵ Ibid

innenriksministeren over seg.²⁶ Vel og merke måtte ordføreren legge saken frem for kommunestyret, men lokaldemokratiet hadde blitt avviklet og det endelige vedtaket skulle komme fra ham.²⁷

---

²⁶ Dahl and Hagen, *Norsk Krigsleksikon 1940-45*. s. 129-130

²⁷ Næss, *Folkestyre I by Og Bygd: Norske Kommuner Gjennom 150 År*. s. 191

Kapittel 3: Et vanlig nordnorsk herred?

Oppgaven tar sikte på å kartlegge hvordan nyordningen ble implementert i Steigen kommune. En gjennomgang av kommunens styresett og mekanismer vil være nødvendig for å danne seg en forståelse av kommunens virke før og under okkupasjonen. En klarlegging av forskjellene mellom de to styreformene vil gjøre det mulig å lettere identifisere en lokalpolitisk vending i tiden etter invasjonen.

Steigen kommune

Mellomkrigstidens Steigen kommune var ikke samsvarende med den kommunen vi ser på dagens kart. I 1964 ble gamle Steigen slått sammen med nabokommunene Leiranger og Nordfold som et ledd i planene om å redusere antallet kommuner. Kartet under fremstiller kommuneinndelingen slik den så ut på den tiden.

Steigen kommune omfattet flere øyer, der Engeløy (68,48 km²) og Lundøy (26,71 km²) var de største, samt deler av fastlandet rundt tettstedet Bogen sørøst for øya. I 1930 hadde Engeløy til sammen 1097 fastboende fordelt på 218 husstander. Dette utgjorde over halvparten av kommunens totale innbyggertall på 2139 personer.²⁸ Sysselsettingen var som i mange andre utkantkommuner dominert av primærnæringene, da først og fremst jordbruk og fiskerier.

Det later ikke til at Steigen hadde et sted som skilte seg klart ut som kommunalt senter. Bogen var en sentral bygd på grunn av plasseringen på fastlandet og veiforbindelse videre, men kommunen bestod for det meste av små grender spredt utover i kommunen. Bygging av bedre veier til og fra disse var en tilbakevendende sak i kommunale møter. Utover dette var det først og fremst av fiskeflåten og trafikken med rutebåt fra to anløpssteder som bandt herredet sammen.

Møtene i kommunestyre og formannskap ble holdt på forskjellige steder i kommunen. Dette støtter inntrykket om at kommunen var uten et administrativt sentrum. De fleste møtene ble holdt på Engeløy. Der vekslet man mellom å ha tilhold på Vik, Berg og på den nye skolen på Haug (se Vedlegg).

Kommunen var bundet sammen av havet og hadde følgelig et nært forhold til Lofoten og Salten. Befolkningen holdt for det meste Lofotposten som fast avis og referater fra kommunestyremøtene ble da også gjengitt her. Lofotposten var for øvrig Nord-Norges største avis på denne tiden. Nordlandsposten ble også holdt i kommunen

Lokalt engasjement eller nasjonale interesser

Ett av elementene som kan fortelle noe om en kommunes særpreg er deltakelsen ved kommune- og stortingsvalg. Historiske data om valgene i Steigen kommune har vært en sentral del av kildematerialet i arbeidet med dette bakgrunnskapittelet.

I det siste valget som ble avholdt før okkupasjonen, kommunevalget i 1937, hadde antallet stemmeberettigede steget fra 1019 ved kommunevalget i 1919 til 1249.²⁹ Velgergrunnlaget steg altså med 230 personer, eller nærmere 23 prosent over en periode på 18 år. Dette tegner

---

²⁸ Folketelling 1930: http://www.ssb.no/histstat/nos/nos_viii_182.pdf (dato: 12.02.13) s. 23 og s. 134

²⁹ SSB, Valgstatistikk kommunevalg 1919 s. 25 og SSB, Valgstatistikk kommunevalg 1937 s. 54

et bilde av en markant befolkningsoppgang, noe som igjen antyder at folket i Steigen hadde relativt gode levekår.

Var interessen for å delta på mellomkrigstidens politiske beslutninger preget av den samme stabile, oppadgående trenden vi kan registreres i demografien? Hvis valgdeltakelsen i kommunen var svært varierende og bar preg av tildels store forskjeller mellom kommunevalg og stortingsvalg så vil dette er i og for seg ikke være veldig overraskende. Man kan tenke seg til at befolkningen i en forholdsvis avsidesliggende kommune vil føle et større behov for å ta del i lokalpolitikken enn i nasjonal politikk. Lokale og regionale utfordringer har lettere for å engasjere enn nasjonalpolitiske utfordringer. Spesielt i en tid der massemedia ikke var så lett tilgjengelige for folk flest.

En gransking av den tilgjengelige valgstatistikken fra Statistisk Sentralbyrå vil vise hvilke tendenser man så i mellomkrigstidens valg. Hvilke forskjeller var det i valgdeltakelsen på kommune- og stortingsvalg, og hva var årsaken til at slike forskjeller oppsto?

Politisk bakteppe

Innsikt i hovedsakene som dominerte den politiske agendaen i mellomkrigstiden er nødvendig for å belyse bakgrunnen for svingningene i både valgdeltakelse og partienes oppslutning/politisk klima.

Ett av de mest markante trekkene ved mellomkrigstiden var den påfallende politiske splittelsen. Den manifesterte seg bl.a. i partipolitikken der flere nye partier brøt ut av de etablerte. Bondepartiet (1920) og Kristelig Folkeparti (1933), begge utsprunget fra borgerlig side, var bare to av nykommerne. Bondepartiet fikk god oppslutning i Steigen i mellomkrigstiden, mens Kristelig Folkeparti var et regionalt parti hjemmehørende på Vestlandet i valgene før krigen.

Man så også en mangel på stabilitet i den politiske styringen av landet, spesielt når det kom til regjeringer. I en periode på 15 år mellom 1920 og 1935 hadde Norge hele 11 regjeringer.³⁰ Polarisering innenfor det politiske landskapet bidro til å skape en ustabil politisk situasjon som man ikke så i perioden før første verdenskrig og etter andre verdenskrig, der man hadde dominante regjeringspartier med solide velgerbaser. Dette var på ingen måte et særtrekk for

---

³⁰ Regjeringen.no:

www.regjeringen.no/nb/om_regjeringen/tidligere/oversikt/ministerier_regjeringer/opplosningen-av-unionen-med-sverige/departementsinndeling-1905---1940/regjeringsliste-1905---1945.html?id=438665 (Dato: 03.07.13)

Norge. I usikre mellomkrigsår var politisk stabilitet en mangelvare i Europa. Særlig problemene i mellomkrigstidens Tyskland vil være kjent for mange

Perioden var også preget av økonomisk ustabilitet. Høykonjunktoren fra første verdenskrig var over i valgåret 1921, og den hadde blitt avløst av en etterkrigskrise med påfølgende økonomisk stagnasjon. Tiden var preget av produksjons- og omsetningssvikt, streik, arbeidsledighet og kommuner i økonomiske vansker. Krisen varte frem til 1923, men i 1924 var situasjonen i endring. Produksjonen steg på grunn av inflasjon, men konflikter preget fortsatt arbeidslivet.³¹

Etter at parikrisa hadde rammet landet i 1926 var den økonomiske situasjonen igjen i ferd med å endres da ny nasjonalforsamling skulle velges i 1927. Den kraftige deflasjonen hadde avtatt og prisnivået var i ferd med å stabiliseres.³²

De neste ti årene, som skulle bli svært begivenhetsrike for Norge og Europa, ble innledet med stortingsvalget i 1930. Europa hadde begynt å merke etterdønningene av det amerikanske børskraket i 1929, men her til lands kom den ikke med full tyngde før 1931.³³ Resultatet ble en ny nedgangstid

Valgdeltakelse

Her er hensikten å avdekke og forklare en politisk kultur i Steigen kommune. Dette blir gjort ved å kartlegge politiske holdninger, både når det kommer til valgdeltakelse og partiopplutning. Funnene gi et inntrykk av en normaltilstand før okkupasjonen og si noe om det var spesielle forhold ved Steigen som kan forklare utviklingen under okkupasjonen.

Kildematerialet for kartleggingen vil stort sett bestå av statistikk for Stortingsvalgene i perioden 1921-1936. Årsaken er at materialet for disse valgene er mye mer fullstendig enn det som omhandler kommunevalgene. For å gi et mer helhetlig bilde av de politiske strømningene i Steigen vil jeg bruke samlede resultater fra andre landkommuner i fylket som sammenligningsgrunnlag.

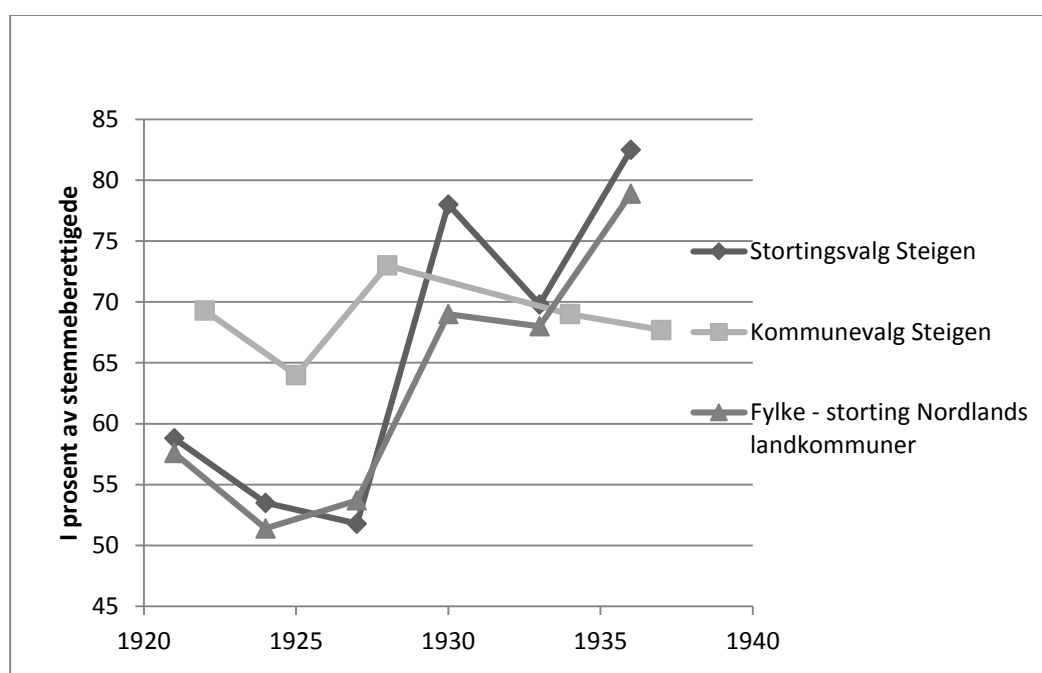
³¹ Berge Furre, *Norsk Historie 1914-2000: Industrisamfunnet - Frå Vokstervisse Til Framtidstvil*, vol. B. 6 (Oslo: Samlaget, 1999). s. 53

³² Ibid. og SSB, Statistisk-økonomisk oversikt for 1927 s. 2 og 3

³³ Ibid. s.54 og SSB, Statistisk-økonomisk oversikt for 1930 s. 6

Statistikken jeg benytter meg av når det kommer til nasjonalt og fylkeskommunalt nivå vil kun inkludere statistikk fra herredene, altså landkommunene. En samlet statistisk fremstilling av land- og bykommuner ville ikke gitt et sammenlignbart bilde av resultatene.

Diagrammet nedenfor gir et inntrykk av hvordan valgdeltakelsen endret seg i mellomkrigstiden. Det er verdt å merke seg at det ikke eksisterer noen spesifisert kommuneoversikt over valgdeltakelse for kommunevalget i 1931. Dermed kan det være at utviklingen mellom valgene 1928 og 1934 ikke er riktig representert av linjen.

Figur 1: Valgdeltakelse Steigen 1920-1937³⁴

Som diagrammet viser var interessen for de tre første Stortingsvalgene relativt høy, sammenlignet med fylkesgjennomsnittet, med valget i 1927 som bunnotering med en deltakelse på knappe 52 prosent. Resultatene for Nordlands herreder lå, som vi ser, mellom 57-58 prosent i de to første valgene. I 1927 falt deltakelsen til i underkant av 54 prosent.³⁵

Som den lyseste linjen indikerer trakk kommunevalgene cirka 10-20 prosent flere velgere til valgurnene i det samme tidsrommet. Det virker som om steigværingene foretrakk å bruke stemmen sin på lokalpolitikk istedenfor valg på nasjonalforsamling.

³⁴ Statistisk materiale hentet fra Statistisk Sentralbyrå (<http://www.ssb.no/a/histstat/hist00.html>)

³⁵ Valgdeltakelsen for Nordland utregnet på bakgrunn av opplysninger fra Statistisk Sentralbyrå (<http://www.ssb.no/a/histstat/hist00.html>)

Oppmøtet skiller seg også kraftig fra valgdeltakelsen i fylket. Steigen herred utmerket seg med et betydelig høyere politisk engasjement enn det man vanligvis kunne se i andre nordnorske landkommuner. I de tre første kommunevalgene på 20-tallet lå valgdeltakelsen i fylkets herreder på mellom 40-46 prosent.³⁶

Det neste tiåret skulle bli svært annerledes når det kom til politisk engasjement i kommunen. Forandringen kom allerede ved valget i 1930. Hele 78 prosent av Steigens stemmeberettigede befolkning avla stemme i valget. Dramatikken i endringen blir godt illustrert av diagrammet, i og med at valgdeltakelsen tre år før bare så vidt hadde kommet over 50 prosent. Dette fenomenet begrenset seg ikke til Steigen kommune. Samlet sett for alle landdistriktene i Nordland fylke lå valgdeltakelsen på 69 prosent imot 53,7 prosent i 1927.³⁷ Som vi ser overgikk valgdeltakelse i Steigen overgikk ikke bare de foregående stortingsvalgene, men også den relativt høye deltakelsen i kommunevalgene.

I 1933 gikk deltakelsen litt ned igjen og havnet rundt 70 prosent for Steigen og 68 prosent for Nordland.³⁸ Deltakelsen tok seg deretter opp igjen i 1936 med et rekordoppmøte på 82,5 prosent i Steigen og nærmere 79 prosent i Nordland.³⁹

Hvilke faktorer kan bidra til å forklare utviklingstrekkene diagrammet viser? En forklaring på den lave interessen for Stortingsvalgene på 20-tallet kan være misnøye med den politiske ledelsen av landet. Hyppige regjeringsskifter kan forårsake det som kan oppfattes som apati og lavt politisk engasjement blant store deler av kommunens velgermasse. Samtidig er det mulig at svingningene skyldes dårlig organiseringen av valget i kommunen. Få og spredte valglokaler kunne være et problem i en kommune med relativt stort geografisk omfang og transportruter som kunne være upålitelige sent i oktober, på den tiden valgene ble avholdt. Steigen var en kystkommune der store deler av befolkningen levde på øyer, dermed kunne valgdeltakelsen påvirkes av værforholdene og mangelen på valglokaler.

Nå har det seg slik at valgdeltakelsen for kommunevalgene i Steigen på 20-tallet lå mye høyere enn deltakelsen på stortingsvalgene. Dette til tross for at begge valgene ble holdt på den samme tiden av året. Dermed vil argumentet om dårlige værforhold og geografisk

---

³⁶ Statistisk materiale hentet fra Statistisk Sentralbyrå (<http://www.ssb.no/a/histstat/hist00.html>)

³⁷ SSB, Valgstatistikk stortingsvalget 1930, s. 21 og 22

³⁸ SSB, Valgstatistikk stortingsvalget 1933, s. 113 og 114

³⁹ SSB, Valgstatistikk stortingsvalget 1936, s. 96

spredning langt på vei måtte avskrives. Kommunalpolitikken på 20-tallet virker å ha fengst lokalbefolkningen mer enn valg på tildels flyktige regjeringer i hovedstaden.

I kapittel 5 av det 3. bindet i Bodøs historie vektlegger Steinar Aas to andre momenter som kan være med på å forklare den labre deltakelsen. Først og fremst var det relativt få kvinner som benyttet seg av sin nyvunne stemmerett på 20-tallet. Selv om loven som omhandlet tap av stemmeretten ved mottak av fattigstøtte ble opphevet i 1919, så fremsettes teorien om at det fremdeles var knyttet sosial stigma til å stemme hvis man hadde benyttet seg av sosial stønad.⁴⁰

Hva så med valgene fra 1930 og utover? Hvorfor en slik eksplosiv økning i valgdeltakelsen ved stortingsvalget i 1930? Som alltid er det vanskelig å utpeke en enkelt faktor til å forklare dette utviklingstrekket fullt ut. Hvis jeg skal vektlegge noe vil det nok være den ustabile økonomiske situasjonen, som naturlig nok gjorde seg gjeldende også her. Steigen var riktignok ikke noe industrisamfunn. Krisene førte ikke til permitteringer og streik i bygda, men fiskeri- og jordbrukssektoren merket allikevel svingningene. Stigende valgdeltakelse fra kvinner og den avtagende stigmatiseringen av trygdemottakere må få sin del av æren for at oppslutningen under Stortingsvalgene gikk så drastisk opp. En annen viktig faktor er Arbeiderpartiets fremgang i Stortingsvalget for 1927. Oppslutningen rundt partiet steg med 16 prosent på landsbasis og i kommuner med stort engasjement rundt de borgerlige partiene (diagram 2) ville en slik fremgang være et incentiv til å benytte seg av stemmeretten.⁴¹ Det samme bildet tegner seg for andre herreder med stor agrar sektor, slik som Skjerstad, Bodin og Kjerringøy.⁴²

Politisk oppslutning

Diagram 2 er en grafisk fremstilling av stemmefordelingen fra stortingsvalgene i Steigen. Jeg har valgt å fremstille noen partier under samlebegrepet ”Borgerlige”. Dette gjelder Høyre/Frisinnede Venstre og Bondepartiet for valgene i 1921 og 1924, og Det Borgerlig Samlingsparti, Frisinnede Venstre/Frisinnede Folkeparti og Bondepartiet for valgene i perioden 1927-1936. Partiene er fremstilt under samme etikett fordi de stilte fellesliste til

---

⁴⁰ Steinar Aas. *Upublisert manuskript: Bodøs historie Bind 3, kapittel 5 s. 4-6*

⁴¹ SSB, Valgstatistikk Stortingsvalget 1927, s. 86

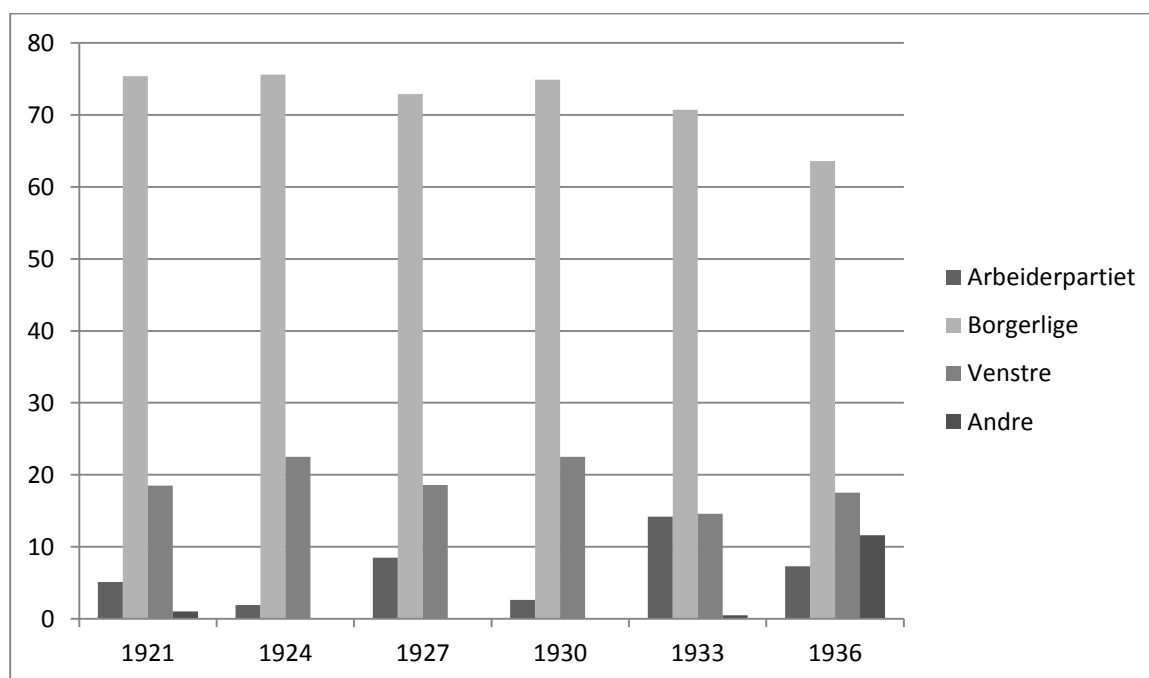
⁴² Aas. *Upublisert manuskript. s. 5*

Stortingsvalgene i perioden 1930-1936. Berge Furre omtaler da også Bondepartiet som en del av det borgerlige selskap sammen med Høyre og Venstre.⁴³

Jeg har valgt å fremstille Venstre utenfor den borgerlige samlingen. Delvis fordi de politiske skillelinjene hovedsakelig gikk mellom Venstre og Høyre i tiden 1921-1927 og delvis fordi situasjonen i Nordland var slik at Venstre ikke havnet med på den borgerlige felleslisten fra 1930 og utover. Furre påpeker at partiet ikke var tilhengere av borgerlig samling i tiden før 1927-28 og at uenigheter med Høyre ødela forsøk på nettopp dette i tiden etterpå.⁴⁴

Listeforbundet i de tre siste valgene kan ha vært et fornuftsekteskap skapt av Arbeiderpartiets fremgang i 1927, og en sammenblanding av disse partiene i perioden 1921-1927 kan være misvisende. Derfor fremkommer oppslutningen for hvert parti i diagram 3.

Figur 2: Resultat for Stortingsvalg i Steigen 1921-1936⁴⁵

Resultatet for de seks stortingsvalgene mellom 1921 og 1936 viser at Steigen var en kommune med stort borgerlig flertall. Selv etter at valgdeltakelsen steg opp mot 80 prosent i de tre siste valgene så ble ikke det borgerlige flertallet nevneverdig berørt. Det er tydelig at kommunen var på Høyres side i den pågående striden med Venstre frem til 1927 og deretter

⁴³ Furre, *Norsk Historie 1914-2000: Industrisamfunnet - Frå Vokstervisse Til Framtidstvil*. s. 83

⁴⁴ *Ibid.* s. 83-85

⁴⁵ Statistisk materiale hentet fra Statistisk Sentralbyrå (<http://www.ssb.no/a/histstat/hist00.html>)

på den borgerlige siden i de påfølgende årene. Der situasjonen endret seg til en kamp mellom de borgerlige og Det Norske Arbeiderparti (DNA).

DNA fikk enkelte gode resultater, for eksempel i 1933 der de nådde opp til samme nivå som Venstre. Men partiet fikk ikke noen sterk politisk base i kommunen på denne tiden. Nå hadde hvilket som helst annet funn vært overraskende. Steigen bar mindre preg av den polariseringen som var typisk for fylket og landet etter første verdenskrig. Resultatet beror nok på at dette var en kommune som ikke hadde den næringsdiversifiseringen man kunne finne i kommuner som Mo og Fauske. Der det var innslag av bergverksdrift og industri var oppslutningen rundt DNA høy. De dominerende næringene i fylket var fiskeri og jordbruk. Det førte normalt sett til solide valgresultater for partiene på borgerlig side.

Utviklingen i fylket som helhet var naturlig nok annerledes. DNAs bastioner i industri- og bergverkskommunene førte til at partiet gjorde svært gode valg fra 1927 og utover. Samtidig må det nevnes at partiet generelt hadde merkbar fremgang i landdistriktene. DNA var fylkets største parti etter valgene i 1927, 1933 og 1936.⁴⁶ Der Høyre og Venstre hadde polarisert velgermassene på starten av 20-tallet var det nå de borgerlige og arbeiderbevegelsen som fungerte som motpoler.

I 1933 stilte Nasjonal Samling (NS) for første gang til valg. Partiet hadde lister i de fleste byer, men for herredene begrenset partiet seg til øst-, sør-, og sørvestlandet. Det ble ikke stilt liste i Nordland ved dette valget, men i landets herreder forøvrig fikk partiet en oppslutning på 14942 stemmer, noe som tilsvarte ca 1,8 prosent av velgerne.⁴⁷

Det siste valget i mellomkrigstiden var altså også det valget med høyest deltakelse. Samtidig hadde partiutvalget i Norland og Steigen blitt utvidet. Det Frisindede Folkeparti stilte liste i fellesskap med Fedrelandslaget, en politisk organisasjon med mål om å samle de borgerlige partiene i kamp mot radikal sosialisme.⁴⁸ I 1936 hadde også NS funnet veien til listeutvalget i de nordnorske herreder. I tillegg var Samfundspartiet å finne på valglistene i Nordland. Dette partiet hadde deltatt i 1933, men med svært begrenset oppslutning.

Etter å ha endt opp med kun fire stemmer ved forrige valg så klarte Samfundspartiet å kapre hele 11 prosent av stemmene i Steigen kommune. Partiet fikk da også ordførervervet i

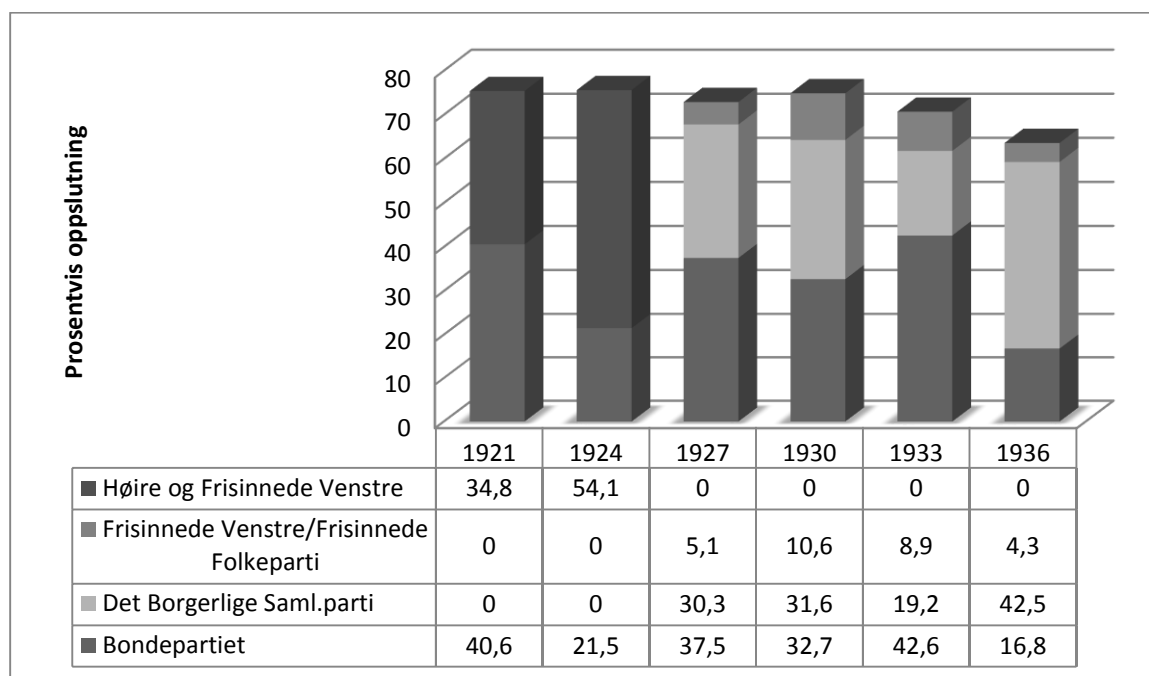
---

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ SSB, Valgstatistikk stortingsvalget 1933 s. 151

⁴⁸ Store norske leksikon: <http://snl.no/Fedrelandslaget> (dato:04.03.13) og Emberland and Kverneland, *Da Fascismen Kom Til Norge: Den Nasjonale Legions Vekt Og Fall, 1927-1928*.

kommunevalget året etter. NS klarte ikke å fenge velgerne i samme grad og endte opp med fattige seks stemmer, eller ca 0,6 prosent, dette var likevel marginalt bedre enn det samlede resultatet i Nordlands herreder der partiet endte på fattige 385 stemmer eller ca 0,5 prosent oppslutning.⁴⁹

Figur 3: Forholdsmessig partioppslutning blant de borgerlige⁵⁰

Oppslutningen blant partiene innenfor det jeg har fremstilt som den borgerlige blokken viser hvordan velgerne fløt mellom partiene. Se for eksempel på oppslutningen til Bondepartiet i 1921 og 1924. Valgdeltakelsen disse årene var omtrent den samme og den borgerlige ”blokken” fikk omtrent lik oppslutning. Av de forholdsmessige tallene i Figur 3 ser vi at Bondepartiet gikk tilbake 19,1 prosent fra 1921 til 1924 mens Høyre og Frisinnede Venstre hadde en tilsvarende økning i samme tidsperiode. Mellom valgene i 1933 og 1936 fikk man en liknende utvikling. Slike ustabile velgermasser var typisk for mellomkrigstiden og en viktig årsak til den ustabile politiske situasjonen. Forskjellen mellom Steigen og resten av landet var at velgerne beveget seg mellom partier innad i den borgerlige grupperingen, og i mindre grad til andre partier som Venstre og Arbeiderpartiet.

Oppslutningen rundt de mest radikale partiene kommer klart frem i statistikken. Hvis man kun legger oppslutningen rundt NS og Norges Kommunistiske Parti (NKP) til grunn, vil konklusjonen bli at det ikke eksisterte noen støtte rundt disse partiene i Steigen. NS med sin

⁴⁹ SSB, Valgstatistikk stortingsvalg 1936: s. 96

⁵⁰ Statistisk materiale hentet fra Statistisk Sentralbyrå (<http://www.ssb.no/a/histstat/hist00.html>)

seks stemmer i 1936 og den totale mangelen på stemmer til det ytterste venstre i disse seks valgene gir et inntrykk av en kommune med konservative verdier og lite polarisering. Men sier det lave antallet stemmer til NS egentlig den fulle sannheten om nasjonalistiske strømninger i kommunen?

Nei, Nasjonal Samling var ikke det eneste norske partiet som forfektet høyrevridde politiske holdninger i tiden før andre verdenskrig. Frisindede Folkeparti inkluderte Fedrelandslaget på sine nordlandslister i 1936, en organisasjon som i sine kampsaker hadde klare likhetstrekk med NS partiprogram. Felles for dem begge var striden mot marxismen og den radikaliserede arbeiderbevegelsen. Organisasjonen ønsket borgerlig politisk samarbeid med nasjonen i fokus. Selv om den fascistiske innflytelsen var godt synlig så var ikke fremmedhatet og antisemittismen en del av Fedrelandslagets ideologi, i hvert fall ikke i samme grad som den var i NS. I boken «*Da fascismen kom til Norge*» Legger Emberland vekt på at formålet med Fedrelandslaget i var å skape en samlet borgerlig front mot arbeiderbevegelsen. Samtidig vektlegges også en streben etter oppryddingen i samfunnet og en ny statsstyring med et sterkt korporativt element.⁵¹ Organisasjonen passet derimot nøyte på å distansere seg fra sine rivaler.⁵² Samarbeidet med Fedrelandslaget kan være en medvirkende årsak til at Frisindede Folkeparti halverte sin oppslutning i Steigen.

De dominerende partiene i Steigen kommune, Høyre, Bondepartiet og Frisindede Venstre inkluderte også høyrevridde miljøer med fascistisk tilsnitt.⁵³ Vort Land var en organisasjon av velhavende menn som hadde sett seg lei på svake mindretallsregjeringer og som støttet tanken om en sterk leder som kunne styre nasjonen. Emberland fremhever at organisasjonen stod for en betydelig del av Høyres inntekter.⁵⁴ Bondepartiet hadde sannsynligvis det høyrevridde tankegodset som hadde størst mulighet til å vinne gehør i Steigen. Partiet hadde utviklet en type reaksjonær nasjonalisme som, blant annet, fremhevet bondestandens betydning for nasjonen og var sterkt kritisk til den fremtredende moderniseringen av samfunnet.⁵⁵ Kombinert med en sterk front mot arbeiderbevegelse, var dette retorikk som hadde grobunn i en utpreget jordbrukskommune som Steigen. Steinar Aas skriver i boken *Forvandlinga – Bodø's historie, Bind 3; «Bondepartiet var også, som i Kjerringøy sterkt, fordi det var mange*

---

⁵¹ Emberland s. 34

⁵²Hans Fredrik Dahl, Guri Hjeltnes, and Bernt Hagtvat, *Den Norske Nasjonalsosialismen: Nasjonal Samling 1933-1945 I Tekst Og Bilder* (Oslo: Pax, 1990). s. 62

⁵³ Furre, *Norsk Historie 1914-2000: Industrisamfunnet - Frå Vokstervisse Til Framtidstvil*. s. 92

⁵⁴ Emberland s. 29

⁵⁵ Emberland s. 31-32

*som kjente ein sterk identitet til bondenæringa som næring».*⁵⁶ Av tabellen på side 21 kan vi se at Bondepartiet fikk meget gode resultater i 1927, -30 og -33. Den voldsomme nedgangen i 1936 kan settes i sammenheng med DNAs dårlige oppslutning i kommunen og Bondepartiets rolle i kriseforliket. Valgresultatet kan være en reaksjon på dette samarbeidet og et tegn på at Bondepartiets nasjonalistiske strømninger hadde fottfeste i Steigen. Selv Samfundspartiet, partiet ordfører Vik representerte, hadde likhetstrekk med NS. Disse inkluderte blant annet; «... løsninger på tidens sosiale og økonomiske problemer», «... forkastelse av de tradisjonelle løsningene i det norske politiske liv.» og ideologiske likheter med Fedrelandslaget.⁵⁷ Samfundspartiets leder, B. Dybwad Brochmann, ble sågar dømt i landssvikoppgjøret etter krigen for det man anså å være publikasjon av støtte til okkupantene.⁵⁸ Manglende stemmer til NS i mellomkrigstiden trenger dermed ikke å bety at det ikke fantes totalitære, nasjonalistiske eller fascistiske strømninger i herredet.

Endringene i partiopplutningen virker å være de samme for kommune og fylke i de tre siste stortingsvalgene før okkupasjonen. Listeforbundet mellom Borgerlig Samlingsparti, Frisindede Folkeparti og Bondepartiet mistet prosentvis andel av velgerne i et jevnt tempo både i fylke og kommune på 30-tallet. Forskjellene ligger i opplutningen rundt Arbeiderpartiet og Venstre mellom -33 og -36. Arbeiderpartiet mistet opplutning i Steigen i denne perioden mens det på fylkesnivå gikk kraftig frem. For Venstre var situasjonen annerledes. Partiet hadde fremgang i Steigen mens det gikk tilbake på fylkesnivå. Hvis vi legger sammen disse funnene kan vi konkludere med at de politiske forholdene i Steigen kommune var svært annerledes enn i andre nordnorske herreder. Innbyggernes partitilhørighet og massive opplutning om valgene representerer et brudd med den generelle utviklingen i fylket. Når det er sagt må vi må huske at fylkesresultatene ble noe påvirket av kommuner med en helt annen nærings sammensetning og et annet politisk styrkeforhold enn det vi ser i Steigen. Selv Samfundspartiets gode resultat i 1936 var ikke noe enestående tilfelle, partiet hadde et godt valg i hele Nordland og fikk inn sin eneste stortingsrepresentant fra fylket.⁵⁹

---

⁵⁶ Aas, S, *Forvandlinga – Bodøs historie, Bind 3 1890-1950*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS (Bergen) 2014 s. 212

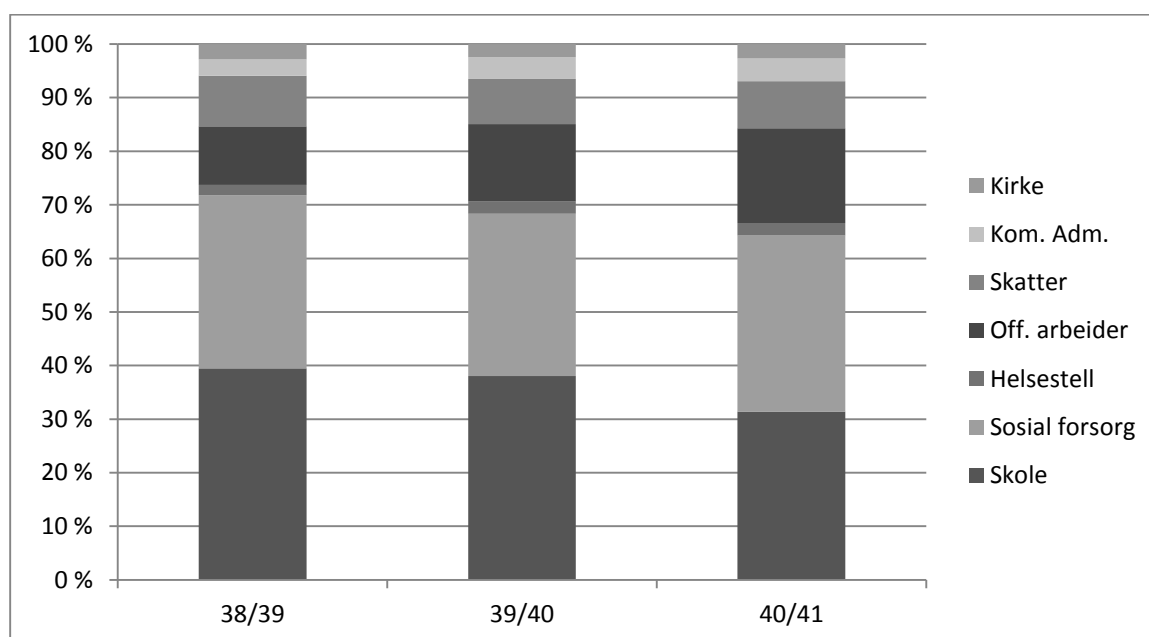
⁵⁷ Øystein Sørensen, *Solkors Og Solidaritet: Høyreautoritær Samfunnstenkning I Norge Ca. 1930 - 1945* ([Oslo]: Cappelen, 1991). s. 76

⁵⁸ Norsk Biografisk Leksikon: https://nbl.snl.no/B_Dybwad_Brochmann (dato: 15.11.15)

⁵⁹ Store norske leksikon: <http://snl.no/Samfundspartiet> (dato: 06.03.13)

Kommunens forvaltningsområder

Figur 4 viser de syv største utgiftspostene på det kommunale budsjettet, mens søylen merket «Samlet underskudd» representerer det antatte underskuddet for hvert år. Jeg presiserer at de summene som er brukt til å illustrere Steigens kommunale forvaltning i dette kapittelet dreier seg om de budsjettall som ble satt opp av formannskapet og godkjent av herredsstyret, før det ble sendt inn for gjennomsyn av fylkeskommune og departement.

Figur 4: Estimerte kommunale utgifter 1938-1941⁶⁰

Prosessen med bevilgning av midler til kommunale ansvarsområder foregår ved at formannskapet vedtar et forslag til kommunalt budsjett, som deretter legges frem for kommunestyret. Budsjettet består av flere poster med utgifter og inntekter. Eventuelle overskudd/underskudd på postene summeres så sammen slik at kommunen sitter igjen med en sum som så søkes dekket av staten.⁶¹

Som figuren viser så er det en liten men jevn stigning på de fleste utgiftene. Sosial forsorg og offentlige arbeider er de postene som utmerkes seg med sterkest vekst i denne perioden.

Offentlige arbeider steg med nesten 20 000 kroner i løpet av disse tre budsjettårene, mesteparten av dette skyldes at det var planlagt en del anleggsarbeid som følge av veibygging

⁶⁰ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1936-40 (100L0007) sak: 132/38, 96/39 og 95/40

⁶¹ *Innstilling Og Forskrifter for Kommunale Budsjett Og Regnskap*, (Oslo: Grøndahl, 1948).

i kommunen disse årene. Mellom 1938 og 1940 økte de planlagte utgiftene for veianlegg fra 12 000 kroner til 25 000 kroner. Samtidig økte også de beregnede utgiftene for vedlikehold av ferdige veier.⁶² Utgiftene til sosial forsorg steg også ganske kraftig, men til forskjell fra veiutgiftene så var stigningen på denne utgiftsposten rimelig jevn.

Bortsett fra de ovennevnte kategoriene var det utgiftene for skole som skilte seg mest ut. Som figuren viser så forventet kommunen å bruke mer penger på skolen i 39/40 enn de gjorde i det forrige budsjettåret. Budsjetterte utgifter økte med cirka 7000 kroner fra det første året til det andre for deretter å stupe med nesten 20 000 kr fra 39/40 til 40/41. Forklaringen på denne variasjonen er som følger. I budsjettårene 38/39 og 39/40 var Steigen kommune inne i en prosess der de bygget nytt skolehus i grenda Haug på Engeløy. Til dette skolebygget var det avsatt 30 000 kroner på hvert budsjettår. Den øvrige differensen mellom de to første skolebudsjettene på 7 000 kr skyldes en generell økning i alle de andre postene på skolebudsjettet for 39/40.⁶³ Økningen kan forklares med at en økning i konsumprisindeksen.⁶⁴ I budsjettforslaget for 40/41 hadde formannskapet kuttet posten for skolebygg fra 30 000 kroner til 2167 kroner.⁶⁵ Det ferdigstilte skolebygget forklarer for en stor del nedgangen i utgiftene.

Den økonomiske oversikten viser at Steigen herred hadde en normal kommuneøkonomi. Skole, sosial forsorg og offentlige arbeider var de største utgiftspostene, og budsjettsvikten var rimelig stabil. I en tid der etterdønningene etter 20-tallets økonomiske problemer var i ferd å forsvinne, kan vi konkludere med at på det økonomiske området var det ikke noe utenom det vanlige ved Steigen herred.

---

⁶²AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1936-40 (100L0007) sak: 132/38 og 95/40

⁶³Ibid sak: 132/38 og 96/39

⁶⁴SSB: www.ssb.no/a/histstat/tabeller/12-4.html (dato: 02.09.13)

⁶⁵AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1936-40 (100L0007) sak 95/40

Kapittel 4: Demokratiet for fall

Krigen kommer

Flesteparten av kommunene i Nordland merket svært lite til det tyske angrepet den 9. april. Unntakene var selvsagt Narvik og områdene rundt Vestfjorden og Ofotfjorden der Wehrmacht, Kriegsmarine og Royal Navy gjorde seg bemerket. Steigen, som ligger lokalisert i innseilingen til Narvik, merket kanskje ikke stridshandlingene med en gang, men krigen som nok hadde fortonet seg som en fjern og uvirkelig hendelse det seneste året skulle snart prege hele den lille kommunen.

Det var ikke militære styrker som ble steigværingenes første møte med okkupasjonen. Tyskernes landgang i Narvik og den relativt korte avstanden til Steigen førte til at sivile som flyktet sørover fra kampene blant annet endte opp i kommunen. Ut fra formannskapets protokoller ble den stadig økende mengden flyktninger en av hovedbeskjeftigelsene til ordfører Sigurd Vik og resten av Steigens politiske ledelse. De nyankomne måtte ha husly og mat samt hjelp til andre nødvendigheter. Den første henvisningen til flyktningene kom i referatet fra formannskapsmøtet den 30. april. Her ble det vedtatt at forsorgsvesenet ble bemyndiget til å ta kontroll over situasjonen og at utgiftene ble anvist over dette budsjettet.⁶⁶

Forholdene ble gradvis vanskeligere og ressursene strukket lengre ettersom flere og flere innbyggere flyktet fra den ustabile situasjonen lengre nord der allierte og tyske styrker byttet på å ha herredømme over Narvik. På møtet i herredsstyret den 14. mai ble det stadfestet at flyktningene som kommunen tok seg av, faktisk stammet fra Narvik og Ankenes.⁶⁷ Den 27. mai ble en allerede presset situasjon forverret da tyske fly bombet Bodø. Dette angrepet skapte nok en strøm av flyktninger, noe som la ytterligere press på kommunens allerede knappe ressurser, situasjonen begynte å bli uholdbar. Den 1. juni vedtok formannskapet å opprette en flyktnings- og evakueringskomité, som skulle legge forholdene til rette for de som valgte å søke tilflukt i kommunen, samtidig som at de som ville videre skulle få anledning til det.⁶⁸ Komiteens arbeidsområde var nok i første rekke å finne husly til de som trengte det, samt sørge for at de begrensede ressursene som fantes i Steigen ble utnyttet på best mulig måte.

---

⁶⁶ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1936-40 (100L0007) sak 58/40

⁶⁷ Ibid. sak 77/40

⁶⁸ Ibid. sak 89/40

Den 8. juni, kort tid etter opprettelsen av flyktnings- og evakueringskomiteen, gikk det ut et samlet krav fra Steigen og nabokommunene Leiranger og Nordfold til fylkesforsyningsnemnda om at kriselagre skulle opprettes i disse bygdene.⁶⁹ At man gikk til dette skrittet viser alvorret i situasjonen som hadde oppstått i kjølvannet av krigshandlingene i landsdelen. Selv om Steigen og nabokommunene ikke var direkte berørt av krigshandlinger så var ringvirkningene fra Narvik og Bodø i høyeste grad følbare for disse utkantkommunene og deres innbyggere. Kravet om opprettelsen av nødlagre ble sannsynligvis rettet til fylkesmann Hans J. Gabrielsen i Tromsø og ikke til okkupasjonsmaktens midlertidige administrasjonsråd i Oslo. Årsaken var at regjeringen hadde gitt den administrative myndigheten i Nord-Norge til Gabrielsen.⁷⁰

Selv om krigen raste i kommunens nærområder så fortsatte den daglige driften av kommunen. Innimellom rekvirering av bolig til nyankomne, utdeling av daglige rasjoner og innhenting av nødvendige ressurser fant kommunestyret og formannskapet tid til vanlige gjøremål. Et eksempel på dette er budsjettmøtet som ble avholdt den 4. juli.

Den 10. juni kapitulerte de frie, norske styrkene.

Folkestyret satt til side

Terbovens tale, den 25. september 1940, markerte slutten for demokratiet og begynnelsen på et regime der det kun eksisterte én lovlig politisk organisasjon. I skrivelse til kommunene datert den 16. desember 1940 forkynte innenriksminister i Quislings nyetablerte regjering, Albert Viljam Hagelin følgende; *Enhver som er ansatt i Innenriksdepartementet eller under dette hørende institusjoner av en hvilken som helst art, også kommunale, gis herved pålegg om positivt på alle måter å understøtte Nasjonal Samling og alle dens organisasjonsmessige avdelinger...*⁷¹ Dette betydde kort og godt at alle som hadde verv innenfor den kommunale forvaltningen måtte melde seg inn i partiet for å få beholde sin stilling. I praksis ble dette håndhevet strengest på forvaltningens øverste nivåer og deretter med synkende grad av krav nedover i rekkene.⁷²

Hagelins departement startet øyeblikkelig arbeidet med å realisere Terbovens befaling. Reichskommissaren var selv først ute med sin forordning av 4. oktober, som gav de konstituerte statsrådene rett til å fjerne eller forflytte offentlige tjenestemenn som ikke støttet

---

⁶⁹AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1936-40 (100L0007) sak 92/40

⁷⁰Axel Coldevin, *Bodø by 1816-1966* (Bodø: [s.n.], 1966). s. 417

⁷¹L-sak Narvik Pkm 84/45, dokument 14.

⁷²Næss, *Folkestyre I by Og Bygd: Norske Kommuner Gjennom 150 År*. s. 193

opp under nyordningen. Hagelin fulgte opp med forordninger den 8, 9. og 12. oktober der henholdsvis rådmenn, kommunerevisorer og øvrige kommunale tjenestemenn ble underlagt Innenriksdepartementets kontroll.⁷³

Forordningene gav i realiteten departementet full kontroll over ansettelse, oppsigelser, arbeidsområde og lønnsbetingelser for samtlige offentlige ansatte.⁷⁴ Disse grepene gav de nye makthaverne det nødvendige grunnlaget for de forandringene som skulle komme. I tillegg ble det sett på som nødvendig å supplere den militære maktovertakelsen ved å sikre seg den sivile kontrollen over viktige, folkerike kommuner. Kommandoen over den relativt velutbygde administrative strukturen på viktige knutepunkter ble prioritert. Dette støttes opp av at det allerede 31. oktober ble utnevnt en ordfører fra Nasjonal Samling i Trondheim bystyre.⁷⁵ To måneder før utnevnelsene skjedde i de fleste andre kommunene.

De folkevalgte forsamlingene led etter hvert samme skjebne. Den 22. oktober, kom det en forordning fra departementet der det forbeholdt seg retten til å utnevne representanter til valgte forsamlinger, som for eksempel herreds- og bystyrene. Dessuten skulle innenriksdepartementet ha retten til å instruere ordfører og andre valgte tillitsmenn i hvordan de skulle håndtere sine verv.⁷⁶ Veien lå nå åpen for at den innsatte NS-regjeringen kunne sette trofaste partimedlemmer inn på alle forvaltningsnivåer i det norske samfunnet. Det siste leddet i planen om å tvinge de norske kommunene inn under NS' kontroll ble fullført da forordningen om endring i kommuneloven av 1938 kom den 21. desember 1940.⁷⁷

Ordføreren i Steigen herred fikk, sammen med sine kolleger i landets øvrige kommuner, det personlige ansvaret for å lede kommunen etter eget forgodtbefinnende. Ordførerne skulle assisteres av såkalte formenn. Disse hadde kun en rådgivende rolle og ble oppnevnt av fylkesmannen i samråd med fylkesfører og ordfører i gjeldende kommune, ved eventuelle tvister hadde innenriksdepartementet siste ord.⁷⁸ I Steigen ble det for eksempel oppnevnt åtte formenn, dette utgjorde halvparten av det gamle kommunestyret, noe som var i tråd med det tallet Ole Vries Hassel, hadde stipulert i sine tidlige retningslinjer for nyordningen.

---

⁷³ Berit Nøkleby, *Nyordning*, vol. 2 (Oslo: Aschehoug, 1985). s. 86

⁷⁴ Heiberg, [*Innstilling I-V*]: *Utenriks- Og Forsvarspolitik under Regjeringen Nygaardsvold Til 7. Juni 1940 ; Administrasjonsrådet ; Riksrådsforhandlingene ; Høyesterett ; Fylkesmennene Og Nyordningen Av Kommunene 1940*. s. 343.

⁷⁵ Nøkleby, *Nyordning*. s. 86.

⁷⁶ Heiberg, [*Innstilling I-V*]: *Utenriks- Og Forsvarspolitik under Regjeringen Nygaardsvold Til 7. Juni 1940 ; Administrasjonsrådet ; Riksrådsforhandlingene ; Høyesterett ; Fylkesmennene Og Nyordningen Av Kommunene 1940*. s. 343

⁷⁷ *Ibid.* s. 343

⁷⁸ *Ibid.* s.343-344

Formannskapet skulle bestå av mellom en tredjedel og halvparten av de medlemmene som de gamle kommunestyrene hadde.⁷⁹

Nyordningens barndom

Den 1. januar 1941 gikk mandatperioden til kommunestyrene ut. Nå skulle alle landets kommuner styres ut ifra førerprinsippet. Ordføreren befant seg nå i en rolle der han egenrådlig kunne fatte bestemmelser og vedtak i de sakene som falt under kommunens virkeområde.

Det eksisterte imidlertid et problem. Nye forordninger og endring av lovverk hadde sikret at innenriksdepartementet kunne gjøre de utskiftninger som trengtes for å innsette sine folk på sentrale stillinger i kommunene. Ved årsskiftet hadde man bare gjennomført dette byttet i noen få kommuner, som tidligere omtalte Olav Bergan i Trondheim.⁸⁰ En vurdering og eventuell utskifting av landets 747 ordførere var dømt til å ta lang tid. Spesielt siden man ville sikre seg at man fikk pålitelige menn til rollen. Innenriksdepartementet ba dermed om at fylkesmannen i samråd med fylkesføreren skulle nominere to mann som ordfører og to mann som varaordfører.⁸¹ Problemet bestod i at NS bare var et lite fløyparti før krigen, med totalt 14151 stemmer ved stortingsvalget i 1936. Partiet stilte ikke engang til valg i alle kommunene ved kommunevalget i 1937. Det å finne fire pålitelige, NS-menn i samtlige av Norges kommuner var ikke noen liten oppgave. For å unngå et maktvakuum ble de fleste ordførerne sittende ut over den mandatperioden de hadde blitt valgt til i 1937.

Situasjonen rundt ordførerne blir godt illustrert av hendelsene i Steigen kommune i 1940. Sigurd Vik var fortsatt ordfører ved inngangen til desember 1940. Han hadde blitt valgt inn i kommunestyret i 1937 fra Samfundspartiets liste, men den 25. november 1940 meldte han seg inn i NS.⁸² Som i mange andre kommuner medførte ikke regimeskiftet noen store endringer etter nyttår 1941. Vik fikk bare et telegram fra fylkesmannen om at han var oppnevnt til ordfører i Steigen kommune i tråd med nyordningens bestemmelser.⁸³ Det er verdt å nevne at Vik allerede på dette tidspunktet hadde meddelt fylket om han aktet å melde seg ut av NS, årsaken var formodentlig en gryende maktkamp mellom ordføreren og NS-medlem og varaordfører Johan Beck.⁸⁴

---

⁷⁹ Ibid. s. 344

⁸⁰ Trondheim kommune: <http://www.trondheim.kommune.no/content/1117723804/Tidligere-ordforere-i-Trondheim> dato: 02.09.13

⁸¹ Nøkleby, *Nyordning*. s. 87

⁸² L-sak Narvik PKM 174/45, dokument 2

⁸³ L-sak Narvik PKM 174/45, dokument 5

⁸⁴ Ibid.

Forklaringen på denne raske oppnevnelsen finnes i et brev fra Reichskommissar Terboven til Innenriksdepartementet datert den 19. desember 1940. For at det ikke skulle oppstå et politisk vakuum i kommunene fra mandatperioden til de sittende kommunestyrene gikk ut ved årsskiftet 1940 til NS-ordførerne var nominert og oppnevnt, ba Terboven om at en bestemmelse som gav fylkesmennene ansvaret for å oppnevne såkalte ”Kommissarische Gemeindeleiter” eller fungerende samfunnsledere. Disse skulle styre kommunen etter nyordningens prinsipper helt til en ny ordfører var nominert og oppnevnt.⁸⁵ Vik ble altså oppnevnt som ordfører på bakgrunn av denne befalingen fra Terboven og ikke som følge av en oppnevning fra Innenriksdepartementet. Dermed fortsatte Vik å styre kommunen på ”lånt tid”. Som vi skal se gjentok den samme prosessen seg sannsynligvis i flere av landets kommuner i løpet av januar 1941.

Kampen om ordførerne

Rammeverket for nyordningen var fullført med forordningen av 21. desember. Dermed gjenstod det bare å sette forandringene ut i praksis. I teorien var det nå kun et spørsmål om å innsette NS-folk som ordførere i landets kommuner for å sikre grepet om lokalforvaltningen i landet.

NS lå ikke på latsiden i denne prosessen., Den 10. desember 1940 gikk Innenriksdepartementet til det skritt å sende et konfidensielt skriv til fylkesmennene, selv om forordningen om endringer i kommunelovene ennå ikke hadde blitt fremsatt. Der det ble forkynt at vedkommende fylke hadde syv dager på seg til å sende en innstilling til departementet med to kandidater hver til stillingen som ordfører og varaordfører i samtlige av fylkets kommuner.⁸⁶ Tanken var at fylkesmann og fylkesfører skulle møte i Innenriksdepartementet for i samråd komme frem til hvilke kandidater som til slutt skulle oppnevnes til fører i fylkets kommuner. Befalingen om oppnevning av fungerende samfunnsledere forandret på dette, og medførte at fylkesmannen fikk direkte innflytelse på det første valget av kommunenes førere.

Fylkesmann i Nordland på denne tiden var Karl Hess Larsen og han var således mannen bak utnevnelsen av Vik i Steigen. Hess Larsen ble utnevnt til fylkesmann før det tyske overfallet og var således ikke kommet i posisjon som følge av sine politiske overbevisninger. Det

---

⁸⁵ Heiberg, *[Innstilling I-V]: Utenriks- Og Forsvarspolitik under Regjeringen Nygaardsvold Til 7. Juni 1940 ; Administrasjonsrådet ; Riksrådsforhandlingene ; Høyesterett ; Fylkesmennene Og Nyordningen Av Kommunene 1940.* s. 345.

⁸⁶ Ibid.

faktum at han ble fjernet den 25. juli 1941, tyder på at fylkesmannen ikke hadde noen sympatier for de nye makthaverne, eller at NS hadde tillit til at han var rett mann for partiet.⁸⁷

Oppnevningen av ordførere ble etter hvert gjennomført etter det mønster som ledelsen i Innenriksdepartementet hadde sett for seg. I landssviksaken mot tidligere fylkesfører i Nordland, Leif Rabben, blir prosessen beskrevet. Fylkesmann og fylkesfører ble innkalt til konferanse på Vries Hassels kontor. Der gikk de igjennom fylkets kommuner en for en og argumenterte for sine kandidater. I de tilfellene der de ikke kom til enighet meklet Vries Hassel frem en løsning⁸⁸.

Mye tyder på at prosessen med oppnevningen av NS-ordførere var kaotisk, langdryg og at den langt fra foregikk på en strukturert måte. Først fikk fylkesmennene ansvaret for å oppnevne fungerende samfunnsledere. Så skulle man starte en prosess der fylkesmenn og fylkesførere i samråd nominerte ordfører kandidater. Deretter skulle disse virke rådgivende i den påfølgende utvelgelsen, som til syvende og sist skulle godkjennes av Innenriksdepartementet.

Resultatet av denne nominasjons- og valgprosessen i Nordland fylke ble at 26 av de tidligere ordførerne fortsatte i sine stillinger mens 37 nye kom til. Av disse var eller ble 27 NS-medlemmer i løpet av sin virkeperiode.⁸⁹ Tidligere fylkesfører for Nordland, Leif Rabben, anslo i forhør etter krigen at det ble oppnevnt like mange NS-ordførere som ikke-NS-ordførere i den første oppnevningen.⁹⁰ Denne uttalelsen synes å stemme greit med den oversikten som kommer frem i dokumentene fra undersøkelseskommissjonen. I boken «*Folkestyre i by og bygd: Norske kommuner gjennom 150 år*» opererer forfatterne med litt andre tall. De påstår at antallet NS-ordførere lå så lavt som 17 av 69, men dette er ikke underbygget med kildehenvisning.⁹¹

Den første dragkampen mellom fylkesfører og fylkesmann endte altså tilnærmet uavgjort i Nordland fylke. Resultatene i de andre fylkene spriket i alle retninger. Fra Aust-Agder der det kun var ni av de 36 oppnevnte ordførerne som var eller ble medlem i NS, til fylker som Oslo,

---

⁸⁷ Ibid. s. 349

⁸⁸ L-sak Bodø PKM 3/45, dokument 190, s.16

⁸⁹ Heiberg, *[Innstilling I-V]: Utenriks- Og Forsvarspolitik under Regjeringen Nygaardsvold Til 7. Juni 1940 ; Administrasjonsrådet ; Riksrådsforhandlingene ; Høyesterett ; Fylkesmennene Og Nyordningen Av Kommunene 1940.* s. 348

⁹⁰ L-sak Bodø PKM 3/45, dokument 190, s.16

⁹¹ Næss, *Folkestyre I by Og Bygd: Norske Kommuner Gjennom 150 År.* s. 193

Telemark og Østfold der tallene gav et motsatt bilde.⁹² Denne ujevne fordelingen av NS-ordførere kan langt på vei forklares ved to faktorer.

Samspeillet mellom fylkesfører og fylkesmann er den første. Hvis det var et konfliktfylt forhold mellom disse, og en av partene fikk overtaket i drøftingen av kandidatene, ville dette medvirke til at antallet NS eller ikke-NS bikket i den ene eller den andre retningen. I følge Undersøkelseskommissjonen av 1945 prøvde fylkesmennene i de fleste tilfellene å få oppnevnt ordførere som ikke stod som medlemmer av NS, mens fylkesførerne på sin side agiterte for partimedlemmer.⁹³ Det er verdt å nevne at fylkesmennene i Buskerud, Sør-Trøndelag og Telemark på denne tiden var NS-medlemmer.⁹⁴ Dette førte ikke til noen ekstrem skjevfordeling, bortsett fra i det sistnevnte fylket der NS hadde et klart flertall.

Den andre faktoren var det relativt lave antallet NS-medlemmer på landsbasis. Tallene fra det siste stortingsvalget før krigen viser at NS fikk svært få stemmer på landsbasis, men at man likevel hadde en viss grad av oppslutning og organisatorisk utbygging på Østlandet, nærmere bestemt i Telemark, Østfold, Akershus, Hedmark og Oppland.⁹⁵ En naturlig slutning blir da at det i disse fylkene var lettere å finne ”gode” NS-medlemmer til å fylle de tomme ordførerstolene, mens situasjonen i Steigen illustrerer det problemet man møtte på i andre deler av landet.

Implementeringen av nyordningen i landets kommuner bar preg av flere spesialtilpasninger og nødløsninger. Det vil dermed være grunn til å spørre hvor effektiv den nye styreformen egentlig var, spesielt frem til årsskiftet 41/42. Usikkerheten knytter seg først og fremst til oppnevningen av ordførerne, selve nøkkelpersonen i den nye forvaltningen. Det virker som om prosessen, ironisk nok, var preget av en viss beslutningsvegring. Terboven viste dette da han kom med sin befaling angående midlertidige samfunnsledere i stedet for å gjennomføre prosessen med fylkesmenn og fylkesførere slik den var tiltenkt. Hele det fascistiske idealet med den sterke og enerådende føreren ble kompromittert av en prosess der usikkerhet, sendrektige nominasjonsprosesser og uendelige rådslagninger var realiteten.

---

⁹² Heiberg, *[Innstilling I-V]: Utenriks- Og Forsvarspolitik under Regjeringen Nygaardsvold Til 7. Juni 1940 ; Administrasjonsrådet ; Riksrådsforhandlingene ; Høyesterett ; Fylkesmennene Og Nyordningen Av Kommunene 1940*. s. 347-348

⁹³ Ibid. s. 347

⁹⁴ Ibid. s. 347

⁹⁵ SSB: Valgstatistikk stortingsvalg 1936, s. 131

Prestøy – Nyordningen av Steigen herred 1940-1945

Oversiktsbildet er klart. Oppnevnelserne varierte sterkt i fra fylke til fylke. I neste kapittel vil vi se nærmere på hvordan denne utnevnelserprosessen artet seg i Steigen herred.

Kapittel 5: Mistro, svik og maktkamp – ordførerne 1940-1945

Dette kapittelet tar for seg hendelsene rundt ordføreren i Steigen kommune fra okkupasjonen og frem til krigens slutt i mai 1945. Var det en grunnleggende vilje til å gjennomføre NS-politikk eller ville man sikre at kommunen forble mest mulig uberørt? Eller var det slik at politikken kom i andre rekke og motivasjonen bak ordførerstriden rett og slett kan forklares med et personlig maktbegjær i machiavellismens ånd? Utviklingen vil fremstilles kronologisk og til sist vil mulige forklaringer på endringene som oppstod bli presentert og drøftet.

Det faller seg naturlig å ha et sterkt fokus på denne prosessen i et forskningsarbeid med dette temaet. Først og fremst fordi det handler om oppnevning til den definitive maktposisjonen i kommunalforvaltningen, men også fordi kandidatenes motiv for å søke stillingen vil si mye om hvor stor gjennomslagskraft partipolitikken fikk i kommunen.

Oppofrende patriot eller NS-lakei

Ved kommunevalget i 1937 ble Sigurd Marius Vik enstemmig valgt til ordfører i Steigen kommune. Tillitten han fikk hos medlemmene i herredsstyret gav inntrykk av en dyktig lokalpolitiker som nøytralt stor respekt blant herredets innbyggere. Hans lederegenskaper og tillit skulle for alvor bli satt på prøve etter 9.april 1940.

Okkupasjonen satte raskt Steigen og nabokommunene i en vanskelig situasjon. De harde kampene i og rundt Narvik førte til at flyktninger strømmet til fra nord. Evakueringen og den påfølgende bombingene av Bodø i mai gjorde sitt til at strømmen av flyktninger økte også fra sør. Ordfører Vik og resten av herredsstyret måtte jobbe hardt for å sikre husrom, tilstrekkelige forsyninger og transport for de som ville videre. Samtidig måtte den daglige driften av kommunen opprettholdes. Dette kommer jeg tilbake til i neste kapittel.

Den første beslutningen som virkelig fikk betydning for den politiske ledelsen av kommunen under nyordningen, kom da ordføreren i november meldte seg inn i NS. Innmeldelsen er interessant fordi den var i samsvar med de signalene som ble gitt i Terbovens tale av 25. september 1940. Ordførerens tidligere parti, Samfundspartiet, var på dette tidspunktet oppløst og forbudt. En skjebne det delte med samtlige andre partier og politiske organisasjoner.

Den 8. januar 1941 sendte Vik et brev til kretsføreren i Salten NS-krets, F.K. Rasmussen. Der meddelte han at han la ned sitt verv som ordfører og samtidig meldte seg ut av partiet⁹⁶. Altså

---

⁹⁶ L-sak Narvik PKM 174/45, dokument 6

knappe to måneder etter at han meldte seg inn. Dette kunne han imidlertid ha spart seg. Som Nøkleby skriver i «*Norge i krig – bind 2: Nyordningen*»: «*To viktige prinsipper var derfor med i NS' beregninger helt fra begynnelsen av: man kunne «importere» passende folk utenfra, og/eller man kunne la én og samme ordfører styre flere kommuner. Og ingen fikk nekte å ta imot oppnevningen, heller ikke som formann*».⁹⁷ Foranledningen skal ha vært at Vik i slutten av desember 1940 eller i begynnelsen av januar 1941 benyttet seg av sin forslagsrett og sendte inn en liste til fylkeskommunen der han foreslo kandidater til stillingene som formenn. I følge eget utsagn hadde han bare inkludert «gode» nordmenn på denne listen. Hans rival, Johan Beck, skulle så ha levert en alternativ liste i etterkant, med kommunens NS-medlemmer inkludert. Vik forklarte at dette gjorde ham oppmerksom på partiets «uærlige spill». På bakgrunn av dette bestemte han seg for å melde seg ut av partiet⁹⁸. Uenigheten rundt formennene var den første indikasjonen på det som etterhvert utviklet seg til å bli et konfliktfylt forhold mellom de Vik og Beck. Ved flere anledninger var det konfrontasjoner mellom disse to, spesielt når det kom til kommunalpolitiske saker. Disse vil jeg komme tilbake til senere.

En skriftlig utmeldelse hindret ikke fylkesmann Hess Larsen fra å oppnevne Sigurd Vik til ordfører den 14. januar 1941. Den raske beslutningen, og det at ordførerens eget ønske om å avtre ble ignorert, må ses på bakgrunn av Terbovens befaling om oppnevning av fungerende samfunnsledere i påvente av at konferansene mellom fylkesfører, fylkesmann og innenriksdepartement skulle gjennomføres. En må anta at Beck var en kandidat til stillingen på bakgrunn av sin posisjon i partiet, men at han ikke var det foretrukne valget.

Månedene som fulgte ble preget av striden mellom den motvillige ordføreren og den forsmådde Beck. Da herredsstyret den 2. mai skulle behandle ansettelsen av forretningsfører i kommunens forsyningsnemnd hadde NS-medlem, og senere formann, Josef Lund søkt på stillingen. Etter at herredsstyret hadde behandlet saken ble Josef Lund innstilt på 3. plass. Dette fikk Johan Beck til å anmerke i protokollen; «*Josef Lund er N.S. medlem og er den eldste av ansøkerne. Han antas å være fullt kvalifisert for stillingen, da han har lang praksis i kommunale gjøremål og er forretningsdrivende (fiskekjøper). Han er en moden og selvstendig mann*».⁹⁹ Becks motivasjon for å gjøre en slik anførsel synes klar. Han ville ha så mange partimedlemmer som mulig med seg i kommuneadministrasjonen. Det oppsiktsvekkende var

---

⁹⁷ Nøkleby, *Nyordningen*, s. 91

⁹⁸ L-sak Narvik PKM 174/45, dokument 5

⁹⁹ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 13.

at han sannsynligvis lyktes i dette tilfellet. I og med at det var kommunens ansvar å tilsette forretningsfører så må man anta at innstillingen i utgangspunktet var endelig.¹⁰⁰ I et skriv til herredsstyret den 10. juli samme år sa Lund opp stillingen sin som forretningsfører i forsyningsnemnda, hvilket må bety at han fikk stillingen til tross for den opprinnelige innstillingen. Hva skjedde? Kildene gir ingen forklaring på hendelsesforløpet. I lys av senere hendelser dreier det seg sannsynligvis om en av to mulige forklaringer. Enten takket de to øverste kandidatene nei til jobben, slik at den tilfalt Lund på rettmessig vis, eller så grep en høyere instans inn for å sikre et NS-medlem i stillingen.

I et brev til Beck, datert den 4. juli 1941, skrev kretsfører F.K. Rasmussen følgende; *«Angående oppnevning av jordstyret har jeg konferert med fylkesføreren, som sier at han skal få byttet jordstyremedlemmene ved første anledning og få inn de to NS menn»*.¹⁰¹ Beck hadde på nytt gått bak ryggen på sin ordfører og tatt grep for å sikre partiet innflytelse i viktige posisjoner. Rasmussen fortsatte; *«Fylkesføreren meddeler mig også at han ønsker å skifte ordfører i Steigen og ba mig spørre om De kunne påta dem hvervet som ordfører»*.¹⁰² Brevet gikk langt i å fastslå at partiledelsen i fylket ikke var fornøyd med Sigurd Vik og den jobben han gjorde i kommunen. De hadde tydeligvis grunn til å tro at ordførerens lojalitet til partiet og saken ikke var noe de kunne sette sin lit til. Rasmussens brev støtter opp under Viks forklaring. Vi må huske at det kun var drøyt to måneder mellom Beck og Vik når det gjaldt innmeldelse i partiet. Det var derfor ikke noen åpenbar grunn til at Rasmussen skulle betro seg til Beck på den måten han gjorde, bortsett fra ordførerens manglende ideologiske overbevisning og dårlig skjult motvilje mot den politikken partiet førte.

Det går også klart frem at Beck fungerte som partiets tillitsmann i kommunen. Han var lagfører, etter Viks utmeldelse, og rapporterte til kretsfører når ordføreren foretok seg noe som var i strid med NS interesser eller politikk. Han var også en aktiv pådriver for å fremme partiets interesser i herredsstyret, og det senere herredstinget, i perioden før han selv ble oppnevnt til ordfører. Rollen hans utbroderes videre i Rasmussens brev; *«Skulde vi ikke få skiftet ordfører før domsmenn oppnevnes vil jeg be Dem være oppmerksom på at det ikke blir oppnevnt menn, som vi ikke kan bifalle, men at De i tilfelle nedlegger protest på NS vegne og sender forslag hit om hvilke menn som skal utskiftes»*.¹⁰³ Hvorvidt Vik var klar over det fulle

---

¹⁰⁰ Andresen, Ørnulf Wikstrand, *Hvordan styrte Nasjonal Samling den kommunale forvaltningen i Hamar fra 1940 til 1945* Masteroppgave i historie, UiT (2007), s. 40

¹⁰¹ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 7.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid.

omfanget av Becks svik er det ikke mulig å svare konkret på, men uttalelsene hans om partiets uærlige spill indikerer at han var klar over at varaordføreren ikke var den politiske støttespilleren han ideelt sett skulle være, men i stedet en relativt mektig politisk motstander med et betydelig maktbegjær, et sentralt nettverk i NS og uten nevneverdige skrupler.

Etter at Vik ble oppnevnt på ny den 14. januar 1941, markerte hans seg med flere avgjørelser i NS disfavør. Han fortsatte å innkalle til vanlige møter i herredsrådet/herredstinget (etter 31. mai 1941), selv om han i kraft av sitt embete kunne avgjøre saker på egen hånd etter «førerprinsippet». Dette skal vi komme tilbake til i detalj senere.

Bare 10 måneder etter at han ble oppnevnt til NS-ordfører kulminerte det hele med at Vik igjen la ned sitt verv i protest. Foranledningen hadde klare likhetstrekk med den hendelsen som lå til grunn for ordførerens første oppsigelse og påfølgende utmeldelse fra partiet. Ved denne anledningen var det oppnevning av ett medlem til forliksnemnda som var stridens kjerne. Et av de sittende medlemmene hadde avgått ved døden og et nytt medlem skulle oppnevnes. I følge avhøret av Vik og det tidligere nevnte brevet han sendte til Rasmussen i kjølvannet av saken, gikk Beck nok en gang bak ryggen på ham, denne gangen til Innenriksdepartementet. Konsekvensen var at et helt nytt forliksråd ble oppnevnt.¹⁰⁴ Vik nedla på nytt sitt verv og Departementet oppnevnte Beck til ny ordfører den 1. november. Ny varaordfører ble NS-medlemmet Kåre Svendsen.¹⁰⁵ Steigen ble heretter styrt av det som etter alt å dømme var en overbevist NS-mann. Hvilken innvirkning dette hadde på politikken som ble praktisert i kommunen vil jeg komme tilbake til i et senere kapittel.

Personlige motiver

Utviklingen rundt ordføreren og ordførervervet skaper grunnlag for mange spørsmål. Ved hjelp av oversikten over hendelsene og supplerende kilder vil jeg se nærmere på de personlige motivene som lå til grunn maktkampen som utspilte seg i kommunen. Hvorfor gikk en lovlig valgt, og respektert mann til det skritt å melde seg inn i partiet som stod for ødeleggelsen av det demokratiet han selv var en representant for? Hva var årsaken til at Vik fikk en slik kort og turbulent periode i NS? Satte han seg bevisst i en uriaspost for å beskytte kommunen og de menneskene som bodde der eller er det hold i teorien om at hans handlinger var motivert av eget maktbegjær da han så en mulighet til å beholde ordførermakten utover den tid som var tilmålt ham?

---

¹⁰⁴ L-sak Narvik PKM 174/45, dokument 5

¹⁰⁵ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak - 138/41

Hvordan skal vi tolke Viks rolle i kommunen og hans handlinger i perioden som NS-ordfører? Det at han valgte å melde seg inn i NS krevde naturlig nok en forklaring. Under et avhør, i samband med landssviksaken mot ham, fremsatte Vik sin egen versjon av motivet bak innmeldelsen i NS. Han hevdet at flere av kommunens innbyggere på det sterkeste hadde oppfordret ham om å melde seg inn i partiet slik at han kunne fortsette som ordfører. Hovedårsaken var at flertallet i kommunen ville holde lærer Johan Beck borte fra vervet, noe Vik sa seg enig i¹⁰⁶. Det var, i følge Vik, en utbredt oppfatning at Beck ville forsøke å utnytte okkupasjonen og det nye politiske systemet til sin fordel, slik at han kunne få mettet sitt maktbegjær som ordfører i kommunen. Enkelte faktorer styrker Viks sak. Lensmann Omnes, som foretok avhøret i 1945, gav Vik medhold i hans versjon av hendelsene i en anmerkning. Vik meldte seg kjapt ut av partiet og han kunne legge frem dokumentasjon som bekreftet at hadde sendt de brevene som ble oppgitt. Andre støttende elementer var F. K. Rasmussens skepsis til at Vik ville velge NS-menn til domsmenn, samt den indirekte bekreftelsen dette brevet gav angående Becks «politiske ambisjoner» og natur. Det som kan tale mot Vik er formuleringen i dokument 6 andre avsnitt, motivene bak utmeldelsen av NS, det at han forsøkte å gi fra seg makten så lett etter nærmest å ha konstruert en martyrolle for seg selv i avhør og det at han fortsatte i ordførerrollen på tross av viljen til å melde seg ut. Tidspunktet og anledningen for disse uttalelsene tatt i betraktning er det ikke grunnlag for å trekke noen konklusjon uten å se nærmere på andre mulige forklaringer.

En slik alternativ forklaring kan være at Vik meldte seg inn i NS av egen fri vilje, uten noen særlig påvirkning fra andre. Vik representerte Samfundspartiet før krigen, og som jeg har påvist i kapittel 3 er det enkelte fellestrekk mellom dette partiet og NS. Da moderpartiet ble oppløst kan det tenkes at Vik så muligheten til å fortsette sitt politiske virke i landets eneste tillatte parti, de ideologiske likhetene kan ha bidratt til å gjøre valget enklere.

Det later til å være et fellestrekk blant NS-medlemmene i Steigen at de forsøkte å rettferdiggjøre NS-medlemskapet sitt ved å si at de meldte seg inn for fellesskapets skyld og for å holde den norske statsadministrasjonen på norske hender. Vi kan ikke se bort ifra at ordføreren kunne ty til slike forklaringer idet rettsoppgjøret nærmet seg. Hendelsene i de påfølgende månedene kan bidra til å kaste nytt lys over årsaken til at han tok det valget han gjorde.

---

¹⁰⁶ L-sak Narvik PKM 174/45, dokument 5

«...og jeg har forsøkt å gjøre mitt beste for sakens fremme...». ¹⁰⁷ Slik var ordlyden i brevet til kretsfører Rasmussen der Vik 8. januar, 1941 sa opp sin stilling som ordfører, og samtidig meldte seg ut av partiet. Sakens fremme vil i denne sammenhengen bety NS' maktovertakelse i landet, eller forsøket på å holde statsforvaltningen på norske hender. Hvis dette stemmer, og Vik virkelig trodde på saken så vil det indikere at ordføreren gikk i den samme fellen som flere andre, nye NS-medlemmer gjorde i månedene etter okkupasjonen 9. april 1940. Forskjellen på ham og de som ble dømt for sine handlinger etter krigen gikk i så fall ut på at Vik var forutseende eller heldig nok til å melde seg ut av partiet før det var for sent. Hendelsen som fikk ham til å innse sitt mistak kan ha vært Becks alternative liste over formenn, slik det ble oppgitt i avhøret. Hvis motivasjonen lå i det å beskytte Steigens innbyggere så skulle man tro at viljen til å beholde vervet stakk litt dypere enn hva som viste seg å være tilfelle når Vik gav seg ved første hinder. Handlingene og formuleringene til ordføreren minner mest om en dypt fornærmet mann. «*La dem få plassen som trakter etter den, jeg skal ikke stå i veien for noen...Mitt tidligere forslag til forretningsfører er heller ikke imøtekommet, og ønsker på ingen måte å stå i veien for noen*». ¹⁰⁸ Dette er på ingen måte ordene til en mann som ønsker å skåne kommunen sin fra å bli styrt av en fanatisk og maktsyk NS-mann. Formuleringen minner mest om ordene til en forsmådd mann med oppriktige forventninger om å bli hørt. Til tross for tillitsbruddet fra Beck, utmeldelsen og nedleggelsen av ordførervervet, fortsatte Vik i vervet når det allikevel ble tildelt ham få dager etterpå. Vel og merke protesterte han skriftlig på oppnevningen, men uten resultat.

Momentene som taler for Vik er blant annet de bemerkninger som avhørsleder, lensmann Omnes, gjorde i samband med landssviksaken 6. juli 1945. Omnes skrev blant annet; «*Jeg tillater meg å bekrefte at anmeldte ikke er eller har vært sympatisk innstillet ovenfor NS. Som lensmann i Steigen i 1940 og 41 hadde jeg samtaler og konferanser med anmeldte, som den hele tid fordømte NS's politikk og brutale fremgangsmåte*». ¹⁰⁹ Omnes hevder videre at; «*...som ordfører og ellers arbeidet han som god nordmann på tvers av NS's politikk i den utstrekning det var mulig*». ¹¹⁰ Videre kunne Vik bevise at han hadde sendt de brev han påsto å ha sendt, brev som ikke ble inkludert i papirene fra landssviksaken. Sist, men ikke minst, vil jeg trekke frem det faktum at Rasmussen i sitt brev til Bech flere ganger gav uttrykk for at

---

¹⁰⁷ Ibid, dokument 6

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Ibid, dokument 5.

¹¹⁰ Ibid.

ordføreren handlinger ikke var i tråd med det partiet forventet av ham, noe som igjen støtter opp rundt lensmann Omnes' vurdering.

Var forholdet mellom Beck og Vik preget av en maktkamp der begge parter ønsket å overta maktposisjonen i kommunen? Eller dreide striden seg om en oppofrende og patriotisk tjenestemann som gjorde sitt beste for å unngå at NS fikk kontrollen over Steigen kommune?

Vik hevdet selv at han meldte seg inn i NS for å holde Beck borte fra makten etter gjentatte oppfordringer fra lokalbefolkningen. Hans argumentasjon støttes av lensmann Omnes. Jeg finner det merkelig at det ikke har blitt forelagt noe vitneprov fra noen av de personene som kom med slike oppfordringer. Vitneprov av det slaget ville vært uvurderlige i en eventuell rettssak. Tatt i betraktning at motstandsmannen Omnes gikk god for ordføreren, og attpåtil anbefalte påtaleunntatelse, kan det tenkes at man anså slike vitneprov for unødvendige. I tillegg kunne slike oppfordringer blitt tolket som ulovlige, i og med at man oppfordret til lovbrudd. Dette kan ha vært medvirkende til at villige vitner var vanskelig å oppdrive.

På grunn av den korte medlemsperioden i NS er det ikke mye grunnlag for å vurdere Viks handlinger som medlem av partiet. Det er på det rene at han aktet å benytte sin forslagsrett når det kom til oppnevningen av formenn. Dette foretok han seg som partimedlem, men uten å ha blitt offisielt oppnevnt til ordfører. Handlingen betydde at han rettet seg etter partiets forordning. Allikevel stred den ikke mot det oppgitte motivet om å holde Beck borte fra makten. Hvis Vik ikke hadde levert sin liste ville han ikke hatt noen kontroll over hvilke formenn som ble oppnevnt. I tillegg ville han ha lagt seg ut med partiet, noe som ikke ville vært særlig strategisk av en mann med ambisjoner om å fortsette som ordfører.

Utmeldelsen av NS etter en periode på knappe to måneder var en handling som stod sentralt i Viks forsvar. Han hevdet å ha innsett at NS ikke hadde noen legitim rett til å styre landet i regjeringen og kongens fravær. To elementer taler imot dette.

Det første er ordlyden i brevet der ordføreren frasier seg vervet og samtidig melder seg ut av partiet. Regimets legitimitet trekkes ikke i tvil et eneste sted og ordføreren ytret til og med at han hadde *«forsøkt å gjøre sitt beste for sakens fremme»*. Tonen i brevet bar, som tidligere nevnt, preg av å tilhøre en forsmådd, trassig og såret mann. Dette gir et inntrykk av at ordføreren trakk seg som følge av Beck og hans intrigemakeri, ikke fordi han nødvendigvis var en motstander av det nye regimet og dets handlingsmetoder.

Det andre elementet var den manglende standhaftigheten i Viks påståtte forsøk på å holde den maktsyke Beck borte fra ordførerstolen. Hvis han virkelig ville trenere NS sin innflytelse over bygden, hvorfor gav han seg da ved første hinder? I denne fasen fortonet situasjonen rundt ordførervervet seg mer som en personlig maktkamp enn et uttrykk for motstand eller samarbeid med NS-regimet. Kanskje innså Vik at han kjempet en fånyttets kamp, og at det ikke ville være mulig for ham å påvirke kommunens politikk i noen grad uten at Beck ville rapportere dette videre til partiets krets- og fylkesledelse. Det er mulig at han innså hva han hadde begitt seg ut på, og med Hagelins brev av 16. desember 1940 friskt i minnet, kom kanskje Becks private initiativ i forbindelse med oppnevningene av formennene beleilig.

Det er på dette tidspunktet at Viks handlingsmønster begynner å bli merkelig. Til tross for at han gikk til det skrittet å melde seg ut av partiet og legge ned vervet som ordfører så forble han fører for kommunen i 10 nye måneder. Vel og merke protesterte han skriftlig på oppnevningen, men da denne ikke ble tatt til følge kom det ingen flere protester.

Denne aksepten står i kontrast til måten han håndterte forholdet til partiet på. Vik var i stand til å bevise at han hadde returnert alt partimateriell han hadde fått tilsendt av kretsføreren i tiden etter utmeldelsen. Partimateriellet fra tiden før 8. januar 1941 ble returnert sammen med utmeldelsen. Hans illojalitet mot partiet førte til at han ble fjernet som fører for Steigen NS-lag, og erstattet med Johan Beck.¹¹¹

Vi kan her spore et klart skille i Viks ordførergjerning. Han fortsatte å styre kommunen, men tok klart avstand til partiet. Perioden der han både var partimedlem og ordfører var ganske kort, i underkant av to måneder. Det er nærliggende å tro at han ikke fikk mange muligheter til å markere seg med avgjørelser på tvers av partiets interesser i denne korte perioden. Etter utmeldelsen var katten allerede ute av sekken og ordføreren stod således friere til å føre den politikken han følte var riktig. Kildene forteller om en passiv ordfører frem til 14. januar 1941 og en desto mer kompromissløs og selvstendig leder i månedene frem til hans endelige avgang i slutten av oktober, samme år. Vik viste tydelig i sine siste 10 måneder som ordfører en klar illojalitet mot partiet. Som eksempler på denne motstanden kan jeg trekke frem ordførerens overprøving av Johan Becks forslag om et kommunalt bidrag til Frontkjemperkontoret.¹¹² Vik benyttet seg dermed av den nye førerrollen sin for å blokkere et forslag om økonomisk støtte til et partiorgan. Dette illustrerer godt dilemmaet som

---

¹¹¹ Ibid, dokument 5

¹¹² AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak - 96/41

Innenriksdepartementet stod ovenfor når de fulgte Terbovens ordre om utnevning av midlertidige samfunnsledere. I de tilfellene disse rollene tilfalt de gamle ordførerne, la partiet mye makt i hendene til mennesker de ikke hadde fullstendig kontroll over. Dermed gjorde man seg avhengige av pålitelige partimedlemmer, som kanskje ikke ble vurdert skikket til ordførerjobben, men allikevel ble tildelt en sentral plass i kommunenes forvaltning. Dette vil forklare hvorfor Beck plutselig befant seg i rollen som varaordfører. Han ble plassert der for å holde kontrollen med Vik. Andre eksempler ser vi i det tidligere omtalte brevet fra kretsfører Rasmussen til Johan Beck. Det er tydelig at noen av Viks utnevnelser i disse siste 10 månedene ikke var i tråd med det partiet hadde sett for seg. Rasmussens brev til Beck nevnte en spesifikk episode som gjaldt mangelen på partimedlemmer i jordstyret. Dette var ikke ensbetydende med at Vik med overlegg lot være å oppnevne NS-folk for å ramme partiet. Prioriteringene hans kan forklares ut ifra et ønske om å ha folk, som han visste var dyktige i disse utvalgene. Det er sannsynlig at ordføreren spekulerte i at partiet ville vise mindre interesse for den politiske tilhørigheten til nemdenes medlemmer enn det de hadde gjort når det kom til utnevning av ordførerne.

Fylkesmannens og partiets innvirkning

Ved siden av de personlige motivene til Vik og Bech, vil det være fruktbart å se på hvorfor ledelsen på fylkes- og statsnivå handlet som de gjorde, og om dette satte Steigen i en spesiell situasjon. I kapittel fire gjorde jeg rede for planene som ledelsen i NS, sammen med sentrale personer i Innenriksdepartementet og Terboven personlig, hadde utarbeidet for oppnevningen av nye ordførere. Spørsmålet er om hendelsene i Steigen gikk som planlagt?

For det første må vi se på valget av Vik som såkalt midlertidig samfunnsleder. For både fylkesmann og fylkesfører må mannen ha fortonet seg som det opplagte valget, helt frem til de tidlige januardagene i 1941. En, etter alle solemerker, populær skikkelse i kommunen, lovlig valgt ordfører og NS-medlem på kjøpet. Fylkesmannen kunne si seg fornøyd med mannens faglige evner og fylkesfører hadde neppe noen innvendinger når det kom til kandidatens ideologiske innstilling. En slik representant for partiet ville bidra til å legitimere det nye regimet i kommunen og kanskje også i regionen. Fylkesførerens velvilje endret seg nok i det øyeblikket Vik meldte seg ut av partiet. Hvorfor ble han da allikevel valgt?

Mye av forklaringen lå nok på hans stilling i kommunen og på hans erfaring innenfor kommunepolitikken. Han var rett og slett den typen ansvarlig leder som Terboven hadde bedt om. Når det er sagt så fantes det alternativer. Lærer Johan Beck har blitt nevnt. Hans P.

Aalstad var forretningsfører i forsikringskassen, NS-medlem og løytnant i den norske hær før okkupasjonen. Han gjorde tjeneste i kampene om Narvik og fikk gode skussmål for sin innsats. Under okkupasjonen fungerte han som hirdleder i kommunen.¹¹³ Kåre Svendsen var poståpner og kjøpmann med kommunalpolitisk erfaring. Han var NS-medlem og fungerte som propagandaleder i kommunen.¹¹⁴

Beck ble sannsynligvis betraktet som uskikket. Han hadde ingen eller begrenset politisk erfaring og ut i fra Viks avhør etter krigen var han ikke en spesielt populær mann i lokalsamfunnet. Vik, med sin solide politiske erfaring, ble dermed foretrukket som et «sikkert» valg. Hastverket med å få en fører på plass i samtlige kommuner etter at kommunestyrets mandatperiode gikk ut natt til 1.januar 1941 vil tjene som en delforklaring. Det gikk bare en uke mellom Viks brev og oppnevningen. Hvis Beck allerede var veiet og funnet for lett så var det for trolig for sent å begynne jakten på en ny kandidat. Argumentet støttes opp av den tidligere omtalte uroen i innenriksdepartementet, som omhandlet det potensielle problemet med at en mann skulle ha personlig ansvar for å ta beslutninger til kommunens beste.

Forklaringen styrkes ytterligere ved at fylkesmannen opprettholdt utnevningen av Vik, til tross for at ordføreren sendte et protesttelegram den 15. januar. Fylkesmannens motvilje mot å gi Beck makten, til tross for stor uvilje fra motkandidaten, illustrerer dermed fylkesmannens syn på varaordføreren og hans tiltro til den sittende ordføreren.

Det er usikkert om plasseringen av Beck som varaordfører var en tilsiktet handling for å ha kontroll på Vik, eller om han påtok seg dette ansvaret på eget initiativ. Kildene levner liten tvil om at kretsfører Rasmussen ikke stolte på Vik, og Beck kan ha fått jobben med å ha overoppsyn over ordførerens handlinger. I og med at det gikk syv dager mellom Viks kansellering av sitt eget partimedlemskap og oppnevningen av ordfører og varaordfører. Som før bemerket var avgjørelsen sannsynligvis tatt på det tidspunktet Vik meldte seg ut av partiet. Det at Beck fikk vervet som varaordfører var ikke noen tilfeldighet, han hadde allerede fått et tillitsverv som økonomiansvarlig i Steigen NS-lag. Men noen tilsiktet muldvarp-rolle var det nok ikke snakk om.

Det fremgår at fylkesføreren og kretsføreren så for seg Beck som den nye ordføreren i kommunen allerede sommeren -41. Fylkesmann Hess Larsen ble fjernet fra sin posisjon bare

---

¹¹³ L-sak Narvik PKM 60/45, dokument 44

¹¹⁴ L-sak Narvik PKM 53/45, dokument 27

20 dager etter at Beck ble tilbudt jobben som ordfører i det tidligere omtalte brevet fra F. K. Rasmussen. Denne hendelsen, kanskje mer enn noen annen, var begynnelsen på slutten for Viks ordførergjerning. Fylkesmannens avgang hadde naturligvis ikke noen sammenheng med ordførerbyttet i Steigen. Det var nok et resultat av tilstramning fra sentralt NS-hold. Vi forutsetter at Hess Larsen fikk fortsette så lenge som han gjorde fordi innenriksdepartementet var stilt ovenfor den samme situasjonen på fylkesnivå, som var tilfelle i kommuner som Steigen – mangel på kvalifiserte kandidater med «rett» politisk overbevisning. Videre er det rimelig å anta at fylkesmannen var en forkjemper for kontinuitet under ordførervalgene, samtidig som fylkesføreren hadde fokus på partimedlemskap. Hess Larsens avgang ville dermed legge veien åpen for å fortsette tilstramningen på kommunalt nivå. Noe som medførte å fjerne den gamle ordføreren fra Steigen, og sette i verk en nazifiseringsprosess av kommunen. En meget viktig prosess for NS, med tanke på det enorme byggeprosjektet som skulle starte i kommunen og den enorme styrkeoppbyggingen dette medførte. Temaet vil behandles videre i kapittel 7, der den politiske utviklingen i kommunen opp mot NS sine politiske intensjoner vil være tema.

I neste kapittel skal vi se nærmere på ordførerens rådgivende forsamling – formennene. Fokuset vil være på hensynet bak utvelgelsen av formennene og deres rolle i herredstinget.

Kapittel 6: Åtte utvalgte menn – formennenes betydning

"Svakest er enno utbyggingen av folkestyret når det gjelder formennene..."

Ole Vries Hassel, 1943.

I likhet med så mange andre kommuner i Norge var det i Steigen herred en mangel på NS-medlemmer. Det er vanskelig å gi noe eksakt tall på hvor mange medlemmer partiet hadde i Steigen etter at nyordningen tro i kraft, men antallet lå trolig på mellom 10-20 personer, kvinner medregnet.¹¹⁵ En avskrift av bladet Nordland angående utnevning av lagfører og øvrige tillitsmenn til Steigen NS i desember 1940, bekrefter at Steigen manglet både fagforeningsleder og personalleder i sin organisasjon.¹¹⁶

Den manglende medlemsmassen til tross, som Norges eneste lovlige politiske organisasjon var det disse menneskene som i all hovedsak skulle utføre den vanskelige jobben med å styre kommunen igjennom okkupasjonen.

Bortsett fra ordfører og varaordfører bestod kommunens forvaltningsorgan av en gruppe med formenn. Dette skulle i Steigens tilfelle telle åtte menn, ikke medregnet ordfører.¹¹⁷

Utnevnelsen av formennene skulle ordfører, fylkesmann og fylkesfører stå for i samråd med hverandre.

Med en fullstendig nyordnet forvaltning ville nok denne kombinasjonen ført til et NS-dominert formannskap, men så var ikke tilfelle før den første utnevnelsen av 28. februar 1941.

Opposisjon, rådgivere eller statister?

Behovet for å finne særdeles egnede mennesker til ordførerstillingen ble ikke vektlagt på samme måte i valgene av formenn. I og med at disse kun fikk en rådgivende rolle i følge nyordningen var det naturlig at kravet til de mennene som skulle fylle vervene var relativt redusert i forhold til de som ble vurdert innsatt som ordførere.

---

¹¹⁵ Medlemstallet er anslått ut ifra dokumenter fra landssvikarkivet samt saker fra landssvikarkivet.

¹¹⁶ L-sak Narvik PKM 53/45, dokument 27

¹¹⁷ AiN, Steigen formannskap, 419-0001 liste over ombud og verv, s. 29

Like fullt bør ikke formennes rolle undervurderes, spesielt ikke i denne tidlige fasen. Erfarne politikere med lang fartstid i kommuneadministrasjonen kunne tjene sin hensikt som rådgivere for uerfarne ordførere. I tilfeller der en erfaren ordfører med den politiske tilhørigheten i orden ikke kunne oppdrives ville formennene inneha en sentral rolle. De første utvelgelsene bør derfor, i likhet med ordførervalgene, ses på som uttrykk for uro knyttet til de nye ordførernes evner. Kombinert med det relativt lave antallet NS-medlemmer, var dette hovedårsaken til at fire av de gamle kommunestyremedlemmene fikk tildelt en plass i Steigen formannskap.

Vries Hassel omtaler formennes rolle i en artikkel trykket i Kommunalt Tidsskrifts januarutgave fra 1943. Om den daværende situasjonen skrev han "*Svakest er enno utbyggingen av folkestyret når det gjelder formennene. Her venter vi på utbyggingen av yrkesorganisasjonene som jo formennene skal være representanter for*".¹¹⁸ Vries Hassel nevner her den viktigste årsaken til at formennene ikke ble tillagt den store oppmerksomheten ved innføringen av nyordningen. Deres maktposisjon var bygget på kontrollen over kommunens viktigste næringer. Dette var først og fremst en måte å få kontroll over kommunens næringsliv på, men ordføreren var dermed nødt til å ta større hensyn når det kom til formennes råd. For Steigens tilfelle skulle dette bety at formennene kom fra de to dominerende næringene i kommunen, fiskeri og landbruk. Dette viser seg, ikke overraskende, å være tilfelle – i tillegg var lensmann, en kjøpmann og en forretningsfører representert. Tanken at næringene skulle være representert i kommunens styre og stell er representativ for det organisatoriske, korporative elementet innenfor den fascistiske ideologien, der hovedmålet var å kontrollere de forskjellige næringene. Men det norske samfunnet manglet, i følge Vries Hassel, de nødvendige NS-kontrollerte yrkesorganisasjonene.

En fullstendig NS-dominert kommuneforvaltning var et mål for arkitektene bak nyordningen. Partimedlemmer skulle inn i disse posisjonene, men på grunn av utfordringene rundt ordførervalgene ble ikke disse formennstillinger prioriterte. Utnevningssprosessen illustrerer godt Innenriksdepartementets syn på formennene, ved at man satte bort utnevningen av disse til ordfører, fylkesfører og fylkesmann, til tross for at man på langt nær hadde full kontroll over ordførerne og langt mindre kontroll over fylkesmennene i denne perioden.

---

¹¹⁸ Vries Hassel, *Kommunalt Tidsskrift; Vår kommunalforfatning av 21. desember 1940*. Norges byforbund, Oslo 1943. s. 6

De første formennene

Ordfører Sigurd Vik satt ved makten da hans rådgivende forsamling skulle oppnevnes. Hans rolle i prosessen bestod i å nominere kandidater som han mente ville passe til vervene.

Fylkesmann Hess Larsen var ennå ikke avsatt og hadde jobben med å utpeke formennene, i samarbeid med NS-fylkesfører Leif Rabben. Det kan med rette settes spørsmålstegn ved disse mennenes lojalitet til partiet. Det at ingen av dem ble dømt i landssvikoppgjøret etter krigen, selv om de bidro i nyordningen av landet, understøtter denne påstanden. De to mennene satt på en måte i samme båt. Begge hadde blitt valgt inn i sin stilling, men satt nå som representanter for et totalitært regime. Innenriksdepartementet satt med den endelige avgjørelsen i saker der partene ikke kunne komme til enighet.

Resultatet av oppnevningene ble til noe som lignet et kompromiss. Av de åtte utnevnte formennene var det bare tre som var medlemmer av NS. De resterende bestod av tre som hadde vært medlemmer av kommunestyret før nyordningen trådte i kraft. Fordelingen blant varamennene var svært lik. Tre stykker var NS-medlemmer mens av de resterende fem var det én tidligere kommunepolitiker.¹¹⁹ Det kan se ut som om denne første utvelgelsesprosessen videreførte den samme tanken om kontinuitet, som valget av ordfører hadde vært bygget på noen måneder tidligere.

Dette hadde i hvert fall vært tilfelle hvis valget av formenn hadde foregått på den tilsiktede måten. I rettsoppgjøret etter krigen ble det opprettet landssviksaker mot alle som stod oppført i NS' medlemsregister. Sigurd Vik var intet unntak. Vik avslørte i avhør at det ikke bare var hans liste over potensielle formenn som ble lagt til grunn for den oppnevningen som ble foretatt i februar 1941. Vik selv hevdet at han bare hadde tatt med «gode» nordmenn fra det gamle kommunestyret på sin liste. Han hevdet også at Johan Beck, under et besøk i Bodø, hadde levert sin egen liste med samtlige NS-medlemmer inkludert. I følge Vik var dette hendelsen som, for hans del, avslørte partiets sanne ansikt, og som foranlediget hans utmeldelse.¹²⁰

Hvis ordførerens historie medfører riktighet kan det ha vært Becks fortjeneste at så mange som seks av formennene og varaformennene var partimedlemmer. Det er ikke urimelig å tro på Sigurd Viks påstand om at han ville få så mange gamle kommunepolitikere som mulig med seg inn i kommunens nyordnede ledelse. Det hadde vært unaturlig om han ikke ville ha

---

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ L-sak Narvik PKM 174/45, dokument 5

pålitelige rådgivere med seg inn i et verv som i aller høyeste grad var en motsetning til det demokratiske systemet han hadde representert. Påstanden om Becks alternative liste finner jeg heller ikke noen grunn til å trekke i tvil. En hengiven NS-mann med maktbegjær ville naturligvis sabotere ethvert forsøk på innsettelse av formenn som var tro mot den gamle styreformens.

Det endelige resultatet av denne nominasjonskampen levner liten tvil om at Beck fikk gjennomslag for en del av sitt opprinnelige krav, men det var ingen total seier. Det nye herredstinget hadde fortsatt sterke elementer av det gamle herredsstyret i seg. Den gamle ordføreren satt fortsatt, til tross for at han på denne tiden hadde snudd ryggen til partiet, og flere av formennene var av det gamle styret. Sammensetningen av det første herredstinget ble dermed til som følge av maktkampen som utspilte seg mellom den daværende og den fremtidige ordføreren.

Hvorfor dreide kampen seg om formennene? Vik kan ha ment at et herredsstyre dominert av tidligere kommunepolitikere ville være til herredets beste. Han ville ganske enkelt ha med seg mange av de som han hadde drevet kommunalpolitikk med i det lovlig valgte herredsstyret. Listen over formenn ble sendt inn før han meldte seg ut av partiet, ergo må vi gå ut ifra at Vik satte opp listen i den tro at han skulle styre Steigen sammen med sine utvalgte. Han ville ha rådgivere som han kunne stole på. Folk som kunne sikre en slags kontinuitet i styret av herredet, i den grad det var mulig. I et slikt scenario ville formennene etter alt og dømme hatt stor medbestemmelsesrett i de sakene som ordføreren, etter nyordningens bokstav, var ment på å avgjøre alene. Ordføreren kan ha ment at vedtakene da ville beholde et element av konsensus ved seg. Noe som var viktig for å legitimere vedtakene ovenfor befolkningen.

Å innlate seg på spekulasjoner om at Vik ville oppnevne disse formennene for å sikre kommunens vel i tilfelle Beck skulle ta over, vil være meningsløse. I en slik situasjon ville ikke formennene være noen effektiv buffer. En NS-ordfører ville ganske enkelt sørge for å skifte ut de som forsøkte å stå i veien for ham, og den oppgaven som ble pålagt ham gjennom nyordningen. Vik nominerte folkene til sin liste med den tanke at de skulle styre sammen. Lojaliteten deres kunne aldri garanteres, men det må ha fortonet seg som en foretrukket situasjon. Alternativet var NS-folk i stillingene.

Sannsynligvis var det bare en, over gjennomsnittet, initiativrik varaordfører som hindret Steigen fra å bli en kommune nesten uten partimedlemmer fra NS i kommunalforvaltningen. Det er imidlertid ikke usannsynlig at fylkesføreren ville gjort noe med dette før det ble en

realitet. Kanskje var det han eller kretsfører som bad Beck om å gå til det skritt å lage en alternativ liste. Landssviksaken mot Beck viser i hvert fall at kretsføreren bad ham om å ta liknende grep under utnevnelsen av domsmenn og jordstyre senere på året.¹²¹

Endringer

Det nyvalgte herredstinget forble i sin form gjennom resten av Viks embetsperiode. Den første endringen kom ved utskiftingen av ordfører den 1. desember 1941. Spørsmålet blir da; ville inntrykket av Steigen, som et herred under begrenset innflytelse av nyordningen, endre seg med Viks avgang?

Til tross for at den nye ordføreren nå stod fritt til å starte en utrenskning av de formennene Vik hadde fått med seg fra det gamle herredsstyret, skulle det ta nye åtte måneder før de første utskiftingene fant sted. Hvorfor det tok så lang tid vil i stor grad bero på den nye ordføreren innstilling. Hvis han var fornøyd med sammensetningen ville det ikke være noen hast med å bytte dem ut til fordel for menn som var i besittelse av partimedlemskap, men manglet erfaring med kommunal politikk. Var det derimot slik at ordføreren ivret etter utskiftinger så vil mangelen på umiddelbare bytter tilsi at kretsfører, fylkesfører og fylkesmann ikke ville gjøre forhastede endringer i kommunens styre. Hvis vi setter vår lit til dokumentene fra landssviksaken, var den gamle ordføreren en mann med støtte fra folket i kommunen. Dermed var flere avskjedigelser av «folkets menn» ikke veien å gå i en situasjon der man prøvde å venne folket til et nytt politisk system.

Danielsen, Grønlie og Hovland hevder i kapittelet «*Trengselstider 1920-1945*» at den relativt lave andelen av NS-medlemmer blant formennene var et nasjonalt trekk. De skriver blant annet: «*Ved rekruttering til formannsvervene synes derimot kommunalpolitisk erfaring å ha veid tyngre enn politisk sinnelag*».¹²² Videre refererer de til NS-prosenten blant formenn i Rogaland, som lå mellom 11 og 20 % i okkupasjonsårene. En sammenligning av forholdene i Rogaland og Nordland er mulig, i den forstand at oppslutningen om NS var svært lik i de to fylkene.¹²³

Endringene som etter hvert kom i Steigen var alt annet enn markante. To varamenn rykket opp for å erstatte hver sin formann. Ingen av de berørte var NS-medlemmer, men den ene varamannen fikk økonomisk landssviksak opprettet mot seg etter krigen. Det ble samtidig

---

¹²¹ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 7

¹²² Næss, *Folkestyre I by Og Bygd: Norske Kommuner Gjennom 150 År*. s. 193

¹²³ Dahl (1990), s. 139

oppnevnt tre nye varamenn for å erstatte de som ble forfremmet, samt en som flyttet fra kommunen. Av disse var to medlemmer av NS. Totalt sett ble det ikke flere NS-formenn ved denne utskiftingen. Blant varamennene steg antallet med et NS-medlem.¹²⁴

Den siste større endringen fant sted den 1. januar 1943. Altså knappe fire og en halv måned etter forrige tilfelle. Mye tyder på at dette var en fullstendig og planlagt omorganisering av herredstinget, sannsynligvis som følge av en ny runde mellom ordfører og ledelsen på fylkesnivå. Ordfører og varaordfører fikk fornyet sine stillinger på samme tid, tidspunktet var nøyaktig to år etter nyordningens innføring og utskiftingene ble gjort på en måte som ikke liknet prosessen fra august året før.¹²⁵ De tre som ble fjernet ved denne anledningen ble ikke erstattet ved opprykk av varamenn. I stedet kom det tre nye personer rett inn i Herredstinget. Av disse nyankomne var det kun en NS-mann. Til gjengjeld var denne NS-mannen kommunens lensmann, Sverre Vaag. Blant varamennene var det snakk om store omveltninger. Samtlige forsvant og ble erstattet, bortsett fra de tre nyutnevnte fra drøyt fire måneder tilbake. Ingen av de nyankomne var partimedlemmer, hvilket betyr at man faktisk byttet ut et NS-medlem. Denne meldte seg for øvrig ut av partiet i slutten av juli samme år.¹²⁶ Det er grunn til å tro at et minskende engasjement vedrørende partiet var hovedårsaken til avskjedigelsen.

I tillegg til disse utskiftingene ble det gjort flere mindre «justeringer» underveis. To mann ble skiftet ut etter en sak vedrørende skolestreiken, som vi skal se nærmere på senere. En formann ble fritatt i mai, -43. Han ble erstattet ved at vara rykket opp og ny vara ble oppnevnt.¹²⁷ I tillegg ble to varaformenn skiftet ut i mars, -45.¹²⁸ Foranledningen for byttet i de to siste sakene er uviss.

Konklusjonen må bli at formennenes betydning varierte fra kommune til kommune. Mannen i ordførerembetet var den viktigste variabelen. I kommuner der Vries Hassel og fylkeslederne hadde funnet en kvalifisert NS-mann med kommunalpolitisk erfaring, lå det i kortene at formennene fikk en svært begrenset rolle. Formenn i kommuner der gamle ordførere hadde fått beholde makten på bakgrunn av evner, og til tross for manglende medlemskap i partiet, kunne inneha en mer sentral rolle. De fikk muligheten til å påvirke kommunalpolitikken så

---

¹²⁴ AiN: Bok over oppnevning til kommunale verv 1941-1960, L0001, s. 29

¹²⁵ AiN: Møtebok for Steigen herredsstyre 1941-1947, L0009, sak 1/43 og 9/43

¹²⁶ L-sak Narvik PKM 179/45, dokument 4.

¹²⁷ AiN: Møtebok for Steigen herredsstyre 1941-1947, L0009, sak 107/43

¹²⁸ AiN: Møtebok for Steigen herredsstyre 1941-1947, L0009, sak 25/45

lenge ordføreren satt. Det samme gjaldt for de som ble oppnevnt under uerfarne ordførere, så fremst disse var lydhøre for råd.

Mye tyder på at formennene i Steigen hadde store muligheter til å påvirke lokalpolitikken i det første knappe året etter at nyordningen trådte i kraft. Ordføreren hadde til hensikt å ta med seg erfarne kommunepolitikere inn i disse posisjonene. Og selv om dette ikke ble tilfelle må vi anta at samtlige formenn fikk sin mening hørt i perioden frem til 1. desember -41. Hva så med tiden etter ordførerbyttet? Endringene som ble iverksatt etter at Beck ble ordfører viser at også han, eller hans overordnede, innså viktigheten av å ha erfarne kommunepolitikere som rådgivere i kretsen rundt ordføreren. Det ble på ingen måte en total NS-dominans i herredstinget. Utviklingen i Steigen var slik sett i tråd med utviklingen Danielsen, Grønlie og Hovland påviste i Rogaland. Spørsmålet om formennenes innflytelse er sterkt knyttet til hvor lydhør ordføreren var til innspill fra rådgiverne sine. Nyordningen gav ordføreren så vide fullmakter at formennenes innflytelse i teorien kunne begrenses til et minimum.

Formennenes reelle innflytelse i Steigen vil bli utforsket videre i neste kapittel. Der vil den lokale tilnærmingen til NS politiske intensjoner. Med bakgrunn i de foregående kapitlene har Steigens tid under nyordningen, fra 1. januar, 41 til 9. mai, -45, blitt delt inn i tre perioder der utviklingstrekkene synes å være forskjellige.

Kapittel 7: Motstand, ensretting og svekkelse

I kapittel fem og seks har jeg trukket en del konklusjoner. Disse har vært basert på valget av ordfører, ordførerbyttet, oppnevningen av formenn og ordførerkandidatenes hensikter i samband med disse. Konklusjonene har ført frem til en oppdeling av Steigens tid under nyordningen i tre perioder. Inntrykket er at utviklingen i det lokale forholdet til partiet og partiets politiske intensjoner endret seg fra periode til periode. Kapittel sju vil drøfte denne periodeoppdelingen med den hensikten å drøfte om dette inntrykket er riktig. Samtidig vil jeg legge grunnlaget for å kunne påvise brudd eller kontinuitet mellom periodene i avslutningskapitlet.

Kommunens saksbehandling

Kommunens møteprotokoller har vært en svært viktig del av kildematerialet i oppgaven generelt og for dette kapitlet spesielt. De danner grunnlaget for innsikten i kommunens saksbehandling.

Under arbeidet med å kartlegge arkivmaterialet fra Steigen kommune ble jeg oppmerksom på enkelte ting som ikke stemte overens med min forståelse av kommunal administrasjon under nyordningen. Dette inntrykket ble forsterket da jeg studerte sammenlignbare kilder fra andre kommuner. Kommuneprotokollene i nabokommuner som Tysfjord, Hamarøy og Nordfold bar preg av at man fulgte retningslinjene fra innenriksdepartementet. Det ble ikke loggført noen diskusjon og det kom ingen innspill fra formennene. Arkivmaterialet fra disse kommunene gav ingen indikasjoner på at noen andre enn ordførerne hadde noe å si i avgjørelser som angikk kommunene. Dette gjorde bare funnene fra Steigen ennå mer interessante.

Det er på det rene at herredene i Nord-Salten valgte forskjellige måter å etterkomme nyordningens formelle krav på. Noen opprettet en egen ordførerbok, som ble brukt til vedtak frem til nyordningen ble avskaffet. Andre, som for eksempel Hamarøy herredsting, valgte å føre ordførerens beslutninger inn i det som tidligere hadde vært kommuneprotokollen. Steigen herredsting, på sin side, valgte å beholde kommuneprotokollen i sin originale form, og på samme tid gå til anskaffelse av en vedtaksbok for ordføreren. Denne var på ingen måte i flittig bruk, men dens eksistens alene bidro til å skape spørsmål.

Ved en gjennomgang av kommunens protokoller sitter man igjen med en følelse av at Steigen herredsting egentlig ikke endret sine rutiner i noen stor grad. Nedtegnelsene viste at det ble sendt ut skriftlig innkallelse til herredstingsmøtene, som man hadde gjort til møter i

herredsstyret i perioden før nyordningen trådte i kraft. Møtereferatene ble sirlig nedtegnet i nøyaktig samme form som før, likeså med innsigelser fra formennene. Man gav i det hele tatt inntrykk av at den gamle demokratiske styreformen levde videre, til tross for nyordningens inntog. Selv etter ordførerbyttet, og i en periode der man så en klar ensretting av kommunen, fortsatte man med å følge de gamle rutinene. Det var helt klart et kontinuitetspreg over saksbehandlingen i Steigen herredsting, så hvorfor gikk man til anskaffelse av en ordførerbok for å supplere den «gamle» ordningen?

Boken ble først tatt i bruk den 23. oktober, 1941. Dette var mens Sigurd Vik fremdeles satt med ordførervervet. Det er ingenting i kildene som indikerer hvorfor man valgte å gå til anskaffelse av en vedtaksbok på det tidspunktet. Vik kan ha innsett at det ikke lot seg gjøre å styre kommunen med vanlige midler i den ekstraordinære situasjonen landet befant seg i. Antallet tyske soldater, tvangsarbeidere og krigsfanger økte i samband med utbyggingen av Batterie Dietl på Grådusan i nærheten av bygda Bø. Dette var et enormt inngrep i lokalsamfunnet og kan ha vært årsaken til at den gamle ordføreren innså at han, i noen tilfeller, måtte være i stand til å ta beslutninger før han fikk sjansen til å rådføre seg med lokalforsamlingen.

Tidspunktet for anskaffelsen kan også ha vært forårsaket av press ovenfra. Vedtakene gjort i herredsstyret måtte godkjennes av fylkesmannen. Dermed ville den noe ureglementerte måten å styre kommunen på bli lagt merke til. Grunnen til at det ikke hadde blitt gjort før kan være at fylkesmannsvervet i Nordland ikke kom under NS-kontroll før Hess Larsen ble avsatt i slutten av juli -41. Således kan dette ha vært et resultat av strengere partikontroll over fylkets kommuner. Likevel fortsatte man i all hovedsak med å føre beslutningene på den måten man alltid hadde gjort. Ordførerboken ble aldri flittig brukt. Til sammen hadde Steigens ordførere 31 nedtegnelser i ordførerboken. Beck stod for brorparten av disse og 1943 var året boken ble flittigst brukt. Ikke overraskende med tanke på de utfordringene evakueringen av Bø medførte. Bare 21 av disse var direkte vedtak fra ordføreren, resten var referater fra møter i rekvisisjonsnemda for husrom eller Steigen helsenemd.¹²⁹ Noen sterk kontroll ovenfra kan det derfor ikke ha vært snakk om.

Ordføreren som buffer – Steigen herredsting 21.des. 1940 til 15. des. 1941

Det første tidsperioden strekker seg fra innføringen av nyordningen og frem til ordførerskiftet i kommunen. Den politiske hverdagen i Steigen før nyordningen tredde i kraft forløp etter alle

---

¹²⁹ AiN: Vedtaksbok ordføreren i Steigen, Steigen formannskap 1941-1946 (1000008)

solemerker som normalt. Rent bortsett fra ekstraordinære tiltak av den typen som beskrives i kapittelets innledning og enkelte føringer fra landets nye sivile og militære administrasjon.

Den første enkeltsaken jeg vil gripe fatt i er den tidligere omtalte ansettelsen av ny forretningsfører til Steigen forsyningsnemd.¹³⁰ Herredsstyrets ansvar i saken bestod i å innstille kandidater til jobben, selve avgjørelsen ble tatt på fylkesmannsnivå. Av i alt fire søkere ble tre nominert i prioritert rekkefølge. Som nummer en ble innstilt Torstein Kristiansen, deretter kom Petter Falck. Siste nominerte ble kommende formann, og NS-medlem, Josef Lund. Varaordfører Beck valgte deretter å komme med en anmerkning til innstillingen der han sa seg uenig med beslutningen og talte for at Lund skulle få stillingen. Begrunnelsen var bl.a. at han var NS-mann, eldste søker og hadde lang praksis i kommunale gjøremål. Det ble ikke gjort endringer på innstillingen på bakgrunn av Becks protest, men i senere saksbehandling og dokumenter fra landssvikoppgjøret viser at Josef Lund fikk stillingen til sist – altså i tråd med Becks ønske. Innstillingen fra herredstinget viser at ordfører Vik ikke anså medlemskap i det statsbærende parti som noe konkurransefortrinn for søkere på kommunale stillinger. Samtidig er det tydelig at han anså det som mulig å holde NS-folk borte fra sentrale posisjoner på det tidspunkt. Det at NS-medlemmet figurerer på tredjeplass kan stå som et uttrykk for at Vik hadde et pragmatisk forhold til partimedlemskap. Det gav ingen konkurransefortrinn i hans bok, men så lenge personen satt inne med den nødvendige kompetansen skulle ikke politisk engasjement være ekskluderende. Dette var et klart brudd med NS politiske intensjoner, medlemskap i partiet skulle i aller høyeste grad være et viktig kriterium ved ansettelse i sentrale stillinger – så lenge personen ble ansett som skikket til oppgaven.

Varaordførerens handlemåte i denne saken er egentlig ikke spesielt oppsiktsvekkende. Han var i sin fulle rett til å uttale seg i saken når ordføreren underrettet sine formenn. Det som er oppsiktsvekkende er at innsigelsene ble behørig notert i kommunens møteprotokoll, således også resten av møtet. I teorien var ikke ordføreren forpliktet til å ta Becks protester til etterretning, beslutningen var, etter nyordningens ord, hans og hans alene. Likevel er det enkelte forbehold som må tas med i betraktning her. Maktkampen mellom Vik og Beck var allerede på dette tidspunktet godt i gang. Det kan tenkes at ordføreren ikke så det som hensiktsmessig å terge sin rival mer enn nødvendig ved å sette hans ytringer til side. Dessuten kan vi heller ikke med sikkerhet si at innsigelsene fra Beck ble lagt ved innstillingen når

---

¹³⁰ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak - 43/42 (feilmerket – skal være 43/41)

denne ble sendt videre til beslutningstager. Faktum var at Josef Lund ble tilsatt i den omtalte stillingen. Noe som helt klart gikk imot ordførerens intensjoner. Under gjennomgangen av Viks ordførergjerning har jeg omtalt hans reaksjon på denne ansettelsen, der han åpenbart var provosert og overrasket over at hans innstilling ikke var tatt til følge. Dette betyr enten at Becks innsigelser ikke var vedlagt innstillingen og at disse kom beslutningstaker for øre via privat brev eller liknende, eller så betyr det at ordføreren overvurderte sin egen stilling, undervurderte Becks og la ved hele saksbehandlingen i korrespondansen.

Neste sak dreier seg om en henstilling fra varaordfører Beck om en donasjon fra kommunen til Den Norske Legion,¹³¹ og ble henvist til i kapittel fem. Henstillingen ble henlagt, med den begrunnelse at kommunens budsjett ennå ikke var godkjent av departementet. Saken bidrar til å belyse to aspekter angående forholdene ved herredstinget. Først og fremst illustrer den kampen om innflytelse på herredstingets politikk. På dette relativt sene tidspunkt var de uttalte nasjonalsosialistene fortsatt i undertall. Maktforholdet kunne faktisk holdt seg slik, Vik og hans meningsfeller hadde kontrollen over herredstinget. Paradoksalt nok gjorde denne antidemokratiske ordning ordføreren i stand til å innta rollen som buffer mellom herred og stat/fylkeskommune. Den gav ham muligheten til å motarbeide NS politiske mål. Noe som synes å være tilfelle i denne saken. Likevel må jeg ta noen forbehold. Henstillingen ble tross alt avslått, med solid argumentasjon. Det er ingenting ved protokollføringen som forteller noe som helst om hvordan avgjørelsen ble tatt. Begrunnelsen på avslaget kan ha vært saklig og reelt. Det kan også være slik at ordfører Vik, i kraft av sitt embete, avviste henstillingen på egen hånd. En fremstilling han selv underbygde etter krigen. I avhør påpekte han spesifikt Becks ønske om å bevilge penger til Frontkjemperkontoret, og vektla at han selv hadde satt seg bestemt imot dette.¹³² De kommunale protokollene nevnte ikke spesifikt noe om motstand fra Viks side. Det kom heller ikke noen anmerkninger til vedtaket. Det kom uansett ikke noe bidrag til Den Norske Legion fra Steigen herredsting. Det at herredstinget ikke støttet en partiorganisasjon må ses på som motarbeidelse av partiet.

Den 29. august 1941 ble det igjen holdt møte i Steigen herredsting. Også denne gangen med skriftlig innkalling og fyldig referat. Beck sørget også ved denne anledningen for å benytte seg av sin rett til å uttale seg. Saken som ble behandlet var oppnevning av forliksråd og varamenn for perioden 1941-1943.¹³³ De tre oppnevnte til forliksrådet ble Lensmann Sund,

---

¹³¹ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak - 96/41

¹³² L-sak Narvik PKM 174/45, dokument 5, s. 2

¹³³ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak - 98/41

Johan Beck og Lensmann Omnes. I en tilførsel til vedtaket protesterte Beck mot oppnevningen av Omnes, og krevde samtidig at Hartvig Olsen skulle oppnevnes i Omnes' plass. Saken er til forveksling lik den tidligere nevnte utnevnelsen av forretningsfører til Steigen forsyningsnemnd. Forskjellen består i at ved denne anledningen førte ikke Becks protester frem til noen forandring i oppnevningene. Først og fremst fordi beslutningen her ble gjort på kommunalt nivå, av ordfører Vik. En annen forskjell var at protesten tilsynelatende ikke var politisk motivert. Hartvig Olsen ble ikke dømt i landssvikoppgjøret og nevnes ikke som NS-tilhenger i noen av kildene. Det virker likevel som om dette var en mann varaordføreren stolte på. Beck og Olsen var begge lærere, noen som betyr at de sannsynligvis kjente hverandre godt. Vi så i kapittel tre at Steigen herred var en konservativ bastion, og innenfor disse partiene eksisterte det nasjonalistiske strømninger. Det er ikke usannsynlig at Beck kjente Olsen som en politisk pålitelig mann, selv om denne ikke hadde medlemskap i NS. Olsen ble av herredstinget anbefalt å overta som leder i menighetsrådet da dette ble omorganisert av NS. Han satt som formann i skolestyret og ble anbefalt til å erstatte NS-medlemmet Kåre Svendsen da denne ba seg fritatt som domsmann ved herredsretten. Protesten rettet mot Omnes, kan ha vært motivert av at det personlige forholdet mellom Omnes og Beck ikke var det beste.¹³⁴ Vel og merke fremstod lensmann Omnes i landssviksakene som en motstander av NS og partiets tilhengere, I Hartvig Olsens tilfelle kan vi bare konkludere med at vi ikke har andre holdepunkter enn at han ikke var partimedlem og heller ikke fikk noen landssvikdom. Becks protest kan således ha vært motivert av det personlige motsetningsforholdet, eller av at han heller ønsket Olsen, en person han hadde en personlig relasjon til, inn i utvalget. Utnevnelsen av Omnes hadde kanskje ikke noe soleklart politisk motiv. Men den manglende vilje til å etterkomme Becks protest kan tolkes som en uvilje mot å etterkomme viljen til NS' høyeste representant i kommunen – noe som i realiteten var å trosse partiets vilje. Saken fikk etterspill ved at formannen i forliksnemnda, lensmann Sund, døde. Dermed måtte et nytt medlem velges, men i følge Vik gikk varaordføreren til det steg å sende inn forslag til et helt nytt forliksråd til departementet. Forslaget ble tatt til følge.¹³⁵

To andre saker peker seg ut som klarere eksempler på ordførerens motstand mot NS og partiets politiske intensjoner. Det dreide seg om utnevnelsen av jordstyre og oppnevningen av domsmenn, som ble referert til i det tidligere omtalte brevet fra NS-kretsfører F. K.

---

¹³⁴ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 12

¹³⁵ L-sak Narvik PKM 174/45, dokument 5, s. 2 og 3

Rasmussen til Johan Beck.¹³⁶ Landssviksakene inneholdt ikke det originale brevet fra Beck, men ut i fra Rasmussens svar ser vi at Beck hadde klaget over sammensettingen av jordstyret, og mer spesifikt mangelen av to NS-medlemmer. Kontrollen over jordstyret ble sett på som viktig på grunn av det korporative aspektet ved fascismen, som vi har vært innom tidligere i forbindelse med formennenes rolle. Nemden hadde ansvaret for forvaltningen av herredets jordbruk, og i en så utpreget jordbrukskommune som Steigen kan vi lett forestille oss at dette var et utvalg NS haget etter å kontrollere – noe det later til at både ordfører og varaordfører skjønnte. Kommunens protokoller viser at i det opprinnelige forslaget var to av syv jordstyremedlemmer, og ingen av varamedlemmene, NS-folk. De inkluderte partimedlemmene var tidligere omtalte Josef Lund og Peder Danielsen.¹³⁷ Ved å øke antallet NS-folk til to, ville partiet ha brorparten av medlemmene og dermed full kontroll over jordstyret i Steigen herred. Selv om forsøket etter hvert ble hindret, må saken ses på som nok et forsøk fra ordføreren på å forhindre at NS fikk makt. Det at to NS-medlemmer ble inkludert i den opprinnelige innstillingen var sannsynligvis et forsøk på å tekkes alle parter. Et jordstyre som ikke inkluderte partimedlemmer ville blitt lagt merke til og endret. Ordføreren håpet nok at det å foreslå to NS-menn ville blidgjøre partiet, samtidig som det sikret flertall for den delen av nemden som sympatiserte med hans side av saken. Det er verdt å merke seg at Beck ikke protesterte på denne nominasjonen, som han hadde gjort i den foregående sak 43/41, angående forretningsfører til Steigen forsyningsnemd.

Kretsfører Rasmussens bekymring angående oppnevningen av domsmennene tjener som nok et argument til fordel for forestillingen om ordføreren som buffer mot partipolitisk innflytelse på Steigen herredsting. Oppnevningen av domsmenn inkluderte samtlige av de NS-medlemmene kildene nevner. Den ble heller ikke gjenstand for noen protester.

Det virker klart at Steigen herredsting på dette tidspunktet var splittet i to fraksjoner. Vik, og medlemmene av det tidligere kommunestyret satt riktignok med ordførermakten, men opposisjonen, med varaordfører Beck i spissen, hadde støtte fra fylkeshold. Viks uvilje mot å realisere NS politiske intensjoner i Steigen, kommer klart frem gjennom de sakene vi har sett på hittil i kapittelet. Likeledes fremgår det klart av brevvekslingen mellom varaordfører Beck og kretsfører F. K. Rasmussen at partiets regionale ledelse var klar over ordførerens agenda. Enn så lenge hadde Vik, i de fleste tilfeller klart å demme opp for opposisjonens fremstøt

---

¹³⁶ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 7

¹³⁷ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak - 44/41

rettet mot en mer NS-vennlig politikk. Men en drastisk omveltning i Steigen herredsting var på trappene.

Politisk ensretting – Steigen herredsting 15. des. 1941 til 14. aug. 1943

Som jeg allerede har vært inne på i tidligere kapitler var herredstinget av 15. desember, 1941 enden på Sigurd Viks periode som ordfører i det NS-styrte Norge. Fra den datoen, og okkupasjonstiden til ende, satt Johan Beck som ordfører i Steigen herred.

Mannen som hadde fungert som herredets tillitsmann og bindeleddet mellom befolkningen og det nye styret var dermed fjernet. Veien lå nå åpen for en fullstendig nazifisering av kommunen. Ordføreren var svoren NS-mann, varaordføreren likeså. Blant formennene var det tre NS-medlemmer. Det hersker ingen tvil om at dette, for Steigens del, var en hendelsesrik periode i okkupasjonshistorien. Den største omveltningen var konstruksjonen av Batterie Dietl, som sommeren 1942 ble påbegynt ved bygda Bø. Likeledes avsluttes perioden 14. august, 1943. Dagen da befolkningen i bygda ble evakuert av okkupasjonsmakten. Et ledd i prosessen med å klargjøre kystfortet. Den valgte ordførerens avgang og evakueringen av Bø danner her rammeverket for oppgavens gjennomgang av herredstingets politiske virke i perioden.

De nye styresmaktene nøyde seg ikke med en nyordning av det politiske Norge. Flere sektorer innenfor norsk samfunnsliv ble satt under press. Idretten, kirkesamfunnet og utdanningsinstitusjonene ble også lagt under statlig kontroll, riktignok i varierende grad. Reorganiseringen møtte også her motstand, ofte mer åpent og direkte enn det man så i kommunesektoren. Noen av disse motstandsaksjonene ble gjenstand for oppmerksomheten til Steigen herredsting. Disse var nasjonale aksjoner og herredstingets behandling vil dermed vise hvordan Steigens politiske ledelse stilte seg i saker der NS-regjeringen hadde et klart standpunkt. Den første av disse aksjonene var lærerstriden. Striden hadde sitt opphav i NS forsøk på å samle alle lærerne innenfor én organisasjon – Norsk Lærersamband. Dette skulle inngå i planen om opprettelse av et Riksting og var et uttrykk for NS streben etter en korporativ organisasjon av samfunnet. Resultatet var at lærerne opprettet illegale kontaktnett, samtidig som det store flertallet nektet å melde seg inn i Lærersambandet. Aksjonen var en offisiell protest mot at NS opprettet Lærersambandet og nasjonal ungdomstjeneste ved lov i

februar, -42.¹³⁸ I begynnelsen av mai -42 ble den nasjonale læreraksjonen tema i et av herredstingets møter.¹³⁹ Referatet lød som følger:

«Refereres melding fra Steigen skolestyre om at 7 lærere ikke deltar i lærerstreiken og fortsetter sitt arbeide, mens 3 lærere streiker».

«Vedtak: I samsvar med skolestyrets melding må det samlede herredsting uttales sin største anerkjennelse til de lærere som samvittighetsfullt fortsetter sin gjerning i skolen. De fortjener både elevens og foreldres opriktige tillid og takk for sin handlemåte».

«Derimot må herredstinget dypt beklage de lærere som i letsindig uforstand slutter seg til en politisk aksjon, hvis formål kun er å skape vanskeligheter for de styrende, spre misnøye, hat og uro blant folket og skape kaos i samfundet. Det er bedrøveligt at de folk som er sat til å oppdra den unge slekt til orden og lydighet ved sit eksempel river ned det de skulle bygge op».

«De viser med sin handlemåte at de er uskikket og uverdige å stå som ungdommens oppdragere, da de synes å mangle både ansvarsfølelse likeoverfor sin gjerning og likeså forståelse av den situasjon vårt land er i nu. De forstår ikke hvor samfundsskadelig – ja bent frem landsforrædersk – de handler ved å søke å skape kaos i samfunnet på en tid, hvor det mer enn noensinde spørres om orden og lydighet, hvis vi skal ha håp om at vort folk skal berge seg rakrygget gjennom det ragnarrok som nu raser over verden».

«Det anføres at G. Storsæther, M. Larsen og Johs. Sandvåg er uenige i uttrykket landsforrædersk».

Referatet levnet liten tvil om hvilket standpunkt herredstinget ville formidle i saken. Ordlyden som ble brukt var ekstremt klar og fordømmende i sin omtale av lærerne som valgte å slutte seg til streiken. Til tross for dette er det tydelig at herredstinget ikke stod helt samlet i fordømmelsen. Tre av formennene på møtet valgte å si seg uenige i deler av referatets ordlyd, mer spesifikt, ordet «landsforrædersk». Vi merker oss at disse tre var blant formennene på herredstinget som ikke var NS-medlemmer.

Spørsmålet vi må stille oss er om denne anføringen antydte et delt herredstyre, eller om dette simpelthen var et forsøk fra personene utenfor partiorganisasjonen på å distansere seg fra fordømmelsen av de streikende lærerne? Noen støtteerklæring til de streikende lærerne, eller

---

¹³⁸ Dahl og Hagen, s. 259-260, og SNL: <https://snl.no/1%C3%A66rerstriden> (dato: 15. 11. 15)

¹³⁹ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak – 74/42

et forsøk på å tale deres sak ville nok, med overveiende sannsynlighet, ikke blitt tatt vel imot – og langt mindre protokollført. Vik hadde fratrudd, Beck styrte etter førerprinsippet og fylkesmannen var på dette tidspunktet også erstattet av et NS-medlem. Med andre ord, det var ingen sentrale personer man kunne henvende seg til for støtte i en slik sak. En protest mot formuleringen ville bli ansett som såpass ufarlig at den ville havne i referatet, og samtidig være tilstrekkelig for å vise motstand mot denne lokalpolitiske, NS-vennlige linjen. Vi kan heller ikke se bort fra at disse tre formennene faktisk var enige i omtalen av de streikende. Selv om de ikke var partimedlemmer, og heller ikke tilhengere av okkupasjonsmakten, kan det tenkes at de anså lærernes protestaksjon som en unødvendig og ødeleggende handling for lokalsamfunnet, men samtidig anså koblingen til landsforræderi som feilaktig. En hendelse som langt på vei vil svekke sannsynligheten for det siste tilfellet, i hvert fall for to av de tre impliserte, var utskiftingene av de to formennene M. Larsen og Johs. Sandvåg den 17. august, samme år.¹⁴⁰ Utskiftingen kom enten som en konsekvens av at disse formennene hadde bedt om å bli fritatt fra stillingen, eller som følge av en ytterligere «opprydning» blant formennene. G. Storsæther ble i samme prosess flyttet opp fra sin posisjon som varaformann for å erstatte M. Larsen, noe som kan støtte opp under oppfatningen av at formennene ba seg fritatt. Storsæther ble valgt til ordfører i kommunen fra 1. januar, 1947.¹⁴¹ En slik tillitserklæring fra lokalbefolkning og kommunestyre bare halvannet år etter krigen, undergraver påstanden om manglende sympati med de streikende lærerne også i Storsæthers tilfelle. Det er verdt å nevne at kildene ikke gir inntrykk av at de tre lærerne fikk noen konsekvenser som følge av sine handlinger. Et referat fra møte i det lokale NS-laget, funnet blant dokumentene i landssviksaken mot Johan Beck, informerte om at de streikende på det tidspunkt hadde kommet tilbake på jobb.¹⁴² På landsbasis ble så mange som 1100 lærere arrestert for sin deltakelse i streiken.¹⁴³

Behandlingen av lærerstreiken viser at Steigen herredsting på dette tidspunkt hadde gått over til en politisk linje som var mer i tråd med den NS førte på stats- og fylkesnivå. Samtidig viser protestene mot formuleringen i irettesettelsen at det var interne stridigheter i tinget, til tross for at referatet gav uttrykk for en samlet fordømmelse.

---

¹⁴⁰ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak – 191/42

¹⁴¹ AiN: Liste over ombud, verv Steigen formannskap 1941-60 (4190001) s. 27.

¹⁴² L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 17

¹⁴³ Dahl and Hagen, *Norsk Krigsleksikon 1940-45*. s. 260

Et annet eksempel på den nye linjen kom i form av herredstingets tilsvarende på Nordlands Fylkes henvendelse 4.mai -42. Fylket gav her beskjed om at det i Fattigstyret skulle være minst ett medlem av NS.¹⁴⁴ Steigen herredsting svarte med å avskjedige en mann og innsette NS-medlemmet Arne Falch-Hansen i stedet. Et klart tegn på at Steigen herredsting på dette tidspunkt gjorde eksakt det som partiet forlangte av dem. NS mål om ensretting av det norske samfunnet medførte at partiet skulle være representert i samtlige sentrale, administrative ledd. Dette gjaldt både i statlig-, fylkeskommunal- og kommunal administrasjon. Sakene som omhandlet Jord- og Fattigstyre, samt kretsførerens retningslinjer til Beck angående utnevnelsen av formenn, viste med all tydelighet at NS var interessert i å skaffe seg kontroll over de enkelte delene av Steigen herredstings administrasjonsområde. Det vil være rimelig å anta at denne kontrollen over kommunen var ekstra viktig i den tiden kommunen var under ledelse av Vik, en ordfører som partiet ikke hadde tillit til. Beck hadde allerede vist at han ikke gikk av veien for å rapportere saker der Vik ikke fulgte NS-politikk. Nå satt han med makten, og NS fikk dermed inn sine representanter der de måtte ønske. Det fremgår klart av herredstingets behandling at ensrettingen av Steigen fortsatte.

Referatet fra kommuneprotokollene gav et godt innblikk i herredstingets syn på lærerstreiken. Det samme kan en ikke si om inntrykket av herredstingets syn på kirkens motstand mot nyordningen, der den lokale konsekvensen var at sogneprest Hellebust la ned sitt embete. Kirkekampen, som motstanden ble kalt, var en stadig eskalerende konflikt mellom det NS-kontrollerte kirkedepartementet og ledelsen i den norske kirke. Kort fortalt ble konflikten for alvor startet av provokasjoner fra Hirdens side og flere forsøk fra nazistene på å kontrollere kirken, noe som resulterte i en motreaksjon i form av et hyrdebrev fra norske biskoper. Brevet satte sådd tvil om rettstatens legitimitet, noe som gav et sterkt signal til kirkens tilhengere.¹⁴⁵ Konflikten kulminerte i at så mange som 93 % av prestene la ned sine embeter og at en midlertidig kirkeledelse ble etablert.¹⁴⁶ Størstedelen av den norske kirke tok på dette vis avstand fra NS-regjeringen, og kirken forble i praksis adskilt fra staten så lenge okkupasjonen varte.

I kontrast til herredstingets behandling av lærerstreiken, nøyde de seg med et kort notat om Hellebusts embetsnedleggelse.¹⁴⁷ Dette gir derimot ikke et fullstendig inntrykk av det

---

¹⁴⁴ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak – 94/42

¹⁴⁵ SNL: <https://snl.no/hyrdebrev> og <https://snl.no/kirkekampen> (begge: 15.11.15)

¹⁴⁶ Dahl and Hagen, *Norsk Krigsleksikon 1940-45*. s. 211-212

¹⁴⁷ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak – 129/42

engasjement saken skapte. Dokumentene fra landssvikoppgjøret gir oss et langt klarere bilde av hendelsene som etterfulgte prestens protestaksjon. Den mest detaljerte beretningen finnes i landssviksaken mot Ordfører Beck.¹⁴⁸ Ordføreren hadde den 18. desember, 1942 anmodet om politiets bistand for å få utlevert menighetsrådets arkiv fra rådets formann, sogneprest Hellebust, en stilling han hadde i kraft av sitt tidligere embete. Hellebust hadde nektet å utlevere arkivet til den nye formannen, utnevnt av Hålogaland bispestol. Det fremkommer av et brev funnet blant sakspapirene at ordføreren personlig hadde forsøkt å få tak i arkivet, men at han «*hadde blitt oppholdt med bare snakk*». Videre skrev han at «*Saka er ikke gjenstand for diskusjon lengre*».¹⁴⁹ Beck henviste i brevet til rundskrivet fra kirkedepartementet av 28. nov, -42, som begrunnelse for å kreve arkivet overlevert. Rundskrivet refererte til flere hendelser der ukjente prester plutselig hadde dukket opp og overtatt prestegjeringen i menighetene til NS-prester eller prester som ikke hadde nedlagt sitt embete. Instruksjonene i dokumentet lød som følger: «*En skal herved be om at ordførerne i samråd med de lojale prester og de nye menighetsråd sørger for at gjeldende lovgivning for kirker og kirkegårder blir etterfulgt*».¹⁵⁰ Saken ble videresendt fra lensmann Vaag til politimesteren i Narvik for godkjenning. Svaret lød som følger: «*Sendes herr lensmannen i Steigen, Bogøy. Den avgåtte formann pålegges å avlevere arkivet, som om nødvendig blir å avhente av dem. Den tidligere formannen avhøres om årsaken til nektelsen*».¹⁵¹ Hellebust ble følgelig avhørt den 20. januar, -43 og menighetsrådets arkiver ble så overlevert til den nye formannen under lensmannens overoppsyn. Avhøret avslørte ganske riktig at Hellebust hadde nektet å overlevere arkivet fordi: «*... det gamle menighetsråd, hvis formann jeg er, av «den midlertidige Kirkeledelse» er blitt oppfordret til å fortsette selv om vi blir avsatt av statens kirkeledelse*».¹⁵² Prestens forklaring viste at handlingene hans var en del av kirkens motstandskamp. Dermed kan vi slutte oss til at ordførerens engasjement i saken var nok et klart tegn på ensrettingsprosessen og maktkampen man så i perioden. Et spesielt trekk ved denne saken er at det ikke finnes spor av noen behandling av saken i kommunens protokoller, bortsett fra den notisen som henvises til i begynnelsen av avsnittet. Ordføreren forsøkte, etter eget utsagn, egenhendig å få overlevert arkivet fra sognepresten ved gjentatte anledninger. Det var ordførerens private initiativ som fikk lensmannen og politimesteren i Narvik involvert, noe som til sist resulterte i

---

¹⁴⁸ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 46 og 47

¹⁴⁹ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 47

¹⁵⁰ SiT: Rundskriv fra Kirke- og undervisningsdepartementet til rikets ordførere og menighetsråd Jnr. 6742 (28.11.1942)

¹⁵¹ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 46

¹⁵² Ibid.

at arkivet ble overlevert til menighetsrådets nye formann. Rundskrivet fra departementet oppfordret til personlig engasjement fra ordførerne, og Beck var helt klart villig til å følge instruksjonene. Et forbehold mot denne oppfatningen av ordførerens iver var hans private engasjement i kirken. Beck var registrert som klokker i Steigen menighet. I tillegg ble han av herredstinget utnevnt til vigselsmann for Steigen på sensommeren 1942.¹⁵³ Dette vil tjene som en delforklaring på hans iver etter å sikre overleveringen av arkivene. Sett i lys av ordførerens tidligere handlinger og det faktum at disse uansett var motivert av viljen til å se en NS-kontrollert kirke i Steigen, må vi likevel konkludere med at nazifiseringen av kommunen var Becks viktigste motivasjon. De eneste indikasjonene på at saken ble behandlet av ordfører og formenn, bortsett fra før omtalte innføring i kommunens protokoller, var en oppføring av det nye menighetsrådet i protokollen over oppnevning til kommunale verv¹⁵⁴ og en uttalelse fra Hellebust i lensmannens avhør. Presten forklarte der at han muntlig hadde kalt inn til et møte i det menighetsrådet, og at han da med vilje hadde unnlatt å innkalle rådets nestformann fordi han hadde informasjon som tilsa at denne personen «... av herredstinget var bragt i forslag til ny formann i menighetsrådet»¹⁵⁵. Gjennomgangen av kommunens protokoller har ikke avdekket noen videre behandling av denne saken ut over tidligere refererte sak nummer 129/42 og sak nummer 7/43, der den nye formannen for menighetsrådet underrettet herredsstyret om biskopens beslutning.¹⁵⁶ Årsaken til den manglende behandlingen i herredstinget er uvisst. En personlig intervensjon av ordføreren måtte i kraft av de utvidede fullmakter nyordningen brakte med seg, bli sett på som herredstingets handling. Men, som vi blant annet så i saken om de streikende lærerne, var ikke dette noe vanlig handlingsmønster. Et av de spesielle momentene ved Steigen herredsting var nettopp det at man tilsynelatende videreførte det lokaldemokratiske aspektet i saksbehandlingen. Dette trekket finner vi ikke igjen i denne saken. Slutningen blir at ordførerens initiativ var avgjørende for at Steigen menighetsråd skulle fungere slik kirkedepartementet hadde sett for seg. Samtidig viste ordføreren den handlekraft og det private initiativ som innenriksdepartementet ønsket fra de nye førerne i landets kommuner.

Fasaden slår sprekker – Steigen herredsting 14. aug. 1943 til 9. mai. 1945

Vi har nå kommet til den siste perioden av okkupasjonen. Utviklingen i kommunen gikk fra en motstandslinje under ordfører Vik i den første perioden og over til ensretting og NS-

---

¹⁵³ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak – 189/42

¹⁵⁴ AiN: Liste over ombud, verv Steigen formannskap 1941-60 (4190001) s. 71

¹⁵⁵ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 46

¹⁵⁶ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak – 7/43

vennlig politikk i forrige periode, under ordfører Beck. Skillelinjen mellom kapittelets andre og tredje periode har vært et usikkerhetsmoment. Utgangspunktet kunne vært lagt til et av de større tyske tilbakeslagene under krigen, for eksempel overgivelsen ved Stalingrad i begynnelsen av februar -43 eller til mai samme år da de gjenværende styrkene i Afrika kapitulerte. Dette var hendelser som for alvor brakte bud om at den tyske krigslykken hadde snudd. Slike beskjeder ville sannsynligvis gjort inntrykk på NS-representantene i herredstinget og svekket interessen blant de som hadde som mål å være med på den seirende siden, dvs. NS. Det er flere grunner til at oppgaven ikke starter på noen av disse tidspunktene. For det første er det uklart i hvilken grad innbyggerne i Steigen ble informert om disse hendelsene. Det vil være naturlig å anta at hendelser som viste at den tyske krigslykken for alvor hadde snudd, ikke ville bli publisert i de statskontrollerte informasjonskanalene. I hvert fall ikke uten litt kreativ omskriving i propagandaavdelingen. For det andre omhandler oppgaven Steigen kommune, hvilket gjør det naturlig å fokusere på lokale hendelser når lokale endringer skal belyses og forklares. Evakueringen av Bø var et eksempel på en slik hendelse. Det samme var den tyske styrkeoppbyggingen i kommunen og tilførselen av krigsfanger, men gjennom kildene peker selve evakueringen, som følge av forsvarsoppbyggingen, seg ut som den mest gjennomgripende hendelsen for lokalsamfunnet.

Omstendighetene omkring selve evakueringen ble behandlet i ordførerens vedtaksbok, ikke i kommuneprotokollene. Behandlingen gikk i første omgang ut på å rekvirere husrom til evakuerte som ikke hadde klart å anskaffe dette selv. Disse rekvireringene ble utført av Rekvisisjonsnemden for husrom i samsvar med lov av 7. nov. 1942.¹⁵⁷ Nemden bestod av, foruten ordføreren selv, varaordfører Kåre Svendsen og lensmann Sverre Vaag. I tillegg var distriktslegen medlem i kraft av sin stilling, men denne var bortreist under behandlingen.¹⁵⁸ Denne dramatiske omveltningen i kommunens dagligliv ble altså behandlet helt i tråd med partiets retningslinjer. Ingen protester ble ytret og det har heller ikke vært mulig å spore noen forsøk på kontakt videre oppover i statsapparatet i et forsøk på å omgjøre eller begrense evakueringen. Vi må dermed konkludere med at denne innledende håndteringen støttet opp under inntrykket av Steigen som en NS-kommune.

Til tross for at den innledende saksbehandlingen var preget av den vanlige troskapen til NS' politiske linje, skulle evakueringen av tettstedet Bø bli en kilde til uro og strid i Steigen herredsting. Først og fremst gjaldt dette en sak som ble tatt opp den første gangen

¹⁵⁷ AiN: Vedtaksbok ordføreren i Steigen, Steigen formannskap 1941-1946 (1000008) s. 6-7

¹⁵⁸ AiN: Liste over ombud, verv Steigen formannskap 1941-60 (4190001) s. 100

herredstinget var samlet i 1944, og hadde forgreninger til hendelsene rundt sogneprestens embetsnedleggelse.

Formann Sverre Vaag hadde som lensmann i Steigen vært sentral i hendelsene som førte frem til evakueringen av tettstedet Bø.¹⁵⁹ I tillegg var vedkommende medlem av rekvisisjonsnemnda for husrom, et verv som gav ham innsyn i vanskelighetene til de evakuerte. Ut fra kildene er det tydelig at han ble engasjert i disse skjebnene, og at han arbeidet for å få på plass gode, midlertidige løsninger. I et rundskriv til herredstingets møte den 1. februar, 1944, ba han om at de evakuerte skulle tildeles hver sin del av prestegården, slik at disse kunne drive jordbruk og skaffe fôr til husdyrene sine. Steigen herredsting fulgte opp dette rundskrivet med et vedtak der man ville: «... *inntrengende henstille til det ærede departement å la de tvangsevakuerte bønder fra gården Bø i Steigen få avstått hver sitt stykke av prestegården til å sette poteter og høste noe for sine kreaturer. Så de slipper å slakte ned besetningene*».¹⁶⁰ Bakgrunnen for denne henstillingen var den at sogneprest Hellebust hadde blitt avskjediget og at den gjeldende forpakteren hadde sagt opp fra mai måned. Det fremgår tydelig at lokalsamfunnet på Engeløy, og i resten av Steigen kommune for øvrig, opplevde evakueringen som et alvorlig inngrep. Ut i fra et av vitnemålene i landssviksaken mot lensmann Vaag, hadde ikke noen av de 30 oppsitterne på Bø protestert mot beslagleggelsene,¹⁶¹ mest sannsynlig fordi at man var innforstått med at dette ville være et nytteløst foretak. Likevel var det uten tvil en sterk følelse av sympati for de evakuerte og deres situasjon, selv fra NS-medlemmene i herredstinget.

Ved neste møte i Steigen herredsting hadde avgjørelsen fra Kirke- og undervisningsdepartementet kommet. Innføringen i kommuneprotokollen lød som følger:

«Refereres skrivelse av 6. mars d.å. fra Kirke- og undervisningsdepartementet med avgjørelse i sak nr. 16/44 således, at til forpaktere er antatt Olaf Paulsen og Magnus Kristensen Bø. Sverre Vaag ønsket tilføyet protokollen at ha er uenig i den avgjørelse denne sak har fått. Når kirkedepartementet ikke ville gå med på å disponere prestegården som foreslått av herredstinget i sak 16/44, burde kommunen ha forpaktet gården og gått inn som mellominstans mellom de nødstedte evakuerte fra Bø og kirkedepartementet. Dermed kunne kommunen ha disponert prestegårdens jordarealer videre til de bønder fra Bø som har fått sine jorder innenfor den sperring som Wehrmacht har opprettet i Bø. De to bønder som nu

¹⁵⁹ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 22, s. 3 og 7

¹⁶⁰ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak – 16/44

¹⁶¹ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 22, s. 3

*har forpaktet prestegården har etter opplysning kun til sammen 10 mål av sin innmark innenfor sperringene, medens andre evakuerte har fått beslaglagt all sin innmark».*¹⁶²

Lensmannens reaksjon forteller oss at forholdene innenfor Steigen herredsting nå hadde endret seg. Det tilsynelatende ensrettede, nazifiserte herredet fungerte ikke lengre som før. Vaag's reaksjon var ikke bare rettet mot departementets avgjørelse. Den kan også tolkes som en kritikk av det han så på som manglende handling fra kommunens side, og med nyordningen godt implementert i kommunen så betyr det kritikk av ordføreren. Samtidig må evakueringen og departementets behandling av saken ha fått det til å synke inn for medlemmene av herredstinget, og da spesielt NS-medlemmene, hvem som virkelig satt med makten i kommunen, fylket og landet. Lensmannens initiativ signaliserte en periode med større uenighet mellom ordføreren og hans formenn. Prioriteringene mellom NS-politikk og hensynet til herredets innbyggere, samt de merkbare følgene av okkupasjonen, var viktige årsaker til utviklingen. Det eksisterte en usikkerhet ved tyskernes intensjoner, NS vilje til å beskytte innbyggerne og et stadig klarere bilde av at krigen ikke utviklet seg slik man hadde trodd. Dette skulle gi flere utslag i tiden som fulgte.

Herredstingets møte den 26. mai, 1944 resulterte i et nytt prov på den urolige stemningen som hersket i kommunen. I sak 50/44 ble følgende vedtak fattet:

*«Vedtaks å senne følgende telegram til Fører og ministerpresident, Vidkun Quisling, Oslo. Steigen Herredsting samlet til møte protesterer bestemt mot at Nord-Norge utleveres til bolsjevismen. Signert ordføreren».*¹⁶³

Dette henviser selvfølgelig til utviklingen på nordfronten. De sovjetiske styrkenes gjennombrudd ved Litzafronten kom ikke før i september/oktober samme år. Derfor er det overraskende å se en så klart formulert protest allerede på dette tidspunktet. Sovjetiske styrker hadde på dette tidspunktet opplevd fremgang på flere fronter. Beleiringen av Leningrad ble hevet i midten av januar, -44, Sovjetunionen forberedte et angrep på Finland, samtidig som det ble holdt forhandlinger om finsk kapitulasjon. Herredstingets telegram viste hvor mørk og truende situasjonen fortonet seg. Mennene som styrte herredet følte at de, og resten av innbyggerne ble overlatt til sin egen skjebne. Forestillingene om det nye Norge, en nasjon som skulle bygges av handlekraftige menn gjennom en effektiv politisk ordening, hadde fått

---

¹⁶² AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak – 36/44

¹⁶³ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak – 50/44

seg en knekk. Tyskerne, som hadde muliggjort overgangen og stod som garantister for beskyttelse, hadde gjort fint lite annet enn å gjøre store inngrep i kommunens dagligliv. Utviklingen i Europa viste at også denne tryggheten stod for fall. Det var også misnøye med NS-regjeringen etter håndteringen av prestegårdssaken. Stemningen iblant medlemmene i herredstinget var preget av usikkerhet. Handlingen viste også hvilken tiltro man hadde til egen påvirkningskraft, og en forestilling om at ministerpresident Quisling faktisk hadde reell makt til å gjøre noe med situasjonen.

Det neste eksemplet på uroen i herredstinget kommer fra herredstingets første møte i 1945. Foranledningen for denne saken var en lengre saksgang i forbindelse med at Steigen hesteavlslag søkte om midler til kjøp og foringsbidrag til en avlshingst. Saken ble referert som følger:

«Steigen kommunes budsjett 1944/45 er kommet tilbake med departementets skriv av 24/11, 1944. De bemerkninger som her er gjort taes i sin helhet tilfølge og budsjettet er derved atter i balanse med kr. 155 881,00».

«Formann Sverre Vaag med tilslutning av Olav B. Knædal, og Arne Falck-Hansen finner å måtte påpeke at en ikke er enig i ordførerens vedtak m.h.t. nedsettelse av foringsbidraget til avlshingst i Steigen fra kr.600,00 til kr. 100,00. Ordførerens vedtak er en følge av Innenriksdepartementets brev til fylkesmannen i Nordland av 24/11, 1944 hvor en sådan nedskjæring er pålagt kommunene. At foringsbidraget ble forhøyet fra kr. 100,00 til kr. 600,00 ved oppsetting av budsjettet har som nevnt i herredstingets vedtak av 20/10 f.å. sin årsak i at det til kommunen i 1944 er innkjøpt en kostbar hingst til mellom kr. 9000,00 og kr. 10000,00 mens man før i kommunen hadde en privat hingst til en verdi av kr. 2000,00. Man er kjent med at departementet har godkjent som foringsbidrag i Hamarøy kr. 500,00 til tross for at denne kommune har en innkjøpt hingst til kun kr. 3000,00».

«I disse dager har Wehrmacht rekvirert ca. 20 hester fra det distrikt som tidligere har været forsynt med hester fra Steigen».

«Under disse forhold og på denne bakgrunn vil en ikke være medansvarlig til en slik jordbruksfiendtlig nedskjæring av foringsbidraget til Steigen hesteavlslag».

«En må på det instendigste henstille til departementet å opprettholde foringsbidraget til hingst i Steigen med kr. 600,00. Kommunens befolkning vil føle det som en urettferdighet ifall Hamarøy med sin mindreverdige hingst får lov å yde et foringsbidra på kr. 500,00 mens

*Steigen blir avspist med kr. 100,00. Til tross for at dette spørsmål økonomisk sett kan regnes uvesentlig, tør en likevel – av fornødende – be om at saka bilagt herredstingsvedtak av 20/10 f.å. blir forlagt Innenriksdepartementet til uttalelse».*¹⁶⁴

Uttalelsene i saken var helt klart ett uttrykk for misnøye over ordførerens handlemåte. Det var tydelig at Innenriksdepartementet hadde gitt beskjed om at det omtalte foringsbidraget skulle kuttet, som et ledd i å balansere budsjettet. Misnøyen var rettet mot departementets pålegg om kutt, så vel som ordførerens beslutning om å godkjenne dette kuttet. Nok en gang var det en sak med lokale følger som fremkalte formennenes engasjement. Denne mistilliten og dette engasjementet fra formennene vedrørende ordførerens vedtak kan minne om de protestene Vik ble stilt ovenfor i den første perioden. Forskjellene bestod i at disse senere sakene først og fremst gjaldt nasjonale holdninger til lokalpolitiske utfordringer, mens de protestene som kom i første periode gjaldt lokale holdninger til nasjonalpolitiske linjer. Kritikken av ordføreren i denne saken var spesiell. Formennene valgte å ordlegge seg med et så sterkt begrep som «jordbruksfiendtlige nedskjæringer», et meget klart signal om hvor kritisk man stilte seg til ordførerens vedtak. I tillegg var minst to av formennene NS-medlemmer. Naturligvis fantes det andre mulige årsaker til formennenes engasjement. Steigen kommune hadde få innbyggere, dermed var det ikke usannsynlig at de fire formennene hadde personlige interesser i saken. Det har ikke lyktes å finne ut om disse var medlemmer av Steigen hesteavlslag eller om de hadde sterk tilknytning til noen av lagets medlemmer, men vi må holde dette som en mulighet. Bakenforliggende motiver eller ei, utviklingen i herredstinget var klar. I saker som var av lokal interesse var det ikke lengre de partipolitiske retningslinjene som hadde størst prioritet. I hvert fall ikke når det kom til formennene. Her gjaldt det å sørge så godt for seg selv som overhodet mulig, gjerne med brodd mot departementet.

Det går klart frem av protokollene at det i all hovedsak var formennene som var kilden til uro i Steigen herredsting. Ordfører Beck gav sjelden, med unntak av telegrammet til Quisling, uttrykk for noen eventuell misnøye han nærret ovenfor NS eller de tyske okkupantene. Det er viktig å presisere at uroen i herredstinget ikke var motivert av motvilje mot NS, slik Vik var, men snarere et behov for å ta vare på seg selv og sine i en tid der man for lengst hadde skjønt at utviklingen gikk mot et nederlag for NS og dets tyske allierte. Dette var den andre viktige

---

¹⁶⁴ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009) sak – 22/45

forskjellen mellom protestene i nyordningens barndom, og uroen man opplevde i okkupasjonens siste år.

Som tidligere forklart var det det ingen store protester mot NS politikk, så lenge den ikke gikk på akkord med det man oppfattet som det beste for kommunen og dens innbyggere. Ordfører Beck virket spesielt ivrig etter å fortsatt etterleve NS' dekreter. Hans vilje til å gå personlig inn å ta grep om saker, uten å inkludere resten av formennene i særlig stor grad, begrenset seg ikke til episoden med menighetsrådets arkiver. Et av de klareste eksemplene på denne typen oppførsel fra ordførerens side fant sted på våren 1944. Beck skrev da ut to lokale menn til tjeneste i førergarden. Dette ble gjort etter henvendelse fra NS-fylkesfører Spjeldnes og omtales i et brev fra ordføreren til ham, datert 31. mai, -44.¹⁶⁵ Ordføreren meldte da at det ikke var noen NS-medlemmer i riktig årsklasse i kommunen. Likevel utskrev ordføreren to unge menn på 22 og 23 år til tjeneste. Dette til tross for at de, etter eget utsagn, protesterte mot utnevnelsen. Både til Beck personlig og til Spjeldnes.¹⁶⁶ Den 23 år gamle mannen klarte å rømme under transporten sørover, mens 22-åringen ble innrullert i førergarden. Denne handlingen ble vektlagt i landssviksaken mot Beck. I rettsbokens står det innført: *«Førergarden var en rent militær avdeling innen NS og et slikt forslag om utskrivning til denne må derfor ansees som bistand ytet partiet og derved fienden».*¹⁶⁷

Ved et annet tilfelle, den 1. mars, 1945, satte Beck opp et forslag til oppnevning av borgervakt.¹⁶⁸ En ubevæpnet vaktstyrke av sivile, som hadde til oppgave å beskytte viktig infrastruktur mot sabotasjeaksjoner – i realiteten ved å være levende skjold og gisler.¹⁶⁹ Borgervaktens status ble da også gjenspeilet i de mennene som ble plukket ut til tjeneste. Her fantes blant annet tidligere lensmann Omnes og den frafalne NS-mannen Peder Danielsen. Begge menn som hadde, eller kunne antas å ha et anstrengt forhold til Beck. Utnevnelsen ble ikke gjort i kraft av Becks embete som ordfører, men snarere i kraft av stillingen som lagfører NS. Likevel tjener saken til å vise at Beck var tro mot partiet til det siste, selv når sambygdingers liv stod på spill.

Hva er det disse sakene viser oss? Var det slik at ordføreren, i motsetning til formennene, hadde en urokelig lojalitet til partiet? De to siste sakene viste at ordføreren ikke gikk av

---

¹⁶⁵ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 21

¹⁶⁶ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 53

¹⁶⁷ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 44

¹⁶⁸ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 3

¹⁶⁹ Dahl and Hagen, *Norsk Krigsleksikon 1940-45*. s. 50

veien for å gjøre beslutninger som gikk på akkord med sambygdingenes ve og vel. Der formennene tidvis markerte seg med skarp kritikk mot avgjørelser som ikke gikk i Steigens favør, var ordføreren ofte et mål for denne kritikken, på lik linje med departementene. Det skjedde i sakene som omhandlet forpaktningen av prestegården og foringsbidraget til hesteavlslaget. Likeledes sørget Beck for å skrive ut to unge menn til tjeneste i førergarden, mot deres vilje, og han satte lydig opp liste over borgervakt i Steigen, riktig nok i egenskap av NS-lagfører. En utnevnelse som potensielt sett kunne kostet de oppnevnte livet. Realiteten var selvfølgelig ikke så enkel. Vi må huske at ordførervervets særdeles utvidede fullmakter også førte til store forpliktelser, mens formennenes rolle gav dem mye friere tøyler til å komme med kritikk på den måten de gjorde. Beck hadde sett hva som skjedde med Sigurd Vik i nyordningens første år, han hadde sågar agitert mot Vik og dennes motstandslinje mot NS. Ordføreren hadde dermed førstehånds kunnskap om hva som kunne skje hvis han opponerte mot avgjørelser og befalinger fra fylkes- eller statsnivå. Det er usannsynlig at Beck hadde et like altruistisk motiv som Vik, for å klore seg fast til ordførervervet i kommunen. Snarere var det hans personlige maktbegjær, som hindret ham fra å gjennomføre en mykere, mer lokalvennlig, NS-politikk i kommunen.

Det var naturligvis ikke slik at formennene ikke løp noen risiko ved å uttale seg kritisk. Utskifting av formenn var et virkemiddel som ble flittig brukt i kommunen, og det rammet som regel de som ikke ble ansett som NS-vennlige, eller uttalte seg kritisk mot ordfører eller parti, for eksempel de utskiftingene som ble foretatt etter behandlingen av lærerstreiken. Sverre Vaag må kunne sies å ha vært sentral i protestene når det gjaldt behandlingen av saken om forpaktning av prestegården. Det var på det rene at han var personlig engasjert, og anså det som unødig at departementet skulle legge seg opp i noe som ble ansett for å være en lokal løsning på et lokalt problem. Man kan heller ikke utelukkes at han hadde personlige interesser i saken om foringsbidraget. I tillegg uttalte lensmannen seg kritisk til ordfører og andre instanser ved flere tilfeller. Vaag var en sentral skikkelse i kommunen, i kraft av sin stilling som lensmann, men dette betydde også at han hadde mer å tape hvis han ikke lengre ble ansett som pålitelig. Det samme gjaldt andre formenn som uttalte seg, dog i mindre grad. Det må derfor anses som klart at de protestene formennene kom med, ikke ble gjort uten risiko. Dermed må vi slutte oss til at disse mennene faktisk anså at innsigelsene deres var verdt risikoen, og at de gjeldende sakene hadde stor betydning for dem.

Kapittel 8: Avslutning

Forskningsarbeidet har sett nærmere på innføringen av nyordningen i Steigen, og virkningen dette hadde på kommunen. Problemstillingen har vært som følger:

Hvordan ble nyordningen implementert i Steigen kommune? Implementeringen drøftes ut ifra tre viktige moment. Ordførerrollen, overgangen fra herredsting til formenn og lokal politisk utvikling opp mot Nasjonal Samlings politiske intensjoner.

Som problemstillingen viser har fokuset vært tredelt. Først en klarlegging av omstendighetene rundt den første oppnevningen av NS-ordfører og ordførerbyttet som skjedde et knapt år etter. Deretter en redegjørelse av prosessen rundt utnevnelsene av formennene, og refleksjon rundt deres rolle i kommunens styre. Til sist har den lokalpolitiske linjen under okkupasjonen blitt drøftet opp mot NS' politiske intensjoner.

Mye av undersøkelsene rundt oppnevningen og bytte av ordfører har fokusert på hva som var drivkreftene bak de to mennenes handlinger. Vik fremstilte seg nærmest som kommunens beskytter i avhørene etter krigen. Beck fremsto som en kompromissløs NS-tilhenger. Oppgaven legger vekt på å besvare hvorfor ordførerne handlet de som de gjorde og hvor lojaliteten deres lå. Altså holdningene deres til partiet og lokalsamfunnet.

Det kan være fristende å la fokuset hvile på ordførernes rolle i de nyordnede kommunene. Disse personene hadde fullmakter som potensielt gjorde dem til ubestridte førere i kommunene. På samme grunnlag kan det være lett å overse de som ble utpekt til å være ordførerens støttespillere og rådgivere. Formennene representerte det korporative elementet i den fascistiske ideologien, et viktig aspekt. Oppgaven har vært fokusert på å finne ut om det var en klar tanke bak utvelgelsen av disse mennene i Steigen og i hvilken grad de hadde noen reell innflytelse.

Behandlingen av de to foregående elementene har ført frem til en vurdering av den måten Steigen kommune tilpasset lokal politikk til nyordningen og NS' politiske intensjoner. Hovedintensjonen har vært å identifisere kontinuitet eller brudd i holdningen til føringer og politiske beslutninger fra NS sentralt. Samtidig vil de sentrale utviklingstrekkene vi ser i de tre periodene bli kommentert.

Innføringen av dette nye politiske systemet var på ingen måte gjort over natten. Hendelsene i Steigen illustrerer det faktum at utviklingen skjedde gradvis. Kommunen fungerte etter alt og

dømme som i førkrigsåra etter okkupasjonen, med unntak av de evakuerte og flyktende man måtte ta hånd om. Forberedelsene til systemskiftet kom ikke i gang før utpå høsten 1940. Ordfører Vik meldte seg da inn i NS for å være i posisjon til å beholde makten i kommunen. Utbyggingen av partiets organisasjon i kommunen kom i gang parallelt med denne innmeldelsen. Vik ble utnevnt til lagfører og Johan Beck til økonomileder. Omtrent på samme tid fikk ordføreren sendt inn sitt forslag på oppnevningen av formenn. På fylkesnivå så man de samme trekkene. Fylkesmann Hess Larsen satt fremdeles i embetet sitt, men NS fylkes- og kretsorganisasjon var på dette tidspunktet godt utbygget. Ved årsskiftet 40/41 var det derfor ikke mye som var endret Omveltningene kom, men tendensen til gradvis utvikling fortsatte.

Ordførerne og formennene

Viks forsvar i landssvikoppjøret mot ham var basert på hans intensjoner om hindre NS fra å få innflytelse i kommunen. Han fremstilte seg som bufferen som hindret partiets fulle innflytelse på kommunen, blant annet ved at han meldte seg inn i partiet og dermed stod i veien for at NS-medlemmet Johan Beck fikk ordførervervet. Det finnes få gode grunner til å tvile på Viks fremstilling av saken. Han ble trodd i landssvikoppjøret etter krigen og unnslett rettsforfølgelse som eneste medlem i Steigen. Ordførertiden hans bar preg av en systematisk motarbeidelse av NS-politikk og innflytelse. Ved å bruke ordførerens fullmakter prøvde han å hindre NS-medlemmer fra å få innflytelsesrike posisjoner i kommunen. Dette innebefattet formenn i herredstinget, medlemmer av jordstyret og posisjonen som forretningsfører for Steigen forsyningsnemd. Med andre ord ble nyordningens fullmakter, i Viks ordførertid, brukt til å motvirke nyordningens mål – partiets fullstendige kontroll over kommunen. Fremstillingen av Viks offervilje må nyanseres litt. Hadde Viks oppsigelse av ordførervervet på nyåret -41 blitt godkjent på fylkesnivå, ville han ikke hatt muligheten til å påvirke politikken på samme måte. Vik fremstår like fullt som en buffer mellom kommunen og partiet. Lojaliteten lå hos kommunen og dens befolkning. Det hersker ingen tvil om at NS ville ha fått grep om kommunen på et mye tidligere tidspunkt, hadde det ikke vært for den rollen Vik påtok seg.

Det at Vik hindret gjennomføringen av nyordningen i Steigen kan, kombinert med Griffins teori som ble presentert i innledningen, tilby en alternativ forklaring på Becks handlinger, som vi frem til nå har betegnet som forsmådde og et uttrykk for maktsyke. Vi har gjennom å se på hans handlinger konkludert med at Beck var overbevist nasjonalsosialist. Han anså Vik for å være av den gamle «rase». En representant for den gamle styremåten, som nyordningen skulle feie ut av maktposisjonene. Nå satt denne utdaterte politikeren i ordførerstillingen.

Beck måtte se på mens hans rival brukte maktposisjonen sin til å trenere gjenfødselen av samfunnet. De makten som skulle skyve folk som Vik ut av maktens korridorer ble nå brukt til å hindre den etterlengtede samfunnsomveltningen i Steigen. Beck handlet dermed i tråd med sin egen overbevisning. Han tok tak i problemet og gjennom privat innsats og initiativ begynte han å gå over hodet på Vik. I denne sammenhengen kan vi kanskje se noen elementer av Kershaws teori satt ut i praksis. Beck så at Vik motarbeidet partiet, han handlet dermed i tråd med det han trodde var partiledernes ønske. Han gikk bak ryggen på Beck, via kretsfører Rasmussen, opp til Fylkesfører Spjeldnes. Vik ble avsatt og Beck havnet i ordførerstillingen. Initiativet bar frukter.

Ordførerbyttet i desember -41 fremstår, i kommunalt perspektiv, som den lokale kulminasjonen av en innstrammingslinje fra NS side. På fylkeskommunalt nivå så man resultatet av denne linjen i juli, -41 da fylkesmann Hess Larsen ble fjernet fra sitt verv. Det var naturlig at konsekvensene kom tidligere på et høyere politisk plan. Vik hadde på dette tidspunktet motarbeidet partiet i lengre tid, noe partiorganisasjonen var fullstendig klar over. Det var på det rene at konstruksjonen av kystfortet skulle starte innen kort tid, og Johan Beck hadde fått tid til å overbevise fylkes- og kretsfører om at han var et troverdig alternativ til ordførerstillingen. Konklusjonen blir at byttet var uunngåelig, all den tid man hadde årsak til å fjerne Vik, og en villig erstatter med maktpolitiske ambisjoner i Beck.

Johan Beck slapp ikke like lett igjennom landssvikoppgjøret som sin forgjenger. Han endte opp med en dom på 3 års fengsel, og en samlet erstatning på 55 045,-. Grunnen var selvfølgelig at Beck virket å være en lojal og overbevist tilhenger av Nasjonal Samling. Gjennom hele perioden ser man en vilje til å jobbe for partiet og dets interesser. Først i opposisjon mot den sittede ordføreren, deretter når han selv kom i posisjon. Det er spesielt i samspillet med Vik at det private initiativet i Becks handlinger blir spesielt synlig. Kildene viser at ved de første tilfellene der Beck gikk bak ryggen på sin ordfører, så gjorde han det uoppfordret. Han tolket Viks handlinger og prioriteringer dithen at de var partifiendtlige, deretter underrettet han nærmeste leder i partiorganisasjonen om saken. Denne oppførselen illustrerer godt de kaotiske tilstandene som eksisterte etter innføringen av nyordningen. Angiveri, doble kontrollinstanser og uklare ansvarsområder som overlappet hverandre var bare noen av problemene med det nye systemet. Vi ser her enda et eksempel på at Kershaws teori til en viss grad kan applikeres på det kommunale og fylkeskommunale nivået i Norge. Mange ting var overlatt til tilfeldighetene. Det var nasjonalsosialismens natur. Hvis en person i ordførerstillingen ikke gjorde jobben godt nok, så var det innenfor et nasjonalsosialistisk

samfunn naturlig at noen på et lavere nivå tok tak i saken og sørget for at problemet ble løst ved å bringe det videre til en høyere instans. Som i tilfellet Vik-Beck.

Lokalpolitisk linje

For å gi et tilstrekkelig og oversiktlig bilde av denne delproblemstillingen vil konklusjonen først se på brudd eller kontinuitet i den politiske utviklingen.

Det vil være fristende å påstå at lite forandret seg for Steigens vedkommende i nyordningens første år. Men til tross for at man hadde den samme formelle måten å styre kommunen på, den samme ordføreren og mange av de samme formennene, så var de strukturelle forskjellene store. Ordføreren var ikke lengre valgt gjennom et ordinært lokalvalg med et etterfølgende ordførervalg. Hans mandatperiode, sammen med resten av herredsstyrets hadde gått ut 1. januar, 1940. Vik og formennene representerte ikke lengre folket, men NS. Alt i alt definerer nyordningen ett brudd i Steigens politiske utvikling. Selv om Vik forsøkte å demme opp for NS-politikk ble han ofte overprøvd av beslutninger på fylkes- og statsnivå. Som vi har sett tidligere hadde NS kontroll på sine ordførere gjennom to instanser, fylkeskommunen og partiorganisasjonen på fylkes-, krets- og lagsnivå. Disse eksisterte parallelt med hverandre, men jobbet uavhengig. Et paradoks i forhold til fascistenes forestilling om samfunnet der en handlekraftig fører regjerte uten å bli forhindret av et ineffektivt lokaldemokrati, som NS var så sterk motstander av. Vik forsøkte å føre kommunen videre så tett opp til en kontinuitetslinje som han kunne, men som vi har sett lyktes han i for liten grad til at det med rette kan hevdes at ikke nyordningen medførte et brudd med den gamle kommunale politikken. Dermed ser vi både et strukturelt og et politisk brudd mellom perioden før nyordningen og Viks periode som NS-ordfører. Det er kontinuitet på det formelle området, men det har lite påvirkning i den store sammenhengen.

Hva så med forholdet mellom de periodene som ble behandlet i kapittel syv? Det skjedde utvilsomt en tilstramning etter at Vik hadde fått avskjed. Vi kan si at to viktige momenter var borte i det Beck satte seg i ordførerstolen. Ordførerens motstand mot partiets føringer var naturligvis det ene. Som vi har konkludert med tidligere, Beck var NS-mann tvers igjennom. Det andre momentet som forsvant var den interne motstanden mot ordføreren fra herredstinget. Denne motstanden hadde Johan Beck selv stått for mens Vik satt som ordfører, nå var både ordfører og varaordfører lojale NS-medlemmer. Formennene, med bakgrunn fra det gamle kommunestyret, kom riktig nok med anmerkninger ved enkelte anledninger, men dette var for bagateller å regne. Dette medførte at etter 15. desember, 1941 var all effektiv

motstand mot NS fjernet. På dette grunnlaget må vi konkludere med at det er et nytt brudd i utviklingen mellom første og andre periode. Med all motstand fjernet stod partiet fritt til å innsette sine medlemmer i viktige posisjoner, og dermed kontrollere det daglige virket i Steigen. Tidspunktet for innstramningen var viktig. Man måtte ha et samarbeidsvillig herredsting i en periode der store militære styrker, russiske krigsfanger og sivile arbeidere kom for å starte konstruksjonen av Batterie Dietl.

Periode to hadde altså stort sett vært fri for protester fra formennene. Dette til tross for at to av okkupasjonstidens mest markante markeringer av sivil ulydighet skjedde innenfor denne tidsrammen. Evakueringen av bygda Bø endret på dette. Flere tilfeller oppsto der formennene åpent kritiserer ordføreren og avgjørelser tatt på nasjonalt nivå i departementene. Disse endringene signaliserte en endring i Steigen. Formennene som protesterte høyest var NS-medlemmer. Ordfører Beck kjørte fremdeles en linje med total lojalitet til NS. I de to sakene vi har sett på godkjente ordføreren departementets vedtak, noe som fikk lokale konsekvenser for Steigen. Formennene så konsekvensene etter evakueringen av Bø, de opplevde at departementet ikke lyttet til dem i prestegårdssaken. Ordføreren som ville beskytte lokalsamfunnet hadde forsvunnet med Vik. Steigen hadde nå en ordfører som ikke våget eller ville agere som en ombudsmann for herredet. Protestene kan også ses på som et uttrykk for slitasje Dette var et lokalsamfunn som hadde opplevd store omveltninger i sitt nærmiljø, så vel som inngrep i dagliglivet. Det blir for ekstremt å betegne dette som et opprør mot ordføreren, men det var helt klart en spent stemning mellom formennene og ordføreren på dette tidspunktet. Griffins teori kan også tilby en forklaring på disse episodene med dissens fra NS-formennene. Becks beslutninger gikk, sammen med den generelle utviklingen på denne tiden, ut over lokalsamfunnet i stedet for å gjøre det bedre. Dette var stikk i strid med gjenfødelsesideen. Det sentrale punktet i Griffins teori. Ved slike hendelser, som for eksempel prestegårdssaken, var det naturlig for NS-medlemmene å si ifra. I saker som lærerstreiken, der de streikende lærerne ble ansett som motstandere av saken, kom det ingen reaksjoner.

Konklusjonen på delspørsmålene i problemstillingen får meg til å innse hvor fraksjonert dette delvis nyordnede samfunnet egentlig var. Partiorganisasjoner på lag-, krets- og fylkesnivå. Parallelle politiske strukturer på kommunalt og fylkeskommunalt nivå. Et tenkt korporativt system der næringene eksisterer på siden av hverandre, i konkurranse om ressursene. Og på toppen av det hele, den tyske vernemakten som en egen institusjon i samfunnet. Den fascistiske forestillingen om et dynamisk folkefelleskap og en klasseoverskridende bevegelse, som Griffin presenterer oss for, fremstår som et paradoks i denne sammenhengen.

Kilder og litteraturliste

Litteratur

- Aas, S, *Forvandlinga – Bodøs historie, Bind 3 1890-1950*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS (Bergen) 2014
- Coldevin, A. *Bodø by 1816-1966*. Bodø: [s.n.], 1966.
- Dahl, H. F., and E. Hagen. *Norsk Krigsleksikon 1940-45*. [Oslo]: Cappelen, 1995.
- Dahl, H. F., G. Hjeltnes, and B. Hagtvet. *Den Norske Nasjonalsosialismen: Nasjonal Samling 1933-1945 I Tekst Og Bilder*. Oslo: Pax, 1990.
- Emberland, T., and S. Kverneland. *Da Fascismen Kom Til Norge: Den Nasjonale Legions Vekt Og Fall, 1927-1928*. Oslo: Dreyers forl., 2015.
- Furre, B. *Norsk Historie 1914-2000: Industrisamfunnet - Frå Vokstervisse Til Framtidstvil*. Vol. B. 6. Oslo: Samlaget, 1999.
- Heiberg, G. [*Innstilling I-V*]: *Utenriks- Og Forsvarspolitik under Regjeringen Nygaardsvold Til 7. Juni 1940 ; Administrasjonsrådet ; Riksrådsforhandlingene ; Høyesterett ; Fylkesmennene Og Nyordningen Av Kommunene 1940*. Oslo: Aschehoug, 1946.
- *Innstilling Og Forskrifter for Kommunale Budsjett Og Regnskap*. Oslo: Grøndahl, 1948.
- Næss, H. E. *Folkestyre I by Og Bygd: Norske Kommuner Gjennom 150 År*. Oslo: Universitetsforlaget, 1987.
- Nøkleby, B. *Josef Terboven: Hitlers Mann I Norge*. Oslo: Gyldendal, 1992.
- Nøkleby, B. *Nyordning*. Vol. 2. Oslo: Aschehoug, 1985.
- Stackelberg, R; *Hitlers Germany – origins, interpretations, legacies*. Routledge. London (2009)
- Sørensen, Ø. *Solkors Og Solidaritet: Høyreautoritær Samfunnstenkning I Norge Ca. 1930 - 1945*. [Oslo]: Cappelen, 1991.
- Vollen, Ø. *Kommunalteknikk*. [Oslo]: Yrkesopplæring, 1990.

Arkivmateriale:

Arkiv i Nordland

- AiN: Steigen kommune K-18481.100/100, Protokoll for Steigen formannskap 1936-40 (100L0007)
- AiN: Steigen kommune K-18481.100/100, Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009)
- AiN: Steigen kommune K-18481.100/100, Steigen formannskap, liste over ombud og verv (419-0001)
- AiN: Steigen kommune K-18481.100/100, Vedtaksbok ordføreren i Steigen, Steigen formannskap 1941-1946 (1000008)

Riksarkivet

- L-sak Narvik PKM 53/45
- L-sak Narvik PKM 56/45
- L-sak Narvik PKM 57/45
- L-sak Narvik PKM 60/45
- L-sak Narvik PKM 84/45
- L-sak Narvik PKM 174/45
- L-sak Narvik PKM 175/45
- L-sak Narvik PKM 176/45
- L-sak Narvik PKM 178/45
- L-sak Narvik PKM 179/45
- L-sak Narvik PKM 180/45
- L-sak Bodø PKM 3/45

Statsarkivet i Trondheim:

- SiT: Rundskriv fra Kirke- og undervisningsdepartementet til rikets ordførere og menighetsråd Jnr. 6742 (28.11.1942)

Statistisk materiale:

Valgstatistikk

- SSB, Valgstatistikk kommunevalg 1919
- SSB, Valgstatistikk kommunevalg 1937
- SSB, Valgstatistikk stortingsvalget 1927
- SSB, Valgstatistikk stortingsvalget 1930
- SSB, Valgstatistikk stortingsvalget 1933
- SSB, Valgstatistikk stortingsvalget 1936

Annet:

- SSB, Folketelling 1930
- SSB: Konsumprisindeks 1920-1992 (www.ssb.no/a/histstat/tabeller/12-4.html)
- SSB, Statistisk-økonomisk oversikt for 1927
- SSB, Statistisk-økonomisk oversikt for 1930

Nettsider:

- IKAH; "Kommunehistoria," <http://www.ikah.no/c-for-publikum/c4-finn-fram-i-arkiva/c4e-kommunehistoria/> (dato: 16.11.15)
- Regjeringen.no:
www.regjeringen.no/nb/om_regjeringen/tidligere/oversikt/ministerier_regjeringer/opplosningene-av-unionen-med-sverige/departementsinndeling-1905---1940/regjeringsliste-1905---1945.html?id=438665 (Dato: 03.07.13)
- Trondheim kommune: <http://www.trondheim.kommune.no/content/1117723804/Tidligere-ordforere-i-Trondheim> (dato: 02.09.13)
- Store norske leksikon:
  - <http://snl.no/Fedrelandslaget> (dato:04.03.13)
  - <http://snl.no/Samfundspartiet> (dato: 06.03.13)
  - <https://snl.no/1%C3%A6rerstriden> (dato: 15. 11. 15)
  - <https://snl.no/hyrdebrev> (dato: 15.11.15)
  - <https://snl.no/kirkekampen> (dato: 15.11.15)
- Norsk Biografisk Leksikon:
  - https://nbl.snl.no/B_Dybwad_Brochmann (dato: 15.11.15)

Forskning og artikler:

- Andresen, Ørnulf Wikstrand, Hvordan styrte Nasjonal Samling den kommunale forvaltningen i Hamar fra 1940 til 1945 Masteroppgave i historie, UiT (2007)
- Andresen, Ørnulf Wikstrand (2013), Upublisert manuskript
- Vries Hassel, Kommunalt Tidsskrift; Vår kommunalforfatning av 21. desember 1940. Norges byforbund, Oslo 1943

Vedlegg:

Batterie Dietl/
Grådusan

Bø

Vik

Berg

Haug

Bogen